

У2
М/4
ЖИИЖКР.Б 821(477)06



МИКОЛА МАЙОРОВ

НА ПРИЦІЛІ



МИКОЛА МАЙОРОВ *Д*

НА ПРИЦІЛІ



ГУМОР І САТИРА

Київ
Видавництво художньої літератури «Дніпро»
1979

У2
М14

ЛИСТОК СТРОКІВ ПОВЕРНЕННЯ

Книга повинна бути повернута
не пізніше зазначеного тут строку

Кількість попередніх видів

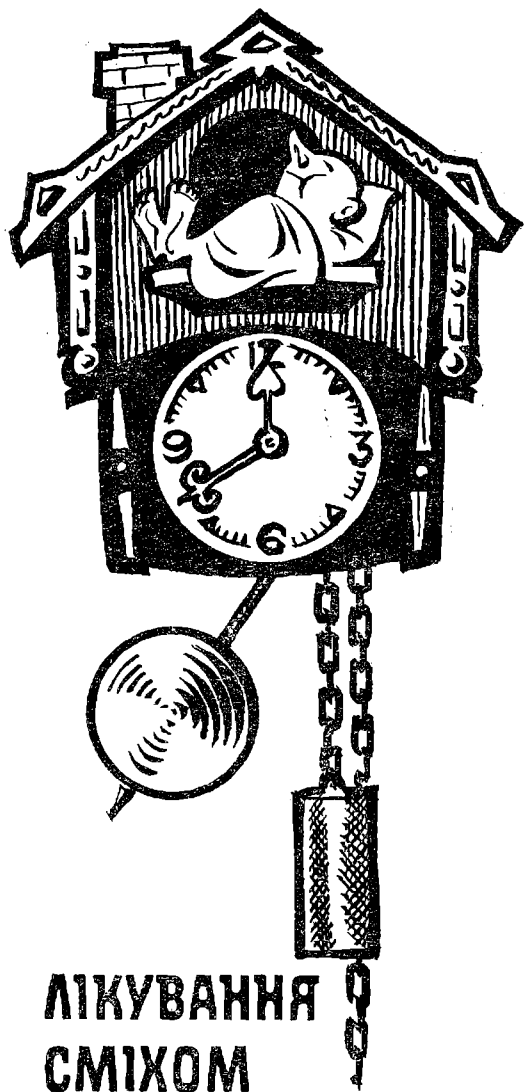
1132-6/21 ✓

Києво-Святош, друк. Арт. КО 087-Б.
Ціна 1 т прим. 0-80 коп.

В юмористических и сатирических рассказах украинского советского писателя поднимаются злободневные вопросы морали, быта, осуждаются негативные типы.

Вместе с тем писатель тепло рисует честных тружеников, народных мстителей, действующих в тылу врага во время Великой Отечественной войны.

В ряде рассказов показаны хищнические законы капиталистического мира.



**ЛІКУВАННЯ
СМІХОМ**

ПОЧАТОК

Спогад про Остапа Вишню

Перше моє знайомство з Остапом Вишнею відбулося десь в 1933 році. Мені, тоді чотирнадцятилітньому читачеві-початківцю, потрапила до рук книжка, на обкладинці якої був напис червоним кольором: «Вишневі усмішки». А нижче намальований чоловік, який читає книжку і сміється-регоче так, що аж бриль підлітає вгору.

І справді, у книзі цій було багато сміху. Я її читав із захопленням.

18 червня 1948 року газета «Радянська Україна» надрукувала вишнівську усмішку «У Макара Онисимовича Посмітного». Усмішка-нарис про заспівувача колгоспного руху, славного голову колгоспу мені дуже сподобалася. Так просто і разом з тим так здорово! Значить, Остап Вишня був в Одесі! Коли ж саме? Чому я ні від кого про це не чув! Хіба він міг обминути нашу славу Пушкінську? Адже на цій вулиці знаходяться і Одеська філія Спілки письменників України, і редакції обох обласних газет, і видавництво. Отож як міг Остап Вишня обминути Пушкінську?

Питаю у Спілці. Ні, ніхто не бачив. А поет Євген Бандуренко каже:

— Я чув, що Остап Вишня заходив у редакцію газети «Чорноморська комуна».

Я до редактора. Так і так, мовляв, чи був у вас Павло Михайлович?

— Тижнів три тому був,— усміхаючись, каже редактор.— Ось так сиділи і розмовляли. Потім разом ходили до секретаря обкому. Потім Павло Михайлович разом з нашим літпрацівником їздив до М. О. Посмітного.

Я до літпрацівника.

— Вірно, їздили ми на обкомівській «Победі» в Березівку. Розмовляли з колгоспниками та з товаришем Посмітним. Чотири дні гостювали у Макара Онисимовича...

А трохи згодом я вже знав думку М. О. Посмітного про цей нарис Остапа Вишні.

— Признаюсь, є одна неточність,— заявив Макар Онисимович.— Там, наприклад, пишеться, що знайомство ми почали з українського борщу. А насправді борщ був потім

апробований, а почали з господарства... Але це, звичайно, жарти. Головне, що Остап Вишня нікому не набридав, не випитував анкетні дані. Під час розмови він навіть нічого не нотував у блокноті.

А взагалі справжнє знайомство з Остапом Вишнею відбулося в Одесі у серпні 1948 року.

Якось повернувся я із села і поспішав занести до редакції газети «Чорноморська комуна» нового фейлетона.

Ткнувся до відділу культури — нікого. До секретаріату — теж пусто. Запитую у прибиральниці:

— Де це люди?

— А там, — показує на стелю. — На третьому поверсі. Усі пішли на зустріч з артистом Шумським та письменником Вишнею.

Біжу сходами нагору. Уже в коридорі натрапляю на чималий гурт працівників обох обласних редакцій, які крізь відчинені двері, затаївши подих, слухали виступ Остапа Вишні.

Бачу, що тут не проб'єшся навіть до дверей кімнати. А мені ж, розуміється, хочеться бачити, хочеться слухати. Допоміг заступник редактора «Чорноморської комуні». Через коректорську і балкон, що спільний для обох цих кімнат, він провів мене в зал засідань. Я опинився у великій кімнаті, де було так людно, що й яблуку нікуди впасти. Всього за два кроки від мене, за столом, застеленим кумачем, сидів народний артист СРСР Ю. В. Шумський, трохи далі Остап Вишня стояв і розповідав (а він міг чудово розповідати) свою славнозвісну гумореску «Зенітка». Регіт хвилиною ходив по рядах, лунав сміх і тут, позад мене, на балконі.

Я багато разів чув «Зенітку» по радіо, з естради, багато разів сміявся з бравих пригод діда Свирида, який під час війни «у соприкосновенні з ворогом був», і як від цього «соприкосновення» трое загарбників «у соприкосновенні з землею пішли...».

Але тут я ще раз переконався, як майстерно написана ця вишнівська усмішка. Скільки там гумору дотепного, лагідного і в тексті, і в підтексті. Що не фраза — то в точку, то вибух сміху... І я сміявся. До сліз сміявся.

От уже й кінець «Зенітки»:

«...Прийшли наші. Я демобілізувався, бо дуже швидко гаспиди тікають, не наздожену. Хай уже молодші гонять!»

І дід став пишки дітям робити та череду з евакуації виглядати. Бо треба ж випасать, відбудовувати зруйноване фашистами колгоспне господарство.

Чи слід вам говорити, якими дружними, гарячими аплодисментами дякували присутні дорогому гостеві за цю класичну гумореску!

Потім Юрій Васильович Шумський майстерно прочитав кілька вишнівських гуморесок з циклу «Проти паліїв війни» та з книжечки «Самостійна дірка».

На закінчення Остап Вишня розповів про свої творчі плани на майбутнє. Запамяталось його запевнення, що він продовжуватиме цикл нових мисливських усмішок.

— Я знаю,— сказав Вишня,— суворі критики, котрі не завжди розбираються в гуморі, будуть мене лаяти. Ну і хай. Наше діло — добре писати, а їхнє — справедливо критикувати!

Після фотографування мене представили Остапу Вишні. Я попросив, щоб він подивився мої літературні справи.

— Тільки не зараз, не тут,— сказав Остап Вишня і, подавши мені руку, додав: — Приходьте завтра вранці до готелю. Другий поверх, кімната 21. Поговоримо...

Чи спав я тої ночі, чи ні, про це не питаєте. О десятій ранку з хвилюванням переступаю поріг готелю. Не звертаючись до чергового адміністратора, попрямував на сходи. На другому поверсі зустрічаю середніх літ людину. Питаюся, де шукати такий-то номер.

— Ви до Павла Михайловича? — питає чоловік. — Це ви вчора в редакції з ним домовлялися.

— Ага...

— Заждіть, заждіть.— І він, взявши мене за руку, повів до дивана.

— У вас є кілька аркушів паперу?

— Нема.

— Жаль. Павлові Михайловичу зараз треба записати фейлетон. Розумієте, тільки-но в нього оформився, викристалізувався... Ох і цікавий! Він мені тільки що розповів його. Паперу треба дістати, щоб записати. Посидьте тут, а я збігаю до чемоданів.

Я сидів і дивувався, що Остап Вишня не мав при собі паперу. А от щодо його манери виношувати твір, аж поки він остаточно не викристалізується, і перед тим, як записати, розповісти товаришу,— це мені сподобалось. Тоді ж вирішив цей метод і собі запровадити. І тепер, коли

написано вже не одну гумореску, я можу цілком стверджувати: хороший вишнівський метод!

А ось до мене підходить той же середніх літ чоловік.

— Ходімо,— каже і веде до кімнати Остапа Вишні.

Павло Михайлович посадив мене до столу і по-дружньому сказав:

— Ну, показуйте, що у вас. Певне, вірші?

— Ні,— кажу,— навпаки. Гірка проза. Гумор...

І подав йому рукописи двох гуморесок «Баба Маланка» і «Повчальний урок».

Павло Михайлович, як мені здалося, поспіхом переглянув, саме переглянув, так швидко він читав обидві гуморески. Потім усміхається, дивиться мені в очі і каже:

— Оце добре,— показує на «Бабу Маланку».— А оце не дуже,— показує на «Повчальний урок».

Далі питає:

— «Бабу Маланку» друкували де-небудь?

— Та друкував у газеті... Але за ту редакцію мені просто сором. Дуже вже куди, незграбно.

Павло Михайлович знов усміхається:

— Це добре, що сором. І добре, що переробили. Взагалі, я бачу, ви можете писати. Як ваше здоров'я? Чим займаєтесь?

Я показав свої партизанські документи. Розказав про тяжке поранення і контузії, про стан здоров'я.

— Пенсію яку одержуєте? — поцікавився Вишня.

Я відповів.

— Ага. У вас, бачу, є умови не поспішаючи, наполегливо просуватись на літературній ниві.

Я попросив підказати мені, що ж саме, на його думку, треба зробити, щоб і друге моє оповідання було «на рівні».

І знов усмішка грає на його устах:

— Рецепти тут не підходять. Я ж сказав, що воно не домислене. Згодом ви самі збагнете, чого там не вистачає... А оце добре! Отак і лишіть.— І він вказує на «Бабу Маланку».— Ось тут лиш скоротить цей непотрібний опис.— Він зробив помітку в рукописі.— А взагалі не думайте, що в мене все блискуче виходить. У мене теж буває одне удається, а інше і не так здорово удається! Та товаришам прочитаєш, а вони й підкажуть, поправлять. Велика сила — товариська допомога! Отож моя щира порада: не поспішайте з друкуванням. Виношуйте, не цурайтесь копіткої праці. Я тримаюсь такої думки: навчити писати

гуморески не можна, а от навчитись самому писати їх можна! Не святі горшки ліплять! Пишіть! — І по паузі: — А ви з місцевою газетою, з «Чорноморською комуною», зв'язок маєте?

Я відповів, що зв'язок-то маю, але, відверто кажучи, щось вони не дуже залучають до активної роботи в газеті.

— Шкода, — зауважив Остап Вишня. — У мене склалося хороше враження про редакційний колектив. До речі, вони роздобули чотиритомник моїх творів довоєнного видання. Це — цінна знахідка. У мене нічого не збереглося з минулого. Я їм щиро вдячний за цей подарунок. І хоч я з ними уже попрощався, але, мабуть, заскочу ще раз до редакції і нагадую їм про вас. Ви можете працювати, писати фейлетони. Але й з вами треба працювати, направляти і заохочувати. Письменника, як і плодове дерево, треба вирощувати!

Після цього знайомства я тримав з Остапом Вишнею зв'язок листовно.

Пам'ятаю, надіслав я йому одного фейлетона і чекаю відповіді. Минає тиждень, другий, третій... Не відповідає мені Остап Вишня. Пишу рекомендованого листа і нагадую, що я той-то і той, послав вам той... А відповіді від вас все чомусь той...

Згодом одержую листівку. Ось вона:

«Дорогий тов. Майоров!

Простіть, прошу Вас, що я вам нічого не відповів і нічого не зробив на Ваш фейлетон.

Мені просто ніяково, але, їй-бо, ще не читав його. У мене на столі лежить гора листів, до яких я боюсь доторкнутися. То хвороба, то робота, то поїздки, — і я не маю змоги перечитати листи. Секретаря у мене нема. Я вирішив так: витратити два-три дні й перечитати гамузом усе. Тоді напишу й Вам.

Ще раз пробачте!

Остап Вишня»

Листівку навів повністю, щоб ви пересвідчилися, яка чемна і щира була душа у Павла Михайловича. «Простіть, прошу Вас... Ще раз пробачте...» Чи кожен з нас, коли треба, вживає такі слова?..

Незабаром я одержав назад фейлетона і листа, в якому коректно, але твердо Вишня забракував мого фейлетона як слабку річ.

Вдруге я мав розмову з Остапом Вишнею в Києві у травні 1954 року.

Готуючи до видання мою збірку гуморесок «Перший постріл», Одеське книжкове видавництво звернулося до управління Головополіграфвидаву України з тим, щоб для редагування моєї збірки запросили кого-небудь з київських письменників.

Отож рукопис було відправлено до Києва, де й мала вирішитись його доля.

Неспокій заволодів мною. Не втримався я і сам поїхав до столиці.

Пам'ятаю той день, коли я прийшов до управління Головополіграфвидаву і мені там повідомили:

— Рукопис уже дали для ознайомлення.

— Кому?

Не сказали.

Не міг я заспокоїтись і поїхав до редактора журналу «Перець» Федора Маківчука.

— Так. З Головвидаву дзвонили і пропонували редагувати вашу збірку. Але я відмовився, бо зараз дуже зайнятий.— І тут же додав: — Було б добре, щоб Остап Вишня узявся!..

Я попросив одного мого знайомого, щоб він від мого імені подзвонив Остапу Вишні і довідався, чи не йому часом передали для ознайомлення мою збірку. Той подзвонив.

— Так, збірка твоя у нього. Павло Михайлович погано себе почуває, але все ж таки зараз оце лежить на дивані і читає твою збірку.

Днів через чотири я вирішив сам зайти до Остапа Вишні.

Павло Михайлович привітно зустрів мене, посадив у м'яке крісло. Сам сів поруч і перш за все спитав, як мене здоров'я.

Я сказав, що в Інституті академіка Філатова прийняв кілька підсадок, сотні ін'єкцій, але безрезультатно...

Павло Михайлович похитав головою і написав:

«Я теж лікуюсь. Влітку, мабуть, поїду на консультацію до академіка Філатова. Та про це досить». Тут він провів риску і написав: «Рукопис вашої збірки я вже відредагував».

— Уже? — здивувався я.

— Так. Оці чотири дні нічого не писав. Лежав і вичитував вашу збірку. Я її вже підписав. Можна друкувати. Отож поздоровляю з першим удалим пострілом!

— Я на сьомому небі! — на radoщах вигукою.

— Тільки не зазнавайтесь. Намагайтесь писати краще!
І він міцно потис мою руку.

Останній раз я бачив Павла Михайловича в жовтні 1955 року на його квартирі в Києві. Про цю зустріч хочеться розповісти докладніше.

У Київ я приїхав з рукописом нової збірки гуморесок.

Пам'ятаю, на мій дзвінок двері відчинила дружина Остапа Вишні Варвара Олексіївна. Я, звісно, привітався і назвався, мовляв, такий-то з Одеси...

Варвара Олексіївна провела мене до кабінету і запросила сісти, почекати.

В цьому кабінеті я був понад рік тому. З кабінету кудись зник диван, а натомість на всю ширину стінки з'явилася велика дерев'яна книжкова шафа. Під протилежною стіною теж дві великі шафи з книгами. Справжня бібліотека! І вся ж ота література прочитана, а дещо й по кілька разів...

Через якусь хвилину заходить Павло Михайлович. Одягнений по-домашньому — в смугастій піжамі, в тапочках. Я встаю. Вітаємося.

Перш за все прошу вибачення за турботу і звертаюся з проханням переглянути хоч би кілька моїх нових гуморесок і, розуміється, висловитись про них.

Павло Михайлович махнув рукою, мовляв, давай.

Я поспішно розв'язав папку, взяв дві гуморески, що лежали зверху, і подав їх Павлові Михайловичу.

Якщо казати щиро, від душі, то я чекав похвали. Але Остап Вишня, прочитавши їх, заперечливо похитав головою і написав мені: «Це не піде!»

— Як, чому?

— Ну, от оця казка. Що тут казкового? Це побутова бувальщина. А ота історія з дитиною. Ні! На мою думку, так не можна давати. Інша справа, якби це був фейлетон з точною адресою...

— А якщо історію з дитиною викреслити? — питаю. — Я сам тепер бачу, що вона зайва, навіть йде врозріз із моїм задумом.

— Переробити треба все. Добре осмислити всі компоненти. А от «Другий постріл» краще написано. Проте й тут слід подумати добре. Більше логічності. Всі дії повинні бути вмотивовані. Чому він на полювання вовка пішов один? Чому, га?

Я не зміг відповісти чому. Отож подякував за ширю критику і пообіцяв подумати і доробити гуморески. Далі я кажу, що до видавництва «Радянський письменник» подав нову збірку і поклав на стіл папку з другим примірником рукопису. Павло Михайлович почав переглядати твори, а я сиджу і жду, — зараз скаже: «Що ви, голубе, сюди понапишали, як у писану торбу!»

Коли ні. Бачу, він перегортає гуморески і ствердно киває головою. (Справа в тому, що більшість гуморесок раніше пройшли через його руки). Вийняв він з рукопису дві гуморески і порадив не включати до збірки. Я погодився з цією думкою.

І от ми в коридорі. Обома руками Павло Михайлович потискує мою руку, бажає здоров'я і нових творчих успіхів.

На все життя я збережу в своєму серці дорогої образ чуйного і доброго наставника, суворого й уважного вчителя, любимого письменника Остапа Вишню.

Не забудуться його щирі поради.

— У творі, — говорив Остап Вишня, — все повинно бути на належному рівні: і художність, і ідейність, і народність. І коли народ, читаючи твій твір, усміхнеться, — ото і є найвища подяка і нагорода! Радуйтеся, пишайтеся, та тільки не зазнавайтесь! Намагайтесь писати краще!

1964 р.

ВЕСНЯНА УСМІШКА

Останові Вишні

Зоряний травневий вечір...

Ледве відчутний вітерець ніжно шелестить молодим листям, похитує білі грона цвіту акацій, що стрункими рядами вишикувалися вздовж алеї парку. Повітря густо насичене медовими пахощами, точніше — п'янкими весняними пахощами. І все це немов говорить: «Весна! Весна! Весна!»

Це вона, чарівниця весна, привела в парк слюсаря Грицька Мовчуна і Надю Курочкіну, кранівницю. Це вона, весна, завела їх після катання на човні сюди, в затишний куток парку. І от вони йдуть і йдуть широкою алеєю, п'яніючи від запашного повітря.

Грицько легенько підтримує Надю за руку і раз у раз поглядає то на туго заплетені коси, що вінком лежать на голові дівчини, то на її кругловиде обличчя.

«Яка вона мила, хороша моя...— думає Грицько і завмирає в тривозі.— А якщо вона не моя? Адже вона нічим навіть не натякнула...» Хоч знаються вони вже понад рік, зустрічаються не один місяць...

Ось Грицько ненароком ловить на собі теплий погляд променистих очей. Помітивши це, дівчина враз зашарілася, опустила чорні вії. Грицько дивиться на ці напівзаплющені очі, невеличкий, трохи кирпатенький ніс, пухкенькі губи і думає: «Проста, симпатична і гарна!» Зітхає і ледь-ледь стискує її руку. Так, мовчазні, але по вінця щасливі, вони йдуть та й ідуть...

Проте Грицько почував себе ніяково. Адже він вирішив освідчитися Наді в коханні, та ніяк не наважиться. А зробити це сьогодні, тільки сьогодні, бо далі жити в тривозі й невідомості він не має сили. Тим більше, є факти, які змушують його не відкладати освідчення надалі. Він помітив, що останніми днями Надя щось дуже прихильно ставиться до токаря Петра Котенка. О, то такий баламут, що слова не позичає! То такий, що на першому ж побаченні і приголубить, і поцілує, і наговорить такого, що тільки слухай! А от він, Грицько, вже три місяці... навіть не три, а чотири... Як швидко плине час!

«Треба, треба будь-що сьогодні ж наважитись на рішучий крок,— схвильовано міркує Грицько,— бо завтра, чого доброго, Петро Котенко прилипне до Наді... Та хіба ж у нього є справжнє почуття?! Хіба може Надя віддати перевагу отому пустомолоту Котенкові! А втім, іноді й хороші дівчата попадають на гачок дурням!..»

От і вчора, в обідню перерву, цей самий Котенко чогось дуже довго стояв з Надійкою коло дверей цеху. Видно, Петро таки закидає свої вудочки.

І що дивно: Надя слухала базіку уважно, навіть усміхалася!

Ні, ні! Надалі відкладати він не може, не має права: треба зараз, негайно... Але як? З чого почати? — мучило юнака нерозв'язане питання. Знову повести мову про завод, про те, що він узяв підвищені виробничі зобов'язання, про свій новий пристрій для свердління фланців?

Так вона ж може подумати: от хвалько! Носиться з своїм пристроєм, як дурень з писаною торбою! Ні, про це вже годі! Але тут же Грицько передумав. Еге ж, таки

треба б про завод, щоб ніби ненароком і Котенка зачепити. А втім, уже краще почати розмову про нову кінокартину. Але як підійти до найголовнішого? Як сказати одну просту фразу: «Я люблю тебе, Надю!»

Для цього у Грицька не вистачало рішучості, бракувало потрібних слів. Але яких, він не знав!

Шукаючи виходу зі скрутного становища, Грицько уже вкотре починає пригадувати прочитані повісті й романи. І бідолаха зовсім губиться в спогадах, бо насамперед пригадалися ті твори, де письменники обминають «гострі кути», не розкривають душі героїв. Виведе отакий письменник закоханих за село та на тому й обірве розповідь. Ставить три крапки, потім ще й три зірочки, і вважає, що герої вже порозумілися... Найцікавіше взяв і пропустив!

Правда, у деяких книжках освідчення в коханні відбувається... під час похорону або на пляжі, а то й на загальних колгоспних зборах. Оригінально виходить.

Або взяти хоч би оте освідчення в коханні молодих героїв коло мартенівської печі з роману «Вуркочуть турбогенератори». «Сильно як описано! — захоплено пригадує Грицько. — Як вони там починають!.. Ага!» — І Грицько нарешті порушує тривалу мовчанку:

— Надю, ти любиш піч?

— Піч? — здивовано питає дівчина. — І видумав таке!.. Чи я тобі бабуся?

— Я про нашу, заводську, мартенівську, — пояснює Грицько і, добираючи слів з роману, провадить далі: — У ній, як у велетенському серці, вирує, кипить розжарена маса. Далі іскриста, вогняна, вона, наче кров, жолобом ллється у вогнетривкі ковші, а звідти моторні мостовики заливають її в опоки з ливарного піску. Там метал набирає потрібної конфігурації, холоне й перетворюється в крицеві деталі... Таку піч не можна не любити... безмежно, сталевоміцно!..

Грицько радий, що майже дослівно відтворив текст з книжки, сьє від задоволення. Він певний, що Надя от-от скаже те, що сказала героїня роману, і тоді...

Але дівчина якусь мить іронічно посміхалася, а потім сумно мовила:

— Тю на тебе! Краще б уже мовчав. Ну, хто цього не знає?!

Ці слова — мов грім серед ясного неба. В одну мить все книжкове риштування розвалюється вщент. Юнак не знає, що й робити.

— Та я той...— починає він виправдуватись і замовкає. Ні, нічого не вийде по-книжному. І Грицько важко-важко зітхає... Мовчить Надя. Мовчить і він...

А недалеко, під гіллястим деревом, на лаві сидить молода пара, і дівочий голос інтимно наспівує:

Зачем, зачем ты снова повстречался,
Зачем нарушил мой покой?..

«Ех!..— тужно зітхає Грицько.— Добре тому, хто співати вміє: піснею розкаже про свої почуття...»

— Надю,— знову порушує мовчанку Грицько.— Ти любиш... співати?

— Люблю... Слухати люблю,— ніяковіючи, відповідає дівчина.

«Певне, і в неї голосу немає»,— думає Грицько.

І вони знову мовчки йдуть і йдуть зеленою алеєю.

Та от з радіорепродуктора долинула тужлива мелодія:

Ой не світи, місяченьку, не світи нікому...

Чудова пісня проймає Грицькову душу. Юнак тільки проти егоїстичного заклику, щоб місяць не світив нікому... Адже він належить усім!

Який чарівний вечір, коли місяць світить! І юнак дивиться вгору. Темно-синє, оксамитове небо чисте, безхмарне, і серед тисячі тисяч блискучих зірок так привітно промениться круглолидий супутник закоханих...

— Місяць сяє,— каже Грицько.

Надя підводить голову і, не побачивши в місяці нічого особливого, питає:

— Ну й що ж?

— Хіба він тобі нічого не каже?

— Ні, нічого,— відповідає Надя і знову дивиться на небо.

— А мені каже,— тихо сказав Гриць.

— Що? — дивується дівчина.

— Місяць каже, що тепер вечір... Що в такий чарівний весняний вечір у парках, скверах і просто на вулицях міста особливо багато закоханих...

Грицько говорить поволі, бо підходить до найголовнішого.

— І серед цього моря закоханих є одна молода пара...

Вирішивши, що Грицько починає розповідати якусь вичитану історію (а він частенько це робив), Надя дослуховується до пісні, що передавалася по радіо. В супроводі тріо баяністів дзвінкоголосий дівочий хор виспівував:

На закате ходит парень
Возле дома моего,
Поморгает мне глазами
И не скажет ничего...

«Саме так, нічого ласкавого не почувеш від Грицька»,— думає Надя і дивиться на Грицькову руку, на пальці, які переплелись з пальцями її руки. І раптом відчуває, що якась особлива теплота обгортає її, і так хороше, так приємно стає на серці...

И кто его знает,
Чего оно тае.
Чего оно тае-е-ет!

Лине в саму душу Наді пісня з далекого гучномовця.

А Грицько в цю хвилину каже:

— Розумієш: він і вона. Обое якісь... не такі як треба.

І добре їм бути вкупі, а порозумітись ніяк не можуть. А йдуть та йдуть по алеях парку...

Тут юнак і сам замовкає, допитливо дивиться на дівчину, чи збagnула вона, про кого і до чого він веде мову?

Надя, відчувши на собі погляд, червоніє. Вона щось прослухала.

— Ну, кажи, кажи далі,— просить дівчина.

«Нічогоісінько не зрозуміла! Яка ж ти неуважна,— з садою думає Грицько.— Ідеш зі мною, а думаєш, мабуть, про Петра».

Юнак зітхає і мовить так:

— А далі... гм!.. Далі вони йдуть та йдуть мовчки...

— Ох, щось вони довго в тебе йдуть та йдуть,— тихо зітхає Надя.

— От-от. Пора б уже зупинитися, сісти на лаву, а вони йдуть та й ідуть,— пожвавішав Гриць.— Бо, кажу ж, обое якісь не такі як треба. І добре їм вкупі, але ж... От хлопець важко зітхнув і подивився на небо. Небо було безхмарне, чисте, і серед тисяч зірок якимось привітно усміхався місяць. «Місяць сяє»,— сказав він. «Ну, й що ж?» — сказала вона. «Хіба він тобі нічого не каже?» — «Ні, нічого»,— відповіла дівчина...

Раптом Надійчина рука міцно стискає Грицькову руку.

— Зажди! — радо скрикує вона і зупиняється. Пильно дивиться в світлі очі юнака і шепоче: — Місяцю ти мій... Місяцю ясний! — І її карі очі пламеніють вогнем...

Грицько пригортає дівчину і, задихаючись, каже:

— Я люблю тебе! А ти, Надійко?

— Я? — перепитує дівчина, і очі в неї так горять, так іскряться, що й слів не треба.

І справді, замість відповіді вона довірливо схиляє голову на плече юнака.

А ледь відчутні подихи вітру ніжно шелестять молодим листям акацій, що вишикувались обабіч алей. Повітря сповнене п'янкими медовими пахощами... І все це немов промовляє: весна!..

1960 р.

НА ЛЮБОВНИХ ОРБИТАХ

Батьки назвали її чудовим ім'ям — Лілія. Носилися з нею як з писаною торбою. Берегли від вітру й грози, від пекучого сонця й морозу, а також... від роботи. І плекали надію, що єдина кохана дитина з ніжним ім'ям буде справжньою окрасою їхнього трудового життя.

Все найкраще — для Лілії. Жила донька, як вареник у маслі. Навшпириньках ходили біля неї мати й батько.

І незчулися, як замість квітки лілії виросла колюча, груба кропива.

Минулого літа Лілія закінчила школу й одразу подалася до медінституту. Але на вступних іспитах з тріском провалилася. Провалилася та й зажурилася... А мати й каже:

— Не сумуй, дочко. Посидиш рік, підготуєшся і поступиш до інституту.

Лілія цього лише й чекала. Цмокнула маму в щоку і почала несамовито гасати по кімнаті.

У вісімнадцять літ, як відомо, дуже часто хочеться співати:

Сердце, как хорошо, что ты такое...

Бо серце в ці юні роки чогось мліє... І хто його знає, чого воно мліє...

Весна влинула на Лілію. Її потягло в парк, на танцюмайданчик. Там до неї підійшов стрункий світловолосий юнак у військовому мундирі, з блискучими золотистими погонами курсанта артучилища. Назвався просто: Юрій. Потанцювали, познайомилися і домовилися про зустріч.

На другу неділю знову потанцювали, поговорили, посміялися і домовилися про наступну зустріч. Потім ще раз, ще й ще...

І, зрозуміла річ, щовечора Ліля співала:

Сердце, как хорошо, что ты такое...
Спасибо, сердце, что ты умеешь так любить!

Та одного разу Юрій не з'явився на побачення. Ліля почекала біля входу на танцмайданчик хвилин п'ять-шість та й махнула рукою. Тим паче, до неї підійшов кароокій моряк, нітрішечки не гірший за Юрія! Стрункий, бравий і на обличчя такий гарний.

Одне слово, Ліля познайомилася з курсантом мореплавного училища Миколою. Познайомилася, провела з ним вечір і домовилася про побачення наступної неділі.

Через день прийшов лист від Юри. Він повідомляв, що його несподівано призначили в наряд. Отож він аж ніяк не міг прийти на побачення. Мовляв, пробачай, але дружба — дружбаю, а служба — службою. Юрій просив дівчину вийти на побачення в суботу, о сьомій вечора...

І от у призначений час Ліля зустрілася з Юрієм, провела з ним вечір і домовилася про зустріч наступної суботи... А в неділю Ліля зустрілася з Миколою і також весело й цікаво провела вечір, а прощаючись, домовилася про нову зустріч рівно через тиждень.

Так тривало не один місяць. Якби на іншу, уже б давно обмовилася б, не раз переплутала б імена. А Ліля ні! Щоб не плутати імен своїх поклонників, вдалася до випробуваної дівочої хитрості. Обох юнаків вона звала не по імені, а ласкаво й ніжно «мій милий супутничок». Для себе Ліля, звісно, розрізняла: супутник № 1 — Юрій, супутник № 2 — Микола.

Згодом супутник № 1 — Юрій, підкоряючись закону взаємного тяжіння, почав приходити просто на квартиру до Лілі. Познайомився з матір'ю і з батьком дівчини та з кімнатним собакою Єрлаєм.

Супутника № 1 Ліля тримала на ближчій орбіті, а супутника № 2 — на дальній... З одним юнаком вона зустрічалася вдома, а з другим у парку і взагалі на далеких меридіанах.

Та минав час, і супутник № 2 вийшов на орбіту супутника № 1.

Це вже була небезпечна ситуація! Тут недалеко й до аварії! Проте Ліля вміло керувала рухом супутників, і зіткнень, як і раніше, не було.

Але однієї неділі в точно призначений час прийшов Микола. Ліля його гостинно й радо прийняла. Посадила

за стіл, завела радіолу. Кілька разів програла одну й ту саму платівку «Милый друг, наконец-то мы вместе...».

Під впливом ніжної мелодії і іскристих Лілиних очей юнак почав щось мимрити про свої щирі почуття. Та Ліля його враз обірвала:

— Знаєш що, переверни платівку!

Юнак схилився над радіолою і перевернув платівку. Там був вальс. І вони почали вальсувати по кімнаті. Ліля сміялася, жартувала. По всьому було видно, що їй добре з Миколою.

Та раптом зирк — у коридорі стоїть супутник № 1, а поруч — мати. Пес Єрлай весело меле хвостом і стрибає на груди Юрію. Та юнаку не до собачої ласки, він бачить через скляні двері Лілю, яка танцює з якимось моряком.

Коли Ліля збагнула, що це не міраж, а дійсність, вона зойкнула, відсахнулася од Миколи й побігла в іншу кімнату.

Юрій почекав трохи, подивився, відтак сказав матері:

— Так, я тут зайвий!

І, погладивши собаку по голові, супутник № 1 тихо зішшов зі своєї орбіти...

Микола бачив цю сцену. Він без слів зрозумів, що Юрій у цьому домі — своя людина. Отож йому, Миколі, на цій орбіті, справді, нічого робити. Юнак за безкозирку та й гайда з хати. Єрлай гучно гавкав на нього, як на чужого. Микола грюкнув дверима.

Тільки-но мати зачинила за гостями двері і зайшла до вітальні, як Ліля грізніше від грозової хмари накинулася на неї:

— Навіщо, недотепа, пустила Юрія в квартиру? Ти що — не могла догадатись, що він тут зараз зайвий?! Треба було сказати, що мене нема вдома!

— Та хіба ж так можна?..

— Теж мені чесна! А коли батько їздив на лікування, куди ти щовечора бігала? До свата? Я все знаю!..

Ліля кинула матері в обличчя грубе, образливе слово, одягла жакетку і капелюшок і побігла до своєї подружки Валі. Вислухавши Лілю, Валя сказала:

— Що ж тут дивного? Так буває завжди, коли за двома зайцями ганяються!

— Подумаєш, моралістка знайшлася! Знаємо! — фиркнула Ліля і надула губи. — Я ж ще не вибрала, не визначила, хто мене більше любить. Коля подарував лише малесенький флакончик одеколону «Бузок», а Юрко — двадця-

тикопійчаний флакончик «Фіалки». От і вибери, хто з них кращий? Хто зможе на блюдечку принести щастя?

Словом, Лілія аж ніяк не хотіла визнати свою провину. «Винна мати! Мати, ух, я ж їй!..» — думала Лілія, стиснувши кулачки.

Пізно увечері Лілія повернулася додому.

А о двадцять першій годині 53 хвилини і 12 секунд за місцевим часом Лілія заявила матері ультиматум:

— Пам'ятай, усі будуть знати, що ти штовхнула мене в могилу! Отож готуй для мене труну і вінки! Бо якщо Юрій або Микола не прийдуть у суботу, то я помру! — і донька впала... Не на підлогу, звичайно, а де пом'якше — на диван.

З цього-таки вечора мати Лілії зовсім втратила спокій. «Адже молоде, дурне, — думала вона, — чого доброго, може й накласти на себе руки...» А коли настав строк ультиматуму, мати, тамуючи подих, слідкувала за кожним рухом доньки.

Довгий час Лілія сиділа перед дзеркалом і викладала на голові різні химерні кренделі. Потім старанно фарбувала свої довжелезні нігті у вишневий колір. Часто, завмираючи, прислухалася, зітхала і сердито поглядала на матір. О двадцять другій годині Лілія підійшла до круглого столика, налила у склянку води і, повернувшись спиною до матері, одним духом спорожнила її. Не роздягаючись, лягла на диван. А через якусь хвилину вона вже хропіла...

І тут мати вдарила тривогу.

— Ой, я, мабуть, прогавила! Лілія хильнула отруту! — тривожно зашепотіла вона чоловікові, що сидів у кабінеті і читав книжку. — Іди подивись, на ній лиця нема!.. Мабуть, помирає!..

І заходилися мати й тато чаклувати біля єдиної доньки. Схилялися, прислухалися. Наляканим батькам здавалося, що Лілія важко дихає... Бо бач, як хропе...

Мати ніжно притулилася губами до лоба Лілії, щоб переконатися, чи немає у неї жару. І враз залунав голосок доньки:

— Не слюняв, а то в пику плюю!

Від здивування мати роззявила рота: що вона чує?! Від рідної доньки! Сором який...

Згодом батько хотів полічити удари пульсу і обережно взяв Лілію за руку. І враз почув:

— Не лізь, кажу тобі, не лізь, нахаба! — Лілія висмикнула руку й перевернулася на другий бік.

— Марить, марить! — у відчаї зашепотіла мати. — Треба негайно дільничного лікаря викликати!

— Тут гарячі припарки потрібні! — сказав сердито батько й пішов у другу кімнату.

Через хвилину батько повернувся з широким солдатським ременем у руці. Ліля враз скочила з дивана і погрозилово закричала:

— Ану, тільки вдар! Ану, вдар!

— От бачиш, — сказав батько матері, — які тут ліки потрібні? — Він кинув на стіл ремінь і пішов до свого кабінету.

В томливому чеканні минув вихідний день. О восьмій годині вечора Ліля зрозуміла, що чекати своїх поклонників — пусте діло. Вона швиденько одяглася й подалася до знайомої танцюючої площадки. Того ж вечора у Лілі вже був новий супутник — високий і бравий моряк Петро. А за якийсь тиждень у неї з'явився ще один супутник — кучерявий студент Степан.

Минають дні й тижні, а Ліля ніяк не може зробити свій вибір. Як і раніше, одного супутника вона тримає на далекій орбіті, а іншого — на ближній. І той хороший, і той славний. Обое зачудовані романтики. Петро закоханий у море. Неодмінно хоче побувати в Антарктиді. Степан при зустрічі говорить лише про космос, зоряні туманності та про інші далекі світи... Бо мріє туди полетіти...

«Але як же тут вибереш? — міркує Ліля. — Коли жоден не рбцяє золотих гір та веселого, безтурботного життя...»

З усього видно, і ці супутники скоро зійдуть з її орбіти!

1971 р.

ДОСИТЬ КВАЦЯТИ!

На другий день після весілля у Марії трохи боліла голова. Так все сталося, як уві сні. Ніби ж зовсім недавно, в школі робітничої молоді, де вона викладає історію, познайомилася з вайлуватим довгогривим юнаком Аркадієм. І наче ж і не думала, й не гадала, а от вийшла заміж. І ось він, її чоловік, спить, свекруха прибирає в кімнаті. Йї, молодій хазяйці, не личить так собі лежати, і Марійка швиденько встала й заходилася протирати посуд, але свекруха забрала рушника!

— Не треба, я сама. А ти, донечко, сховай оті подарунки в шафу.

Марійка підійшла до дивана, на якому безладно лежали згортки та пакунки. Її руки враз потяглися до великої ляльки в простенькому ситцевому платтячку, з великими блакитними оченятами. Коли ляльку покласти, оченята її заплющуються...

А ось такий смішний, рудий плюшевий ведмедик у коротеньких штаненятах, з чорними оченятами-намистинками. Марія пригадала, що, вручаючи їй цей подарунок, дядько Федот сказав:

— Для ваших діток...

Ой, як це незвично: в двадцять три роки вже про своїх рідних діток треба думати... Ну, звичайно ж, треба... У них будуть діти. Вона їх так любить... як... як мама!..

А ось згорток — відріз добротної жовтогарячої байки. «Це на пелюшки буде», — вирішила Марійка і приклала ніжно матерію до щоки. А вона така м'яченька, аж ніби тепла...

Ось кольоровий відріз штапельного полотна. Це їй на плаття. Розгорнула його Марія і скривила губи. Що це за малюнок? Що за розцвітка?! Якісь пом'яті смугасті матраци, завбільшки з поштову листівку, безладно розкидані по брудно-зеленому полю... Бррр!.. До чого ж бридка мазанина! Ну, куди воно! Маруся кинула штапель на ліжко.

Аркадій неохоче підвівся. Він сонно, не розуміючи, що сталося, розглядає обурену й ніби кимось ображену дружину.

— Аркашо, оце виріб вашого комбінату?

Аркадій підвівся і ствердно кивнув головою.

— Ой-йо-йой!.. — заойкала Марія. — І оце на плаття? Оці кривобокі смугасті матраци? Хто ж це додумався до цього? І чи в нього всі клепки?! — І вона постукала пальцями себе по лобі.

— Та чого ти так строго... — сопів невдоволено чоловік. — Воно ж оригінально. Такого ще не бувало. Це новий стиль. Це, якщо хочеш, завтрашня мода. Правда, її не всі розуміють. До неї треба звикнути.

— Звикнути? До отакого звикнути? Та ніколи! Це ж треба бути ненормальною людиною, щоб визнати цю мазанину за прикрасу.

Між молодятами несподівано виник гострий конфлікт. Втрутилася свекруха:

— Ну чого, чого одразу так сперечатися? Подарунків ніхто ніколи не гудить і не нехтує ними. Не підходить, не подобається тобі, подаруй цей відріз комусь іншому... Ну, хоч би своїй подрузі Каті...

Що то розумна свекруха: враз ліквідувала конфлікт, що міг перерости в сварку.

Так і зробили. Проте, як згодом виявилось, і Каті той відріз не сподобався. Отож через деякий час Катя подарувала його Галі Сидоренко. А Галя в свою чергу з гіркою усмішкою покрутила в руках той відріз, потім швиденько загорнула його в папір і вирішила подарувати сестриці Наташі. Наташу також не полонив отой штапель, і вона з легким серцем подарувала його Світлані. А Світлана — Валі. А Валя — Клаві. А Клава — Оксані...

Поки той штапель мандрував з дому в дім по робітничому селищу, наша героїня стала мамою, і молоде подружжя влаштувало торжество на честь нового члена сім'ї — доньки Надійки.

І були в них гості, їли, пили, виголошували тости, крутили патефона і танцювали старі та нові танці.

А другого дня у Марії знову трохи боліла голова.

Окрім всіляких кумедних іграшок, серед подарунків виявилось шість відрізів матерії.

Ось на білому шовку величезні не то смугасті парашути, не то дині, не то фантастичні квіти, розкидані абияк... Певно, художник не морочив собі голови тим, щоб якимось відтворити, скажімо, чарівну й красиву троянду. Він звичайнісінький заробітчанин, малював, що вийде... Вийшла дурничка... Але хтось авторитетно підписав, і дурничка пішла у виробництво.

А ось другий відріз. На нього страшно й дивитися. Якись безформні плями, якись зигзаги та каракулі, ламані трикутники й кружала, далі ніби скалки від череп'яного посуду. Взагалі схоже на смітник. Навіть гірше, бо наляпано так, що нічого не можна розібрати.

Коли Марійка розгортала п'ятий відріз, у неї вже аж тьохкало серце. Очі її враз зробилися великими й круглими, бо побачили знайомий малюнок — смугасті зім'яті матраци. Схоже, що відріз, зробивши велике коло, вернувся назад, додому.

— Рятуйте, люди добрі! — заволала Маруся і підняла руки вгору.

На крик прибіг чоловік.

— Що трапилось?

— Он!.. Штапель... з м'якими матрацами повернувся знову до нас.

— Фу!.. Як ти мене налякала. Я думав, що злодій заліз до кімнати,— сказав Аркадій і нехотя поглянув на відріз: — Нічого страшного, Машо, будуть пелюшки для дитини.

— Що?! Мою Надійку кутати в цю мазанину?! Нізащо! Чуєш, нізащо! Я цього нікому не дозволю! — В голосі Марії звучали високі ноти, і вона взялася викладати свій погляд на виховання:

— У Надійки я виховуватиму смак до простих і скромних речей. А це — сліпучо-яскраве, страшне й крикливе. В очах мигтить від мазанини. Зрозуміти, що й до чого, аж ніяк не можна. А це нервує, дратує, обурює. Це не-смак! Це халтура! Ти чуєш?! Халтура!

Аркадій мовчав, куйовдив п'ятірнею свою чуприну і важко сопів, бо точно знав, що їхній текстильний комбінат щоденно випускає тисячі метрів отаких строкатих тканин.

— Чого ти мовчиш? — виливала й далі своє обурення Марія. — Ти, певне, знаєш, хто цей бракороб? Йому треба прямо сказати: якщо не маєш хисту, не можеш малювати краще, то іди чорноробом працювати! От як!

Аркадій сопів, знервовано ходив по кімнаті, а потім спинився й спитав:

- А ти б хотіла бути дружиною чорнороба?
- Чому це раптом таке питання?
- Розумієш, Маріє, я...
- Ти — автор?..
- Я.

— Ой, невже?.. — сплеснула руками Марія. — Ти ж казав, що працюєш техніком.

— Був техніком-наладчиком, а потім у мене хист неабиякий виявився, і я пробився в художники. За нові розцвітки ж платять дуже добре.

— І за отакі? — Марія підняла з дивана якийсь плямистий кольоровий відріз і, тикаючи пальцем по плямах, кричала: — Синьою фарбою кваць-кваць!.. Потім жовтою три плями кваць-кваць-кваць!.. Далі яскраво-червоною кваць-кваць!.. І все. Нова розцвітка для опудала готова. Платить гроші!

— Таке у нас йде як крик останньої моди!

— З вашою крикливою модою доведеться тікати з двору. Бо індики вчинять дикий галас, а собаки, дивись, ще й

розірвуть плаття на шмаття. А хіба ти не можеш намалювати щось миле, приємне, привабливе?

Аркадій прикро здивований. Що вона каже? Миле, приємне... Його шеф — худрук дядя Толя — каже: що строкатіший малюнок, то краще. Це оригінально й ультрамодно. Молоді модниці і жевжики хапають все те і аж верещать од задоволення.

На обличчі у Марійки майнула усмішка, вона на хвилину уявила свого чоловіка в довгій картатій сорочці. І сказала: — О, знаєш що? З тих м'ятих смугастих матраців я пошлю тобі сорочку.

— Та ти що... Це ж матеріал для дам.

— Я тобі його з радістю віддам.

— Жартуєш! Це ж вийде сорочка божевільного.

— Ага, як для тебе, то це — сорочка божевільного, а для мене — останній крик моди?! Хлопче, твоя філософія купи не тримається! — Маруся зітхнула й попросила: — Аркашо, йди-но знову в наладники.

— Там же заробіток буде менший...

— То нічого, що грошей менше, зате на серці буде легше.

Аркадій стояв ошелешений.

— Я певна: скоротити б ваші «художні» штати, і тоді подешевшає ситець і штапель! — Марія глянула на чоловіка благаючи: — Прошу, порадуй мене й людей — іди, голубе, в наладники, досить квацяти.

1971 р.

ВІДСТУПИСЯ, МАДАМ СТАРІСТЬ!

Стукнуло мені шістдесят, пенсію призначили і сказали:

— Тепер у вас все життя буде вихідний.

І пішло з того дня у мене життя! Я сиджу, а воно йде, я лежу, а воно котиться... Я сорок літ листоношею служив, радість людям розносив. Щоденно, було, робив неабиякий кілометраж. Верст по тридцять з гаком давав. За сорок літ роботи протюпав 360 тисяч кілометрів, а це ж дев'ять витків навколо матінки землі. Є чим пишатися, є чим хвалитися.

А як пішов на пенсію, мій кілометраж скоротився майже до нуля. Ну, от до тої будки «Пиво-Води», що навпроти будинку, пройдусь, хильну кухоль, другий і додому. Або до сусіда, Супоні, грати у «козла» морського...

За якихось два місяці відчув, що ота золотозуба, зморшкувата і сива-сива мадам Старість владно бере мене в свої обійми.

Я від неї одмахувався руками й ногами, як від осінньої мухи. А вона не відступає. То, бісова баба, серед білого дня вкладає на диван, то на ліжко...

Ох і набридла!..

А оце недавно семилітня внучка моя, Надійка, взяла та й підпустила їжака:

— Мамо, дивись, у нашого діда в животі подушка!

Скривився я й посміхнувся водночас.

— Те, що у мене живота роздуло, це, — кажу, — баба твоя так перестаралася! Годує ж то лапшицею на молоці, то галушками на салі, то млинцями в сметані.

Брови у дружини враз вигнулися дугою, і вона у відповідь дає автоматну чергу:

— Щодня їсть млинці, аж за вухами лящить. Та ще й ремствує, мало! А тепер я винна?! Ідь до санаторію. Там що замовиш, те й приготують.

Другого дня приходять дружина і радо заявляє, що дають нам дві путівки до кардіологічного санаторію «Мрія». Оце чуйність!

Швиденько оформили ми всі необхідні документи, одержали путівки, сіли в автобус і поїхали до містечка Цементного. Ох і дорога ж ця! Розумієте, вісім годин безугавної тряски. Вибой за вибоями, спека та духота і хмари задушливої пилюки. Та не простої, а цементної пилюки!

Вилізли ми з автобуса ледь живі, сірі-сірісінькі від пилюки і хитаємося, як оті високі билини при найменшому подиху вітру. Очі мої майже нічого не бачили, і жінка вела мене, як сліпого, до санаторію.

— Нам випало неабияке щастя, — кажу дружині. — В дозві ми пройшли безплатний курс лікування, а саме: цементування очей, носа, горла і легенів. Тепер нам ніякі грипозні віруси не страшні.

— Ой, і не кажи, — зітхнула дружина. — Повний рот піску. Мого язика теж зацементувало.

— Ну, це не біда, — бовкнув я.

— Що, що ти сказав?! — враз спалахнула дружина. — І як ото у тебе язик повернувся! Черства твоя душа, як дерево, як сухар...

Я усміхнувся, бо відчув, що цементна пилюка слабкувата для її язика.

Аж ось нарешті і триповерховий корпус санаторію «Мрія». Над дверима висить гасло: «Ласкаво просимо!»

Зустріли нас досить привітно.

— Головлікаря нема, приймальне відділення працює до другої години, а зараз уже четверта...— скоромовкою поінформував черговий лікар.

— То що, ви нас навіть не нагодуєте?

— Ні, чого ж... Щось дамо... Але зважте, сімейних палат у нас немає. Є на чотири, шість, десять та шістнадцять осіб.

— А на тридцять шість є?

— Ні, нема.

— Тоді кладіть мене в десятку! Десять чоловік — це повноцінне відділення. А я ж колишній командир. Люблю відчуття ліктя.

— Гаразд. Але на першому і другому поверхах у нас місць нема. Є тільки на третьому...

— А у вас п'ятий поверх є? — питаю.

— Нема.

— Шкода, мені б саме п'ятий. Я ж слабую на серце.

— Будемо лікувати ваше серце.

І поселили нас на третьому поверсі, в різних палатах.

Другого дня, після сніданку, прибігла до мене дружина. Злякана, схвильована.

— Ти знаєш, я в свою палату більше не піду, там блохи!..

— Що ти мелеш?!

— Сам ти мелеш! Галя з Рибниці на своїй подушці убила отакенну!..

— Ну от, бачиш, то казала блохи, а тепер уже — блоха. Це вже не так страшно. Про блоху навіть пісня є.— І я затягнув басом: «Жил-был король когда-то! При нем блоха жила. Ха-ха!..»

— Ну, перестань, перестань, люди ж почують! — замахала дружина руками.— Медсестра каже, що та блоха — залізнична.

— А може, й автобусна чи польова! Що в неї — на лобі написано? Це ж таке капосне, таке стрибуче створіння. Скажімо, від Жучки стриб на Мурку, а з Мурки — на Ньюрку, а потім на тебе...

— Ні, краще хай на тебе!..— рубає дружина.

А в дванадцятій жіночій палаті ще довго вирували дебати.

— Негайно генеральну санобробку! — вимагала Оля із Бендер.

— Замінити всі матраци, подушки і простирадла,— вимагає Валя із Києва.

Як по тривозі, з'явився головлікар, черговий лікар, старша медсестра, кастелянша. Надзвичайна подія, у дванадцятій палаті — блохи!

Старанно переглянули всі ліжка, всі меблі і нічого не виявили... А коли так, вирішили провітрити палату і — крапка.

Минули, прошуміли тривожні години, що їх викликала ота прибудна блоха. Але навіть на третій і на четвертий день по тому жінка моя не раз мені скаржилась:

— Спати не можу!..

— Чому?

— Весь час мені здається, що по тілу скаче... то тут, то отут... А що тут за повітря? Цементом відгонить. А вода ніби з милом... У мене страшно болить голова, аж тріскається. Певне, тиск підвищився.

Від цих настирливих скарг і в мене теж голова розболілася. І шумить, і гуде. А серце, моє багатостраждальне серце! Знову йому випали безсонні дні і ночі. Може, справді тиск крові катастрофічно підвищився?

Ні, так наодинці переживати не можна, пішли до лікаря. Після огляду молодий лікар Шарапановський каже нам:

— Так і є, тиск у вас трохи вищий за норму. Але ви не хвилюйтеся — і все минеться! Я вам припишу хвойні ванни і чудодійні таблетки. Використовуйте повністю пообідній відпочинок. Можете навіть дві-три години поспати. Спокій, спокій — і все минеться.

Після цієї розмови з лікарем дружина примирливо сказала:

— Шкода, звичайно, що цей санаторій не «Лівадія» і навіть не «Аркадія»... Проте чого нам вередувати: годують добре, лікують старанно.

Це розумне розмірковування, очевидно, значно краще, ніж ліки, низило наш небезпечний тиск. І потекли у нас тихі, блаженні дні: сніданок — ванна — ліжко; обід — і знову ліжко; вечеря і знову ж таки в обійми Морфея до самого ранку. А назавтра все спочатку...

На п'ятнадцятий день йдемо до фізкабінету, щоб перевірити вагу, бо старий професор якось сказав: «Товстіти — означає старіти!» А я ой як не хочу старіти! І раптом удар у саме серце.

Я, виявляється, встиг набрати два кілограми і триста п'ятдесят грамів! А дружина — рівно шість кілограмів!

Гвалт! Тривога! І як же це могло статися?! Придивляюся пильно до дружини. Справді, такі потовстішала! Черевце кругленьке з'явилося!

Як?! Де ж саме я прогавив? Добавок у ідальні ніяких не просив. Не брав прикладу з нашого сусіди по столу Василя Свиридовича, який вважав, що коли за путівку заплачено великі гроші, то треба все з'їдати до крихти і не пропускати нагоди зайвий шмат м'яса умегелити.

Прийшов я в палату, зав'язав голову рушником, щоб не луснула від різних думок. Ліг на ліжку, перевертаюся з боку на бік. Думи мої, думи...

Дружина, треба сказати, теж розхвилювалася не на жарт. Стала до мене увагу проявляти. Прибігає в палату і підносить мені чарочку з якоюсь рудою рідиною.

— Випий, — каже. — Це я у чергового лікаря дістала: мікстура Равкіна, дуже заспокоює нерви. У нас в палаті після отого переполоху майже всі п'ють. Допмагає.

Хильнув я тої мікстури. Пхе!.. Ніби чай без цукру. Другого дня жінка питає:

— Допомогло?

— Недопойму, — кажу, — може... тільки трішки.

Увечері вона мені подає дві чарочки. Випив я одну. Так, це мікстура Равкіна. Хильнув другу. О! Це інша музика. Це, певно, з десяток градусів має. Ранком жінка знову питає:

— Допомогло?

— Та трішки... — кажу їй, натякаючи, що оту другу чарочку під столове вино треба замінити на склянку.

Але дружина не зрозуміла мого прозорого натяку.

— Раз не допомагає, — каже, — ходім до лікаря.

У кабінеті Шарпановського я одразу кинувся в атаку:

— Чому я і моя дружина поправилися? Я ж усім серцем прагну схуднути! Приймаю хвойні ванни, роблю фіззарядку, щоденно спортом займаюся: граю в «козла», шашки, шахи і підкидного дурня... А результат?

— Це у нас така чудова висококалорійна їжа, — каже лікар. — Раджу вам не вживати багато хліба.

— О, то не легке діло, — кажу. — Я ще мамою навчений хлібними шкуринками витирати дочиста миску...

— А тепер так не годиться, — усміхнувся лікар.

— А рисову молочну кашу можна їсти? — питаюся.

— Можна, — каже лікар. — Тільки без хліба...

Почав я точно виконувати поради мого благодійника, молодого лікаря. Пунктуально додержував розпорядку

санаторного дня. Правда, одну-єдину поправку я все ж робив. Коли культмасовик провадив танці, тоді я грав у шахи, шашки. Треба сказати, культмасовик був малоініціативний, весь час наполягав на танці. Я ж у цей час грав у шахи, шашки, в «козла», простого й морського. Грав у карти. А за десять днів — знову на ваги.

І знову гвалт! Рятуйте, люди добрі! Серце моє три-возможно забилося. Я набрав ще два кілограми і шістсот п'ятдесят грамів. А дружина за ті самі десять днів схудла на п'ять!.. О боже!.. Як же це так?! Невже схудла? Придивляюся, ніби все, як було. І на тобі, новина — нема п'ять кілограмів! В чому заковика?

— Я, здається, тоді важилась у своїх гумових танкетках, — признається дружина, — та у вовняному ксстюмі.

— От тобі й маєш! — тільки й сказав я.

«Ну, так, одної халепи як не було. У жінки все гаразд, — думаю собі. — Але ж я набрав п'ять кілограмів ваги, хоч не міняв ні взуття, ні костюма. Живота мені роздуло так, що, признатись, вже важко черевики взути. Спати на лівому боці не можу: болить серце. Виходить, старію! До цього дня я думав, що мадам Старість лишилась за місцем моєї постійної прописки, а вона, виявляється, поруч...» І враз такі сумні думки полізли в голову, аж розболілася вона.

І от я, вкрай обурений, знов у лікаря. Я ж виконував усі його поради — і на тобі, поправився. А я не хочу старіти, я хочу «лет до ста расти без старости»!

Молодий лікар усміхається й каже:

— Слухайте мене уважно: старість любить пухові перини, пружинні дивани, сите, безтурботне життя і неробство...

— Оце ви мені? — сердито питаю.

— Ні... Це взагалі, — каже він і провадить далі: — А юне серце любить неспокій і творчий труд на радість, на щастя народу.

І, глянувши на мене, перейшов до конкретних порад:

— Вам я щиро рекомендую більше вживати овочів, фруктів та різних соків. Робіть щоденні тривалі прогулянки. Не паліть цигарок, не пийте горілки, вина та пива...

— А коньяк або, скажімо, наливочку вишнівочку можна?

— Ні, нічого спиртного.

— Красенько дякую. Але це не нова пісня!..

Моя дружина (без неї ж не обійшлася і прощальна розмова з санаторним лікарем) сказала:

— Навіщо ото тут галасувати? Помилку свою я зрозуміла. Тобі зовсім не санаторій був потрібен... Вдома я тебе посаджу на заячий пайок — і буде все гаразд...

Мушу визнати, дружина свого слова додержала! Тільки-но ми приїхали додому, вона й питає:

— Ти знаєш, почім сьогодні картопля? — Пауза.— Бери дві авоськи та пройдиись на ринок. Купи півпуда картоплі, два кіло цибулі та огірків, моркви, петрушки та сельдерею...

Через три години причвалав я з важким вантажем, а вона:

— Тепер піди в сарай та нарубай дров.

Мене сім разів у піт кинуло, поки нарубав отих сучкуватих дрівець. Приношу їй на кухню, а дружина:

— Сьогодні обіду варити не буду. Ось огірок та хліба шматок, швиденько попоїж та підемо до парку на Свято білої акації...

— Туди їхати з пересадкою...— кажу їй без усякого ентузіазму.

— А ми без пересадки, підемо пішки,— авторитетно каже жінка.

— По дорозі до парку купимо з десяток пиріжків з м'ясом?..

— Яких пиріжків?! Вип'єш стакан газованої води і бувай здоровий...

Одне слово, дружина запровадила таку жорстоку дієту, такі процедури, що я досить швидко позбувся отої важкої «подушки»...

А щоб не нудьгувати, вступив знову працювати листоношею на свою рідну дільницю. І повірте, на душі й на серці легко й радісно стало. Бо найбільше щастя — приносити людям радість! У мене ще пороку вистачить на два десятки літ, а то й на три з гаком! Думаю ще зробити чимало витків навколо Землі...

Отож відступися, мадам Старість, мене ти не заарканиш!

1971 р.

НЕРОЗРОБЛЕНА ТЕМА

Як відомо, саме життя підказує теми для митця. Це свята істина.

Проте деякі наші художники не відгукуються на поклики сучасності, не помічають своїх земляків, трудівників-

героїв, а шукають, розшукують удень з вогнем так звані незвичайні теми. Беруть творчі відрядження і йдуть за тридев'ять земель малювати «Липовий гай» або «Зиму в Карпатах»... І скажу вам по секрету, тільки дарма грошки переводять!

Особисто я останнім часом частенько бував на одному з наших великих заводів і познайомився з сталеваром-швидкісником Вакуленком. Я був зачарований його натхненною працею, годинами не виходив з цеху... В результаті створив велике полотно про сталеварів: «На лінії вогню». Хто бажає подивитись, прошу завітати на художню виставку. А для свого нового твору я знайшов тему просто-таки в нашому дворі, на Середньофонтанській вулиці.

Одного літнього ранку сидів я в тинистій альтанці й думав про те, що треба вже братись за нову картину. Бо воно ж, признатись, нашому братові слід щоденно малювати. А інакше задубіє твоя рука, притупиться зір...

І от мій погляд зупинився на дітях-близнятах мого сусіди Ничипора Баранчука. Вони гралися серед двору, на невеликій купі піску, яка, до речі, лише цими днями у нас з'явилася. Видно, нарешті ремконтора візьметься ремонтувати наш старенький двоповерховий будинок. Пора! Давно пора!

Слід сказати, що свого сусіду я дуже мало знав. По-перше, він не так давно переселився в наш будинок (поміняв квартиру), а по-друге, він мало коли і вдома буває — все у відрядженнях... Працює у якійсь обласній установі агентом по постачанню. Взагалі заклопотана людина. Я його дуже рідко й бачу. А коли й зустрічаємось, то лише кивнемо один одному, і все... Отаке у нас знайомство!

І дітей Баранчукових я знав лише здалека. Знав, що вони близнятка, що їм по шість років і що хлопчика звати Костею, а дівчинку — Шурочкою. Оце й тільки!

Сьогоднішня гра дітей мені сподобалась. Бо вони не просто собі перегортали пісок — за допомогою лопаток, совочків та різних цурпалочків у них ішло організоване, я б сказав, планове будівництво. Пісок вони змочували водою з відерець, потім ліпили з нього всякі башти, фортеці, рили канави, будували містки, прокладали дороги з телеграфними стовпами. А ось, помічаю, у них уже вийшла справжня хата.

«Так-так... намалювати дітей з їхніми новобудовами! Юні будівники! Оце так тема! — враз осяває мене ідея. — Ніким ще не розроблена тема!»

Недовго думаючи, я взявся за роботу.

Працював з захопленням. Та незабаром мої натурщики зникли. Довелося припинити роботу і почати всебічне осмислення ескіза... А чи з того боку підійшов до теми?.. А може?.. Та тут, знаєте, сотні варіацій одразу в голову лізуть!

Аж ось з'явилась Шурочка. До своїх новобудов вона принесла маленький столичок і стільчик. Дістала з ящичка іграшкові каструльки, коробочки, виделочки, ложечки... І я зрозумів, що будівництво, певне, у них вже закінчено, будинки здані в експлуатацію, і вона — хазяйка — вже займається куховарством...

За кілька хвилин до Шури підійшов Костя. Він у батьковому картузі набакир. Рукави засукані, йде, широко розставляючи ноги. Пізнаю батьківську ходу.

Костя сідає за стіл, бере ложечку й виделку і починає барабанити по столу.

— Ти б з дороги помився,— говорить йому Шурочка.

— Помиюсь потім! Давай шамати! — якимсь не дитячим голосом вимагає Костя.

Шура швиденько подає йому коробочку з-під пудри, яка, видно, виконує роль миски, та й каже:

— Їж, борщик зі сметаною.

Костя кілька разів «сьорбає» і різко відсуває «миску» геть.

— Знову цього зілля наварила! Та ще й переварила й пересолила!

— Ну, не хочеш борщу, то на каші,— примирливо говорить Шура і ставить другу «миску». — Гречана каша з м'ясом і підливою.

Костя знову бере ложку й удає, що їсть «кашу». Та ось він люто спльовує, схоплюється зі стільця і кричить не своїм голосом:

— Чортзна-що таке! Хіба це каша!

— Каша, каша,— говорить дівчинка.— А ти, бачу, випив...

— Замовчи! Не за твої гроші п'ю! А то так і дам цією мискою! — гримав хлопець і так загрозливо розмахував руками, що, здавалося, ще жест, ще слово, і він вдарить дівчинку.

Я скочив з місця.

— Костю, Костю! — кричу хлопчикові, який так азартно ввійшов у свою роль.— Ти що це так розкричався на сестричку?!

— А це не ваше діло! — суворо кидає він у мій бік.—

Не втручайтеся в наші сімейні справи! — І, насунувши на лоба татового кашкета, знову крикнув до Шури:

— Забирай к чорту своє вариво! А то все полетить в твої дурні очі!

Я взявся за голову: що я бачу! Що чую!..

Ну що ти їм скажеш? Одне ясно: Костя хуліганом зростає. Осмикнути слід кріпко, поки не пізно! І тут же вирішив з сусідою про це поговорити, не відкладаючи цю справу на потім. Я знав, що він сьогодні вдома. Заходжу в коридор і досить несміливо прямую до квартири Баранчуків. Як не є, а це ж вторгнення в чужу сім'ю! Коли чую крізь двері громоподібний голос:

— Замовчи! Не за твої гроші п'ю! Бач, що зварганила! Хіба це зрази! І ж їх сама!

І до мене долинає брязкіт розбитої тарілки...

Рішуче підходжу до дверей і ввічливо стукаю. Не відчиняють. Стукаю знову, більш наполегливо. За хвилину виходить в одних штанах на підтяжках сам Ничипір Баранчук. Надутий мов сич. Обличчя опухле, як з перепою, чуб розкуйовджений...

— Вибачайте, — кажу, — але, може, тут моя допомога потрібна?

— Що-о-о?! — звів волохаті брови Баранчук. — І тут захисники знайшлися! Не втручайтеся в наші сімейні справи! Це не ваше діло! — Він грюкнув дверима.

— Не вийде! — сказав я. — Все одно не відстану! Я дізнаюсь, де ви працюєте... Я знайду інші способи впливу!

Та от сюрприз: через три дні сусіда мій зник у невідомому напрямі. Мабуть, знову помінявся квартирою. А тому я й звертаюсь до вас, шановні товариші: може, він оселився поряд з вами?

Тож давайте спільними зусиллями направимо Баранчука на вірну дорогу! Я певен — наша візьме!

А над картиною «Юні будівники» я працюю — вперто, щоденно. Картина буде!

1964 р.

ТЮЛЯРАМБА

— Ну, розкажуй, як там на курсах було? — звернулася Амалія Наумівна до чоловіка.

Борис Бартоломійович потер пальцями скроні й почав розповідати:

— Та хай йому дідько! І досі голова аж давенить... На статистику, математику й на арифмометр все натискували... Да, чув якось в ресторані од одного чоловіка, що з'явилася нова хвороба. Називається тюля... Тюляря... Тюлярамба.

— Таке страшне слово...— очі Наумівни зробилися великі, як п'ятаки.

— Хвороба теж страшенно підступна. Розумієш, живе живе чоловік, раптом бах — апетиту нема. А ще згодом бах — температура. А потім бах — і людини нема!..

— Та що ти кажеш? — перепитала жінка і з тривогою в серці оглянулася на ліжку, де спала єдина донечка, третьокласниця Валя.

— А чого б то чоловік брехав? Випадковий напарник — сусід по столику. Ми з ним розпили півлітра п'ятдесятиградусної... Щоб ота чортова тюлярамба не причепилася!

Та Амалія Наумівна вже не слухала чоловіка. Навшпиньках підійшла до ліжка, глянула на доньку і, повернувшись до чоловіка, прошепотіла:

— Такого наговорив... Я й спати сьогодні не буду. Валя ж у нас дуже слабенька. Чи не підкралася й до неї якась хвороба?..

— Що ж ти, трясця твоєї матері, досі мовчала?! — враз скипів Борис Бартоломійович, схопився з дивана, підбіг до ліжка, оглянув худеньку блідолицю доньку і обпалив дружину гнівним поглядом:

— Я так і знав, я так і знав! Угроблять без мене дитину!

— І при чому тут я або мати моя! Ми з неї очей не спустили,— ображено заговорила Наумівна.— Я цього літа Валю навіть у піонерський табір не віддала.

— Це даремно,— зауважив Бартоломійович.

— Що, що даремно? Ти нічогісінько не тямеш! — пішла в контратаку Наумівна.— В піонертaborі походи й походи і ніякого відпочинку. Підмітати доріжки і поливати квіти заставляють. А сплять у садку просто неба. Може ж якийсь комар укусити... Жах який! Вона у мене цілісіньке літо була на приколі. За хвіртку навіть не випускала...

— Тож-то я й бачу, Валя стала зовсім біла.

— Так це ж дуже красиво! Вона ж на мене схожа.— І Наумівна, підбивши хвилясту зачіску, через плече глянула у велике трюмо і грайливо підморгнула сама до себе.— Правду кажучи, я її трохи налякала сонцем,— торохтіла далі Амалія Наумівна.— Мовляв, воно таке небезпечне, що може шкіру обпалити і так розмалювати, що рідний батько

не впізнає. Валя всі три місяці на сонце не показувалась... Тому вона й біла така.

— А як у неї апетит?

— Ох, і не кажи,— зітхнула Наумівна.— Погано їсть.

Цю мить пружини ліжка заскрипіли. Валя повернулася на другий бік. Батьки на хвилину замовкли і далі розмовляли пошепки. Вони одноставно вирішили з цієї ж години запровадити для доньки особливий режим.

Поменше хай бігає і скаче... Апетиту ж нема, а це, певно, початок капосної хвороби, тут жартувати не можна! Вони посадять її на особливу дієту. Зранку і ввечері будуть давати: гематоген, гоголь-моголь, тріскову печінку, а також всілякі вітаміни і так далі і таке інше.

І дивна річ: з того таки дня у Валі зовсім пропав апетит. Йй гоголь, йй моголь, а вона губку відкопилить, а носом круть-круть. І хоч ти йй що роби, не їсть, та й годі.

Та й де тому апетиту взятися, коли у школі Валя звільнена від фізкультури і будь-якої праці (мати постаралася, у свого приятеля лікаря дістала відповідну довідку), а вдома вона ні за холодну воду не береться. І розпорядок у неї виробився, приміром, такий: після обіду Валя, лежачи на дивані, проглядає малюнки різних журналів. Згодом це заняття йй обриває, і вона сідає за туалетний столичок, розставляє півколом трое фігурних дзеркалець і починає «розмову» сама з собою (тут вона точно копіює маму!). Подивиться Валя отак, скоса, а на неї три пари голубих оченят теж дивляться скоса. Вона підморгне, і йй у відповідь оченята: морг-морг-морг!.. Вона усміхнеться із задоволенням, і три білявих личка повторять цю усмішку. Потім вона то скривиться, то язика висолопить, то щоки надме, як м'ячі.

І тільки після вечері Валя приступає до виконання домашнього завдання. Сідає вона за письмовий стіл і схиляється над підручником. А через деякий час відчуває, як голова її бубнявіє, і, хоч плач, нічогісінько туди не лізе. Ніби полежати хочеться, ніби пройтись, розім'ятись хочеться. Пройдеться вона по хаті, а потім полежить і знову до уроків... Але за десяток хвилин підводиться з-за столу і в розпачі заявляє:

— Ну й задачки сьогодні задали!.. Їх і розв'язати не можна! Мамо, га, мамо! — гукає Валя.— Розв'язи за мене задачки, бо у мене щось голова болить, тріщить і на шматки розривається...

А мати тут як тут, прикладає руку до Валиного лоба і тривожно каже:

— Температура!..

Наумівна, зігнувшись дугою, обережно веде попід руки Валя до ліжка й тривожно-благальним голосом шепоче:

— Лягай, лягай, любонько! І будь спокійна. Я все, все за тебе зроблю, ти тільки в зошит перепишеш.

Проте коли Наумівна прочитала виклад задачки, то враз відчула, що цей горішок їй не розкусити!

— У мене голова від перевтомлення болить, гуде і на шматки розривається...— поскаржилася Наумівна чоловікові і доручила йому розв'язати задачку.

До школи Валя йде неохоче, бо вчителька не зважає на її сумнівну хворобу, а вимагає відповідати на уроках.

От і сьогодні за правильно розв'язану задачку поставила двійку, бо Валя не змогла пояснити, як то там батько знайшов оту правильну відповідь. Додому Валя прийшла вкрай розгнівана. Як тільки переступила поріг, пожбурила портфель у куток і заявила:

— Знову двійка! Тато винен! І вкотре вже мене підводить! Як він розв'язує ті задачки? І пояснити не можна! А ще й у головбухи пнеться!

Мати замахала обома руками:

— Тсс!.. Тихіше!..— Наумівна оглянулася, чи ніхто із сторонніх не чув тої критики глави сім'ї. І тут же почала заспокоювати свою донечку: — Не розстроюйся, золотко! Подумавш, горе: одна двійка. виправиш її — і все діло. Роздягайся та сідай обідати.

Одна хвилинка, і на столі парує курячий бульйон, девалаяй, печеня та різні делікатеси...

А мамина донька щось на обличчі кисне й кисне... Там ложкою бовтнула, там виделкою копирснула, губи скривила, а носом тільки круть-верть.

— Теж мені наварила,— невдоволено бурчить Валя.— Мене все це нудить. Я ж хвора! Мені не можна їсти абищо!

— Знаю, знаю, доню. Чого ж ти бажаєш?

— Мені хочеться чогось такого... особливого...— Валя трохи подумала, а далі владно наказала: — Подай мені натуральних французьких устриць!

Наумівна на хвилину отетеріла. А потім обережно спитала:

— У тебе, доню, голова болить?

— Навіть дуже болить, тріскається і на шматки розвалюється, розривається,— не моргнувши оком, ляпнула Валя.

А в Наумівни й серце в п'яти.

— Ти ляж, доню, ляж на диван,— затурбувалася мати. І обережно, як хвору, уклала доню на дивані. А сама побігла до кухні і в тривогою в голосі звернулася до своєї матері:

— Ідіть приберіть усе зі столу. Валя французьких устриць забажала. Голова, каже, дуже болить. Ну що, що робити?

— Зміряй температуру, може, вона справді вже горить...— сказала Степанівна.

— Термометр Валя ще вчора разбила...

— Тоді біжи до Бартоломійовича. А то ми знову будемо в усьому винні.

Наумівна бігцем подалася до контори автобазу, де чоловік працює старшим бухгалтером. Закекавшись, вона плутано розповіла все про Валю. Батько, не гаючись, схопив телефонну трубку, тремтливим пальцем набрав номер районної лікарні і, викликавши головного лікаря, з тривогою сказав, що його донька горить — температура сорок два градуси! Мерщій рятуйте!

А коли Амалія Наумівна повернулася до хати, то з жахом побачила, що хворої і слід прохолов.

— Гвалт! Де поділася хвора, мамо моя!..

— А от вона,— спокійно вказує у вікно Степанівна.— У кущах бузку сховалась і наминає редьку з хлібом.

Це був не сон. Наумівна схопилася за голову і з відчаєм заводала:

— Доню, що ти робиш? Ти ж хвора!

З кушів вийшла Валя і, апетитно наминаючи редьку, сказала:

— А що ж, по-твоему, я повинна вмерти з голоду, поки ти мені французьких устриць роздобудеш!..— І у Валиних очах застрибали глазуливі іскорки.

Наумівна тільки сплеснула руками:

— Дивна якась ця хвороба, тюлярамба!

1971 р.

ГАЛЯ КЛЮЧ

На нашому заводі мене всі звать Галя Ключ.

Що я Галя, то це справді так. Батьки дали мені це ім'я. А от Ключ, то це, уявіть собі, не прізвище, а так мене люди прозвали. Бо доводиться мені добирати ключі, щоб ослаблі гайки підгвинчувати. Але це не основна моя професія: я маю солідний фах: я — револьверниця. Та не подумайте, що я маю справу з вогнепальною зброєю. Ні, ні! Я в тім ділі, одверто скажу,— плаваю. І отого револьвера, що стріляє, і в руки не брала. Я робітниця зовсім мирної професії. Є такий собі спеціалізований токарний верстат, який зветься револьверним. Ну, я на ньому і працюю. Отож я — револьверниця. Я на тому верстаті в контргайках отвори роблю і різьбу нарізую. А гайка — річ ніби й проста, не хитра деталь, але важлива і для кожної машини потрібна. Вона скріплює, стягує всі інші деталі й вузли. Приміром, у машинці для стрижки волосся всі частини скріплює одна-однісінька гайка. А от у трактора тих гайок понад сотню.

Коли гайка, бува, під час роботи слабне, тоді її треба підкрутити і нагвинтити ще одну — контргайку. Інакше машина може того... вийти з ладу.

Щось подібне і з людьми буває...

Коли, скажімо, у людини всі «гайки» на своїх місцях, вона і працює, і живе як слід. А коли якась там «гаечка» ослабла, розгвинтилася, то людина вже й вихляє туди й сюди. З правильної дороги може збочити, а то й у рівчак звалитися.

От, приміром, у нашого заводського шофера Данила Качана ніби ж усі гайки на місці, але біда в тім, що вони часто попускають. Особливо коли Данило забачить так званого «цуцика», точніше — пляшечку горілки.

Саме на цьому ґрунті минулого літа наш Данило, можна сказати, в класичну аварію вскочив.

І от як саме.

Якось увечері, будши, як кажуть, під градусом, бо вже «роздавив» отого злого «цуцика», він повертався машиною з підшефного колгоспу. Їхав польовою дорогою і наспівував своєї улюбленої: «Шумел камыш!..»

А заєць, дурень, взяв та й вискочив на дорогу. Данило наш і зрадів. Недовго думавши, вмикає фари, машину — на третю швидкість і гайда навздогін. Летить і вже ні вибоїн, ні рівчаків не бачить. Навіть дороги не тримається, тільки ваячий хвіст в очах його мигтить. Мигтів-мигтів той

куций хвіст, а потім враз миг — і зник... Автомашина ж — гедь і в ярк шкереберть. Шофер наш лобом у передне скло — трісь! Аж іскри з очей посипалися!..

От маєте справжнісіньку, можна сказати, класичну аварию.

А причина в тому, що у шофера Данила майже всі «гайки» були розгвинчені, а через те головні гальма відмовили. От і влип чоловік в неприємну історію.

Відібрали у Данила шоферські права і перевели працювати в наш цех. Слюсарем по ремонту.

Переміну професії Данило переживав досить своєрідно. Він прилюдно почав демонструвати свої таланти. То прийде на роботу під градусом і заводить:

Шумел камыш, деревья гнулись,
А ночка темная была...

То запізниться на зміну, то взагалі не працює.

Перепадало йому і від майстра, і від комсорга. Не бере! Точніше, спочатку ніби й бере: день-два він працює справно, а потім знову та сама пісня: «Шумел камыш...»

Швендяє з кутка в куток. То в курилку, то так поміж верстатів тиняється. До дівчат зуби скалить. Одне слово, сам не працює й іншим заважає!

Бачу, далі мені нейтралітет тримати не можна. Бо який же в біса тут нейтралітет, коли жива людина в багнуку котиться.

Починаю розмірковувати, з якого боку підійти до діла.

Комсорг наш теж не спускає ока з хлопця... Підходить до мене та й каже:

— Галинко, ану, візьмися ти за Качана. Він у вашу бригаду часто ходить. Підкрути йому гайки. А якщо не вийде, то доведеться на зборах йому закручувати контргайку!

— Тут, — кажу, — таке діло: поспішиш — людей насмішиш! А взагалі, я постараюсь підібрати до хлопця ключа!

Підбирала, підбирала я ключа і таки точного знайшла! Це, виходить, револьверниця, моя голубоока Таня. Данило на ній очі свої пас.

І почала я діяти. Поговорила з Танею. Наказала їй і далі бути з ним суворою, тримати нашу дівочу марку. Потім зустрічаюсь з Данилом і давай йому одверто і широко казати:

— Я помітила, що ти, голубе, на нашу Таню задивляешся.

— Ну, то що з того,— потупивши очі, признається хлопець.— Але вона на мене й не дивиться! Нуль уваги! Навіть одвертається!

— І правильно робить,— кажу я.

— Як це — правильно! — гарячкує Данило і, причевавши п'ятірнею русявого чуба, розправивши широкі плечі, питає: — Хіба я вже дідькозна-що таке?! Хіба на мене не варт і дивитися?..

— Якщо хочеш, то й так,— відповідаю я.— Не варто на тебе такій дівчині дивитися. Не заслуговуєш, і квит! Таня розумна, скромна. Танин портрет на дошці Пошани, а твій у заводському «Крокодилі». От і подумай, чи ти їй пара?

Скривився хлопець від такої розмови, подумав та й каже:

— Ні, не пара,— і важко-важко зітхає.— От я й глушу в досади!

— Горе жи ти, горенько! — тут уже зітхаю я.— Виходить, пиячити надумав... А я тобі ось що скажу: якби ти по-справжньому любив Таню... Ех, та що казати!

— Як то по-справжньому? — спалахнув хлопець.— Та я її люблю більш за все на світі. Вона переді мною і вдень і вночі стоїть. Мене магнітом тягне до неї, навіть під час роботи...

— Ох і дурненький же ти,— кажу йому прямо в вічі.— Розумних людей любов окрилює, підносить, веде на славні подвиги, а дурнів, таких, як ти, до аварій призводить...

Мовчить Данило і на черевки дивиться.

— Коротше,— кажу,— якщо ти хоч стілечки поважаєш дівчину, якщо хочеш, щоб вона від тебе не одверталася, то от тобі моя щира порада: кинь, хлопче, пити й бешкетувати. Рівняйся в усьому на Таню!

А ви ж знаєте, що для закоханого серця нема нічого неможливого. Минув якийсь час, і перестав «шуметь камыш...». Підтягнувся хлопець.

— Ну,— кажу,— Танюшо, я гайки поставила на місце. А тепер стеж, щоб вони не ослабли. У твоїм розпорядженні: парк, клуб, книги і головне — щире слово. Це всесильна зброя. Отож і підтягуй хлопця до свого рівня!

І тепер я з радістю можу сказати: порівнявся Данило з Танею! Зараз їхні портрети на заводській дошці Пошани поруч. Разом вони ходять і на роботу, і в школу передового досвіду, і в клуб, і в театр...

І можна сподіватися, що все життя будуть завжди поруч.

Після цієї історії так уже повелось: як тільки з'являється хлопець з розслабленими гайками, комсорг мені по секрету й каже:

— Хлопцеві треба підкрутити гайки!

Придивишся, справді, хлопець потребує шліфування: патли, як у Тарзана, костюмчик заяложений, сорочка пом'ята. Курить, лається... Одне слово, усі гайки попустили. Отож колективно відшукуємо потрібного ключа й підвинчуємо. Ставимо хлопцеві всі гайки на законне місце!

Звідси й пішло за мною прізвисько Галя Ключ.

Я не ображаюсь, бо ключ — це важливий інструмент, і підвинчувати гайки тим, у кого вони одійшли, святе діло.

1958 р.

МОРЕ, РУСАЛКА І Я...

Розказувати про море нелегко... Тут уже, даруйте, але без води не обійдеться!

Море буває сердите й грізне, коли штормить, коли котить шумливі хвилі, вал за валом... Пригадайте картини художника Айвазовського! Краще і яскравіше за нього не опишеш!

Море буває спокійне й ласкаве... Пригадайте ванну, наповнену чистою, прозорою, теплою водою.

Я люблю ласкаве море. Коли штиль. Коли воно, як велетенське дзеркало, відбиває бездонне голубе небо, мрійливі парусники й білокрилих чайок. Пригадайте опис моря у Максима Горького й Остапа Вишні. У такі дні я й ходжу на море, на пляж.

Там, звичайно, пляжників — яблуку ніде впасти. А які яскраві, чудернацькі купальники у жінок, а плавки-труси у чоловіків! Просто дивно, як та одівка на тих телесах тримається! На різнокольорових лежаках лежать, на дрібненькому пісочку лежать — загоряють. Раніш, бувало, єдиний гучномовець на всю потужність свого сталевого голосу передає популярну музику для всіх... А тепер майже у кожного пляжника — своя музика! Магнітофони й транзистори! Яких тільки марок тут нема! Маленькі, як коробочка для чаю, а є такі, як коробка для торту бісквітного. З однієї коробки гарчить біснுவатий рок... З другої — бренькання гітари і проникливий голос: «А ты люби ее, такую тонкую, тонкую!..» А з третьої — глушить вас джазова какофонія...

А поруч лунає дзвінкий голос: «А нам все равно! А нам все равно!...»

Та де ж тут все одно! Вуха в'януть від цього галасу!

Коло берега у воді хлюпочуться купальники. Між ними вирізняється лисий гульвіса, що ганяється за молодою русокою дівчиною, в «умовному» вузесенькому купальнику на стегах.

Надувні гумові кільця-бублики відживають свій вік. Тепер у моді — надувні подушки й матраци жовтогарячих і яскраво-червоних кольорів. Комфорт! Надув — і на воду. Лягай собі і насолоджуйся.

Там аматорові-рибалці, що годинами непорушно стовбичить на хвильорізі, аквалангісти чіпляють до гачка дохлого краба або порожню консервну бляшанку.

А між іншим є ще там і русалки.

Досі я вважав, що розповіді про русалок — то міф, забобни. Але тепер... Гм!..

Стрівся я з нею в морі, на пляжі Відрада. Отам, біля тих потоплених двох залізобетонних барж, які нагадують усім нам про грізні роки війни. Вона була в зеленому купальнику. Струнка, молода. Волосся довге, золотисте. Чарівні блакитні очі. Власне, все з очей і почалося. Глянув я на них — і все, пропав! Відчуваю всім еством — попався! Затягне мене ця русалка в море. Бо не можу одірватися!

Я — до неї, вона — від мене. При тому йде на глибину. Я — боком-боком йду на зближення. Вона пливти, я — за нею. Але ж, люди добрі, як вона чудесно плаває! А я тільки можу так-сяк, в основному — по-собачому... І то не більше півтора десятка метрів. Бо у мене порок серця. Задишка. Я скоро захекався й повернув до берега.

Через деякий час — глип: а вона вже тут як тут. В зеленому купальнику. Розкішна коса спадає на плечі... Ну, така ж приваблива, що ноги самі несуть мене до неї. І знову: я — до неї, а вона від мене. Вона — пливти, я — за нею. Тільки знову ж не догнав, вернувся! У мене ж, знаєте, серце. Задишка. Що ж його робити?.. Треба навчитися добре плавати! Але як? У кого? Звертаю увагу, що мало хто вміє плавати. Сотні купальників коло берега, на мілкому, хлюпочуться. Дехто плаває по-жаб'ячому, дехто — по-собачому. А по-справжньому плаває тільки кілька чоловік.

Оббігав я весь добре обладнаний пляж і не знайшов жодної інструкції, як треба плавати! Тоді заходжу до будки чергового рятівної команди.

— Навчати плаванню — то не наше діло! — каже мені юнак. — Воно, знаєте, й краще, коли люди мілкового дна тримаються. А то як тільки навчиться руками махати, так чорти й тягнуть його на середину моря! Тоді вже й дивись, бо наше діло рятувати! На всі сто процентів рятувати!

«Ну що ж, — думаю собі. — Отож буду я самотужки у русалки вчитися».

Минув тиждень. Я бігцем на Відраду, на знайоме місце коло барж. Аж ось і вона. Моя русалка. Я — до неї, а вона від мене. Вона — пливти. Я — за нею. Наздогнав. Пливемо разом. Я на неї поглядаю. Вона на мене зиркає. Ох, ти! З такою я готовий хоч до Криму пливти! Проте ледве дотягнув до буйка. Вхопився за нього обома руками. І ніяк не можу віддихатися. А вона глянула, ледь-ледь усміхнулася й попливла далі в море. Аж онде її голівка. А далі вже й не видно за хвилями. Ну що то русалка: в морі, як удома!

Тут мені пригадалося, як я, п'ятирічний малюк, спитав маму:

— А де ти мене взяла?

— У морі знайшла, — відказала мати.

Виходить я — дитя моря, тому-то й припала до душі русалка...

Ледве дочекався наступної неділі. Ось море, а ось і вона! Я — до неї, вона — від мене. Потім враз — і попливла! Поволі, граціозно тримаючи голову над водою. Не роздумуючи, я кинувся її наздоганяти. За хвилину настиг русалку. Правда, засапався, важко стало дихати. Аж серце заболіло. А вона спокійнісінько, грайливо пливе собі й пливе. Я не відстаю, супроводжую. А ось і буй, треба б зупинитися, відпочити. А вона — ні, пливе далі. І тут пригадалася мені розповідь бувалого моряка діда Якіма:

— У нас, на флоті, моряки кажуть: хто не плаває, той боягуз! Проте буває, в морі раптом судорога схопить! Отоді, будь ласка, йди на дно крабів ловити!..

Щоб не було біди, я спинився, полежав на спині, а далі повернув назад. Русалка помітила це й собі застигла на місці, відпочила трохи і повернула до берега.

Не набиваючись у провожаті і не домовляючись, отак ми щонеділі в морі й зустрічалися.

Нарішті настав час заговорити. Я спитав:

— Як звати?

— Світлана.

— А мене — Валерій.

Усміхнулась — і все.

Вдруге я спитав:

— Вчитеся чи працюєте?

— Працюю.

— Добре. Трудівниця. А то у нас багато таких, що дуже довго вчать, а працювати не вміють.

Усміялася й приязно поглянула на мене.

А коли ми стояли на хвилерізі і море ласкаво хлюпотіло нам в коліна, я й давай молоти, що тільки на думку спаде:

— Тут,— кажу,— така краса: море, сонце і нас двоє, що можна віршами розмовляти. От, приміром,— я простягнув руку:

Сонце низенько,
Вечір близенько!..

Ці два рядки,— кажу,— я сотворив, а далі кажіть ви...

Русалка щиро сміється.

Поезія п'янить, вирує в мені, і я не можу себе стримати, декламую ще:

Я помню чудное мгновенье:
Передо мной явилась ты!..

— Ну й артист!..— сказала русалка. Засміялася та й бульк у воду.

Того вечора ми плавали довго, і нам обом було добре. Русалка сказала:

— Всі ми діти моря! І любов до нього — невичерпна! — І щиро радила, як неньку, любити море. Щоденно бувати в нього в обіймах, плавати й плавати! І запевняла, що згодом моє серце працюватиме, як годинник! Раптом вона перевертається на спину, лежить на воді — і анішелесь... Навіть очі заплющила. Я тихесенько підпливаю і милуюсь: спляча красуня! На лобі крапельки води виграють самоцвітами.

Вона розплющила очі, глянула, очевидно, щоб переконатись, що це я. Та як закричить:

— Ой, води! Мені води!

А де ж тут в біса візьмеш води?! Га? Кругом море!

— Зараз дістану,— кажу і якомога швидше поплив до берега.

Через якихось п'ять хвилин припливаю з пляшкою «Київського напою» в руці, а русалки й слід пропав. Я туди, я сюди... Ні, таки зникла безслідно. Невже ж можна припустити, що русалка потонула? Вона ж мене навчила на воді лежати і добре плавати.

Затамувавши подих, раз у раз пірнаю в воду. Все дивився, по дну лазив. А на дні, нене моя рідна, чого лиш немає: пляшки від горілки і шипучого, бляшанки консервні, кістки-маслаки баранячі й свинячі, кістки курячі й гусячі... Соромно мені стало. За людей соромно!..

В препоганому настрої я поплентався додому. Злий на весь світ! Бо дійшов висновку, що, мабуть, русалка прийняла мене за пустомолота-джигуна! От і втекла! Гальма у мене слабо працюють, от де біда!..

Слухаючись її поради, я щодня приходив на море і все плавав і плавав. І серце стало працювати без перебоїв. Я став здоровим і сильним. При зустрічі дід Яким від подиву розвів руки:

— Я тебе не впізнаю! Ти таким красенем став, що куди там!.. Був на Кавказі, лікувався?!

— Нікуди я не їздив,— відповідаю.— Просто на морі часто буваю.

— Отак і я ж усім кажу, з морем треба міцно дружити,— плескає мене по плечу старий моряк.

— Так, його треба любити,— повторюю подумки заповіт моєї любої русалки. Але куди ж це вона поділася?..

Мало-помалу почав я себе переконавати, що то все була чарівна казка. Хоч, правду кажучи, навіть пригадувати все те було приємно, а серце радісно билосся в грудях.

І раптом — несподівана зустріч. І головне — де й коли?..

Під час зимової екзаменаційної сесії у заочному політехнічному. Притис мене доцент-хімік, я ледве витягнув на трійку... Вискочив у коридор, червоний, як маковий цвіт, а тут підходить струнка золотокоса дівчина й каже:

— А ти, Валера, і тут абияк плаваєш та бульки пускаєш!..

Глянув я на її усмінені очі і враз упізнав: вона — Світланка-русалка! Виявилось, вона була моєю однокурсницею, а я її до цього й не примітив! І вчиться вона добре. Отож, щоб не борсатися безпорадно в житейському морі, доведеться й тут мені рівнятися в усьому на Світлану!

1971 р.

ЗАПІЗНИЛИЙ ПОЦІЛУНОК

Те, що часто розказуєш, пам'ять зберігає. Тим більше, коли ця подія з тобою сталася. Розповідав я про цю пригоду ще до війни, під час війни і після. Отож оповідь моя

витримала випробування часом. Слухайте, я й вам розкажу...

Одного чудового весняного вечора, прогулюючись в Арґадії, я несподівано стрів своє перше юнацьке кохання...

— Коля—ти?!— вигукнула кароока струнка жінка в картатому костюмі, з високою рудою копицею волосся на голові.

— Я...— відповідаю їй.

— О, як я рада нашій зустрічі...— І вона на правах давнього друга взяла мене за руку.— А пам'ятаєш, тієї весни ми так любили тут зустрічатися: зелень, море і золоті зорі.

То була свята істина, і я усміхнувся, бо сам не втямлю, чого це мене через стільки літ знову сюди принесло.

— Чого ти тоді не прийшов на вокзал мене проводити?

— Вибач, Тоню, але я не міг,— і, пригадавши ту веселу пригоду, я широко усміхнувся.

— Він ще й сміється! Колю!— Антоніна, як бувало й тоді, ущипнула мене за лікоть.— Я ж тебе любила, і, здається, більш, ніж Петра.

— Та й у мене, коли вже признатись, тоді палахкотіло в серці... Хоч і помічав, що ти — дівчина з примхами. Я збирався прийти на перон...

— Чого ж ти не прийшов?

— Мене підвів Остап Бендер...

— Який Остап?! Що ти плутаєш?!

— Ні, серйозно. От послухай, як воно було. Пам'ятаю, у травні місяці...

— Наприкінці червня,— уточнила Тоня.

— Зрештою, це не має особливого значення. Все одно діло давнє.

Одного пречудового дня я одірвав аркушик календаря і несподівано натрапив на невеличку замітку-пораду: «Як прати білизну». Для мене то була злободенна тема і неабияка проблема... Отож я і припав до того аркушика. В ті дев'ятнадцять років я працював і вчився. Жив у кімнатці комунальної квартири разом з племінником, трохи молодшим за мене, таким, як і я, круглим сиротою. Правду кажучи, прали ми свою білизну не дуже часто. Та ще й прали дідівським способом: у велику миску клали сорочку, наливали теплої води. Потім намилювали, терли, терли, м'яли, далі полоскали... раз, другий і третій!.. А тут раптом — слухна порада: у відро з водою вкинути білизну, сто грамів мила стружкою і дві ложки гасу. Все це кип'ятити півтори години. Потім прополоскати, і білизна буде біла як сніг. І навіть біліша!

В ту пам'ятну неділю я й приступив до діла. Точніше, півдня я читав пригодницький роман «Золоте теля». Бо зранку на нашій комунальній кухні тіснувато, не розминутися. А вже після обіду вільно! Отоді я засував рукави та й узявся до роботи. У відро вкинув пару білизни і дві сорочки. Настругав мила, влив три столових ложки гасу. Поставив відро на примус і накрив кришкою... Признаюсь, що кришку взяв без дозволу сусідки. У неї золоте правило: після обіду дві години відпочивати, зачинившись у кімнаті на масивний засув. Ну, і хай собі спить. Я кришки не з'їм, через півтори години покладу на місце. Швиденько сполосну сорочки й білизну і на балкон — сушити. Потім випрасую і — на побачення з дівчиною...

Добряче накачав примус, пригнувсь і поглянув, як горить горілка. Гуде, як на сучасну техніку, то наче реактивний літак.

А сам пішов у кімнату і читаю собі далі «Золоте теля» Ільфа й Петрова. А там, як відомо, розповідається про незвичайні пригоди великого комбінатора Остапа Бендера.

Через деякий час я, разом з його спільниками, на перефарбованій автомашині «Антилопа-Гну» прибув до Чорноморська. А це ж місто, як його описують автори, дуже знайоме. Ну, точнісінько наша рідна Одеса!..

Одне слово, зачитався я так, що забув про все на світі.

Коли раптом тривожний стукіт у двері й істеричний крик сусідки:

— Пожежа! Горимо!

Я скочив із стільця. Справді, димом тягне. Відчинив двері в коридор, а там повнісінько диму. Та такий ядучий, смердючий...

— Люсю! Люсю! Викидай у вікно матраци, ковдри та подушки! — подала команду баба Настя своїй тридцятилітній дочці. А сама, стогнучи і лементуючи, взялася за найдорожчий свій скарб — посунула поперед себе велику ковзану скриню. Та ось біда: ця доісторична споруда застряла в дверях.

— Люсю! Люсю! Підсоби! — гукала бабуся.

Треба було старій допомогти, але навіть паніка! Що ж у нас горить? Може, ще не пізно погасити... Чую: на кухні примус гуде, аж реве. «Ох, а білизна! — майнуло в голові. — Забув про неї!..»

Люся, як божевільна, почала трясти половинку дверей, щоб верхня засувка зіскочила, щоб можна було відчинити їх навстіж.

Пригнувшись, навпомацки, я поспішив на кухню. З мого відра, як з паровозної труби, валував дим.

— Готово,— думаю.— Виправ!..

Миттю крутнув за вушко гарячого, наче сковорідка, примуса. Випустив повітря, і він затих. Палицею зняв чорну, закіптюжену кришку. З відра крізь чорний дим вихопилося полум'я... Зиркнув на сусідній столик. Там стояла емальована каструля, що завжди була з водою. Кришку — геть, і з каструлі — хлюп, хлюп у палаюче відро. Зашипіло сердито, зашкварчало. Пара обпекла руки.

— Чому це вода в каструлі якась руда? — промайнуло в голові.

Хлюпнув втретє. Ого!.. З каструлі посипалися варені груші, сливи, абрикоси...

Пропає чудовий узвар! Пропали вітаміни — і собаки не загавкали!..

Обережно поставив спорожнілу каструлю на місце... Клятий дим їв очі, душив горло. Важко було дихати. Я присів і рачки-рачки подався до дверей. Відсунув засув і вибіг на так звані чорні сходи. Тієї ж миті туди вискочив сусід з відром води.

— Що — горимо?! — питає.

— Уже,— кажу,— погорів... Один я погорів! А все через отого Остапа Бендера.

— Якого це Бендера? — допитується сусід.

— Ет!.. Довго розказувати,— махнув я рукою.— Почитайте «Золоте теля», то й знатимете, що воно за пройди-світ — отой Остап!..

А сам собі думаю: виправ я свою білизну начисто, більше прати не доведеться! Руки мої аж пашіли, я присів до сусідового відра і занурив руки у воду...

Хіба міг я прийти на вокзал без сорочки, з опеченими і густо всіяними пухирями пальцями?..

Антоніна дзвінко сміялася, високі груди її хвилювалися. Та ось очі жінки зволожніли.

— Ой, яка трагікомедія,— зітхнула Тоня.— Хто б подумав, що в тебе така поважна причина? Я ж чекала, чекала і дуже образилася, бо вирішила, що ти маєш іншу... І тоді ж, під час канікул, зійшлася з Петром. Вискочила заміж, бо хотіла тобі насолити... Але вийшло, що сама себе покарала. Він, виявилось, і забіяка, і зазнайка, і п'яничка...

— Поспішила — насмішила. Співчуваю... — тихо підсумував я.

— Ой, я не можу... Колюню, прости...

Антоніна нагнула мою голову і лунко цмокнула в щоку...
Це був її перший поцілунок, подарований мені. Притому
явно заізнаний... Бо, може, я погорів би ще й на сімейному
фронті?..

1971 р.

ЮВІЛЕЙНИЙ СТИБОК

У неділю після обіду ліг я на розкладушку на балконі
та й затяг:

Дивлюсь я на небо та й думку гадаю!..

Прибігає дев'ятилітня донька і термосить мене за плече:

— Тату, не горлай, бо люди почують!..

— А чого? Хай чують.

— Ти не так співаєш.

— Як не так?

Донька починає співати. А я удаю, що слухаю... Та ось
Надя уриває спів і каже:

— Як отак лежати, краще ходім прогуляємось.

Донька має рацію! Враз пригадую пораду лікаря-пенсіо-
нера: «Ніякі ліки не замінять ходіння! Отож щоденно
ходіть і ходіть!..»

Ми швиденько зібралися й потопали до Парку культури
й відпочинку імені Т. Г. Шевченка.

А що після контузії й тяжкого поранення у мене поганий
зір, то, зрозуміло, веде мене донька. Тим паче, дорога їй
добре знайома. Без особливих вигзгів прийшли ми до
багатолюдного строкатого майданчика атракціонів. І по-
тягла, потягла мимо красивих човників-гойдалок, барвистих
каруселей, мимо кімнати сміху, прямисінько до парашутної
вишки.

— Тату, я хочу стрибнути з вишки,— заявила Надя.

— Ти ще маленька. Тобі ще треба підрости,— відпові-
даю їй, а сам собі думаю: коли я вперше стрибнув?.. Ага,
саме тоді мені стукнуло п'ятнадцять років. Пам'ятаю, при-
йняли мене до комсомолу, а через місяць, після роботи,
повели нас гуртом в район церкви, навпроти якої у скве-
рику стояла 40-метрова дерев'яна вишка. Пам'ятаю досто-
менно, було того дня похмуро, дув вітер, і він дещо усклад-
нював приземлення.

Інструктор нам щиро радив: приземляйтеся на дві точ-
ки і враз падайте на бік...

Проте якось воно виходило, що всі ми, першоразники, падали на сідницю...

— Ну, куди це годиться! Приземляєшся, як баба Христа! — весело гукав інструктор. — Ану бігом на вишку! Іще разок!..

— Тату, дозволь, — знову показує в небо Надійка.

— Ти ж, доню, не підготовлена, тут завчасно треба одягти три пари трусів! Це як мінімум!

— Чому?

— Бо може статися привезлення на три точки...

— Як це так?

— Досить просто. Вітер подме, парашут і ноги тобі занесе убік, і ти любенько сядеш на всі три точки. Я, наприклад, пам'ятаю, сів точно на три точки. А мій друг, Віктор, сів на всі чотири! Ось так, навкарачки привезлився.

— Я смішити людей не буду! Я отак — раз!.. — донька, підстрибнувши, продемонструвала, як вона привезлився.

— Татку, купи квиток, я тебе прошу...

Ну, думаю, підійдем до каси, там, напевне, сидить серйозна людина, яка авторитетно скаже: ти, дівчинко, дуже рано зібралася в парашутистки.

Підходимо до каси, там, як я і передбачав, сидить високий чубатий юнак. Я йому й кажу:

— Оце малятко хоче стрибнути з вишки.

— Купуйте квиток, хай стрибав, — сказав юнак.

Донька від радості аж затанцювала на місці.

— Я б таким малим не дозволяв, — щиро признався я.

— Не треба юним відмовляти, адже їм належить держати!.. — велемовно відповів юнак.

Певно, щоб я не вагався, донька нагнула мою голову й поцілувала в лоба. Мені нічого не лишалось, як заплатити 20 копійок і одержати квиток. Надя вихопила його з моїх рук і побігла до вишки. А я лишився біля юнака і стурбовано питаюся у нього:

— Чи не повисне вона, бува, на амортизаторі разом з парашутом, десь між небом і землею? Її вага всього 30 кілограмів.

— Ні... — заспокоює той. — Там, на вищій, хлопці з вузами, щось придумують. Сідайте ось тут на лаві і не хвилюйтесь.

Добре таке казати, якщо ти не батько тої дитини!.. А тут душа не на місці: раптом обірветься отой амортизатор?..

Вже за п'ять хвилин я звернувся знову до юнака:

— Де ж моя донька?

Юнак глянув на вишку і стурбовано сказав:

— Попався, видно, лобуряка! Йому одягли лямки парашутні, а він і заціпенів. Злякався! Його й умовляють. Жбурляти з площадки таких треба, і все!..— рішуче махнув рукою юнак.

— Як же так,— кажу,— жбурляти? Людині настрої псувати...

— А то вже не наше діло,— усміхається юнак.— Нам головне: «пробку» вибити — і крапка!.. І всіх обслужити. Працювати треба ритмічно!

Ось, гойдаючись, з витягнутими наперед ногами стрибнув якийсь хлопець. Торкнувшись землі ногами, він незграбно упав назад... Навколо вибухнув сміх.

— Приземлився штаньми, недотепа! — з досадою сказав юнак.

Згодом мимо мене з яскравим букетом квітів побігла дівчина стрічати юнака в футболці, який швидко і ловко приземлився.

А ось парашут якимось обережно спустив щось таке крабоподібне, з вісьмома кінцівками. Одна половинка червоненька, а друга — зелененька... Коли звільнили того великого краба від парашутних лямок і ременів, він ураз розпався на дві половинки. Одна з них, саме в червоненькому платтячку, і підбігає до мене. Це, виявляється, моя донька, яка стрибнула вкупі з однією школяркою в зеленому платтячку.

Обличчя доньки сяяло від невимовного задоволення.

— Стрибнула? — питаю.

— Стрибнула. О, як хороше! — І цмок мене в щоку.— Там чудово! — вигукнула Надійка і задерла вгору голову. В небі рокотів реактивний літак. Провела очима швидкокрилого і замріяно додала: — І я хочу полетіти кудись далеко-далеко...

— Либонь, у Москву?..

— Ні, далі...

— Назустріч зіркам?!

Надійка ствердно кивнула головою і поглянула на мене своїми блакитно-іскристими очима: — Татку, я ще разок хочу!..

Дивлячись на молодих, і мені забаглося стрибнути. Щоб довести, що є ще порох у порохівницях! Купую два квитки. Юнак-касір оглядає мене критично і посміхається:

— А ви, діду, не розсиплетесь?!

— Отакої! Та я ж підперезаний міцною ременякою!

— З палицею у нас не стрибають,— показує юнак на мій ціпок.

— Та я ним на вищі гав поганяю та й кину вниз. А сам здійсни свій ювілейний, 50-й стрибок.

Юнак вклонився і привітно випростав праву руку: мовляв, прошу!..

1971 р.

ГОВОРИТИ БУЛО НІЧОГО

«Ну й баню влаштував мені наш математик, без пари жарко,— подумав Анатолій Сорокін і, діставши з кишені хусточку, протер нею свого широкого, багатобіцяючого лоба.— Оце задача, фу!.. Та ну її к бісу! Буду оце себе мучити. Перекатаю у товариша — і все!» — вирішив він, відкладаючи вбік папери, зошит і підручники. Насвистуючи опереточну пісеньку «Тиритомба, песню пой», Анатолій підійшов до трюмо. Причесав свою золотаву шевелюру і, розглядаючи курносого носа, заспівав: «Удивительный вопрос, почему я курнос? Потому, что...»

Раптом у шалунку його щось незадоволено забурмотіло... І він здогадався, в чім річ: обідати давно пора. Поспішно застебнув комір сорочки, надів смугастого галстука, зодягнув рудого коверкотого піджака і, натягнувши сірого велюрового капелюха, попрямував до їдальні.

Та тільки-но він почав переходити Пушкінську вулицю, як несподівано зустрів знайому дівчину. Підніс руку до гори.

— О, Людмила! Привіт, привіт! Скільки літ, скільки зим!..— театральньо привітався Анатолій.

— Толю! Здрастуй! — спинилася дівчина й подала руку.

Юнак довго тряс руку і з приємним здивуванням оглянув дівчину: як же вона погарнішала!

З того часу, як вони вперше зустрілися, минуло три роки. А познайомилися вони на міському огляді самодіяльності. Він виступав у танцювальній групі, а вона співала народні пісні. Тоді Людмила була першокурсницею педагогічного інституту і виглядала зовсім непримітною дівчинкою. А тепер перед ним стояла справжня красуня! Гарна зачіска. Чудова сукня, в руках модна маленька сумочка. Струнка. Гарненьке обличчя. Ну просто богиня! Венера Мілоська!

— Ви це куди прямуєте? — мило питає дівчина.

— На заправку, — відповідає Анатолій. — Може, підтримаєте компанію? Га?

— Якщо ваша ласка, — і дівчина зачаровано подивилася юнакові в очі.

О! Що то був за погляд! Крижане серце розтануло б!

— Прошу, прошу! Я дуже радий, — весело заговорив юнак і, взявши Люду під руку, додав: — Признаюсь, з тобою я готовий іти хоч на край світу!

Людмила стримано усміхалася, бо кому ж не приємно послухати отаке рицарське запевнення.

— Ну, розкажуй, як вчишся, як поживаєш? — спитав по паузі юнак.

— Добре... У нас в гуртожитку весело, — скромно відповідала Люда.

— А я наймаю окрему кімнату, — похвалився Анатолій. — Батя щомісяця підкидає, та мати, поза спиною баті, досилає. Загалом виходить півтори сотні, — не затнувшись, збрехав Сорокін. — Так що живу — не плачу. Щоправда, нуднувато одному, нема у мене справжнього друга...

Дівчина слухала все це і здивовано поглядала на юнака. Бо щось не в'язалося сказане з дійсністю: в зубах Анатолія стирчав недокурок найдешевшої цигарки, який вже пора б викинути, а він все смоктав і смоктав та, аж заклимаючись, хвалився:

— Я щоденно переглядаю дві кінокартини плюс комедію яку-небудь або концерт. Часто буваю в цирку, в опері, на танцплощадках та в ресторанах...

Сорокін попав у такий бурхливий струмінь брехні, що зупинився тільки тоді, коли зайшли до ресторану і сіли за стіл. Анатолій нетерпляче забарабанив долонею по столу і досить розв'язно гукнув:

— Офіціант, сюди!

Підійшов низенький кругленький офіціант, і Сорокін замовив:

— Подайте нам: український борщ, свинячі тюфтелі, компот, — тут Анатолій подивився на дівчину, прокашлявся і додав: — Та дві пляшки пива.

— Навіщо це? — ніяковіючи, спитала Людмила.

— Що, пиво? — перепитав Сорокін. — Звісно, для апетиту. — І він махнув рукою офіціантові: мовляв, давай, що замовлено.

— У тебе поганий апетит? — співчутливо запитала дівчина.

— Що поганий, то поганий,— відповів Сорокін і мимоволі усміхнувся, бо насправді його апетиту на трьох вистачить! Але усмішка його враз розтанула на обличчі, бо Анатолій, глянувши на піджак свій, згадав, що при ньому немає грошей... «От так влип!» Волосся на голові заворушилося, підіймаючись дибки. Непомітно почав нишпорити по кишенях. В задній кишені штанів виявив три п'ятаки та ще дрібніших назбирається, мабуть, копійок 15... Але це ж дуже мало!..

— У мене сьогодні хороший настрій,— весело сказала Людмила.

— Це непогано,— промимрив юнак, бо настрій у нього в цю хвилину якраз зіпсувався. Важко зітхнувши, він почав нишпорити очима по залі ресторану: чи не трапиться знайомого, щоб позичити у нього грошей. Та, як на зло, кожного знайомого в залі не було.

«Біс їх усіх побрав,— хвилювався Сорокін.— Коли не треба, знайомі крутяться-вертяться перед очима, а коли треба, їх зовсім нема!»

— Що це ти на всі боки озираєшся? — невдоволено спитала Люда і, примруживши променисті очі, додала: — Може, я заважаю?

Анатолій злегка почервонів. Бо справді це на свинство схоже. Дівчина — та яка ж дівчина! — сидить з ним за столом, а він бозна-куди дивиться!

— Прошу пробачення,— сказав він.— Але, розумієте, мені дуже треба зустріти одного товариша, мого друга...

Людмила розуміюче похитала головою:

— Знаємо ми тих друзів... у спідницях...

— Та ні, кажу ж, ні!..— заперечував Анатолій і мовчав усяку всячину. Але старанно обминав питання про свої фінансові справи.

Подали пиво. Дивиться Анатолій — чорне... «Київське». Це ж полтинник пляшка! Мамо моя рідна! А проте думає: чого боятися, зустрінеться все-таки знайомий, позичу грошей, і все буде гаразд.

Сорокін налив склянки, і вони випили. Та думка, як доведеться розплачуватися, не давала спокою хлопцю. Бажаючи зустріти свого рятівника, він стежив очима за кожним, хто заходив до ресторану. Але знайомих не було!

Подали першу страву, і вони почали їсти. Анатолію здавалося, що борщ гіркий, немов з полину варений. Іншим разом він вчинив би скандал, кричати б почав: «Кому помії подаєш, офіціанте?» Але сьогодні він сидів сумир-

но. В такому становищі, звичайно, краще сидіти нишком, ні пари з вуст.

— Ти дуже погано їси, — щиро зауважила Людмила.

«Вона має рацію, я видаю себе!» — похопився юнак і почав швидко їсти, хоч борщ йому був противний.

«Кінець кінцем, — думав він, — дам офіціантові паспорт в руки і скажу: принесу гроші за годину». Але ця думка, як сірник, спалахнула й погасла, бо він згадав, що паспорта при ньому немає. «Ну, дам студентський квиток... Коли хороший чоловік — візьме... А коли поганий, кричати почне, міліціонера покличе...»

На лобі Сорокіна залиснів піт.

І тут йому пригадалася розповідь товариша, який у подібному випадку вийшов ніби покурити і більше не повернувся...

З цими думками Анатолій спідлоба подивився на свою знайому. На її дівочім обличчі грав ніжний рум'янець. Вона допивала компот... Думати й вагатись було вже ніколи. Треба діяти! І він вирішив залишити дівчину і йти геть звідси...

Та тільки-но Сорокін звівся на ноги, як уздрів на порозі ресторану знайому високу постать. О! Радість! Нарешті з'явився рятівник! Однокурник Роман Панахида! Сорокін побіг до нього й зашепотів:

— Виручай, друже, позич трояка.

Роман скривився, похитав головою.

— Ех, ти, друг липовий, — уїдливо сказав він. — Позичати позичаєш, а віддавати й не думаєш!

— Що я тобі винен?

— Бач, бач! Уже забув! А позавчора, коли пиячили з отими твоїми золотозубими блондинками!

— А-а-а... Да-а! Ну, гаразд! Винен, то віддам. Будь другом, позич іще.

— Чого нема, того нема, — заявив той і демонстративно вивернув кишені...

Назбиралося сорок копійок.

— Це замало, — зітхнув Сорокін. — Ти от що, Романе, іди і дістань грошей. Хоч з-під землі! Бо дівчина — богиня краси — Венера! — І він багатозначно чмокнув губами: — Ананас! Зрозумів? Я чекаю тебе!..

Відправивши Панахиду, Сорокін повернувся до столу в доброму настрої. І на запитання Людмили, що то був за товариш, відповів не вагаючись:

— Та це ж той, якого я весь час шукав.

— А чому ж він, не пообідавши, пішов?

— Та, розумієш, баламут він,— зневажливо махнув рукою Анатолій.— Прийшов до ресторану, лап за кишеню, а там порожньо!.. Так ото побіг за грішми.

Дівчина дзвінко засміялася, і Сорокіну стало ніяково.

Цей сміх мовби і його торкався...

Аж ось підходить офіціант:

— З вас три п'ятдесят.

Анатолій враз опустил очі на підлогу. Йому здалося, що після жаркої бані його підставили під холодний душ! Дрож пройняв його всього з голови до п'ят. Дуже поволі він почав сунути руку в кишеню. От коли йому хотілося провалитися крізь підлогу! А може, сказати, що гаманець украли?! Ідея!..

І раптом він чує:

— Ось вам здача!

Сорокін підвів голову. Офіціант поклав перед дівчиною гроші, вклонився і пішов геть.

Було ясно, що дівчина заплатила за обід. Анатолій був безмежно радий, але чомусь сказав:

— Навіщо це ви? Як кавалер, платити повинен я.

— Кавалер повинен,— іронічно повторила Людмила і, не зводячи з юнака проникливих чорних очей, твердо додала: — Кавалер повинен бути скромним, щирим, правдивим.

Сорокін роззявив рота, але нічого не відповів. Бо говорити йому було нічого!

1971 р.

ТАК НЕ ЛИЧИТЬ!

Того пам'ятного весняного вечора Сергій Глевкий був в особливо веселому настрої. Він одержав зарплату і в одній найближчій забігайлівці вже хильнув дві склянки міцного вина.

Правда, продавець пропонував ще склянку, щоб без здачі, але Сергій відмовився: за годину у нього побачення з гарною-прегарною дівчиною, шліфувальницею Льолею. Отож з нього досить. Одверто кажучи, вже другу склянку Сергій випив понад норму, але випив свідомо, для сміливості, бо сьогодні він думає з Льолею серйозно погово-

рити: чого це вона на заводі коло комсорга Степана так часто буває? Що він, медом мазаний?.. І хоч це у них буде третя зустріч, але пора сказати: вона «за» чи «проти»?.. О, він сьогодні їй скаже!.. У нього після вина чудовий настрій — співати хочеться...

Сергій іде вулицею, як кажуть, веселими ногами. Все ніби пливе перед очима. Мимо проходять люди, якісь невиразні, розпливчасті... У одного перехожого нема носа й губів, а в другого замість голови якась диня. Чудасія просто-таки... І всі чогось хитаються. Теж, мабуть, як і він, добре випили. Головне, якісь нахаби йдуть просто на нього. Щоб не зіткнутися, Сергій весь час кидається то ліворуч, то праворуч.

Буду співати, вирішує юнак. Хай обминають, косолапі! І Сергій стиха завів басом:

Занедужав я в дорозі,
Та й набрався ж я біди...

Ось зупинка тролейбуса. Голуба велика машина, поблискуючи склом і лаком, поволі рушає з місця. Але Сергій помічає, що двері не зачинені. На ходу він стрибає на підніжку. Комусь наступив на ногу. Хтось бурчить, ображається. Треба б вибачитися, але Сергій вважає, що цього робити не варто: подумаєш, цяця! Буду оце перед кожним знімати картуза! Вся його увага прикута до дверцят, він спиною, ногою й руками тримає їх, щоб вони не зачинились автоматично...

За хвилину до його свідомості доходить: власне, чого він сів у тролейбус? Йому ж звідси пройти всього два квартали до гуртожитку.

Молоденька кондукторка досить соромливо просить хлопця відпустити дверцята, піднятися зі східців і взяти квитка. — Що, квитка? — белькоче Сергій. — Нема у мене дрібних грошей!.. — І, не роздумуючи, на ходу зіскакує з тролейбуса.

В гуртожитку Сергій не затримався. Швиденько перодягнувся. Взув нові білі туфлі, на плечі накинув сірого шерстяного піджака і з тим самим веселим, безтурботним настроєм попрямував до Парку культури й відпочинку.

На розі двох вулиць великий продовольчий магазин. Стоять штабелі порожніх ящиків. Біля них — низенький кругленький чоловік в засмальцьованому костюмі невиразного кольору з великим синім носом.

— Свій свояка вгадає здалека! — гукає чоловік і кличе пальцем Сергія до себе: — Візьмемо на двох шкалика? — І виразно, артистично показує пальцями: мовляв, хиль-немо!

Сергій, не роздумуючи, виймає з кишені гроші. Синій ніс миттю зникає в дверях магазину.

Хлопець закурює. Дивиться на годинник: до побачення лишилося десять хвилин. «Якось встигну, — думає він. — Якщо любить — почекає. Скажу, що зустрівся з другом, а він сьогодні іменинник. Треба ж було і привітати, й випити за його здоров'я. А потім друг запропонував випити за твоє... Як же я міг відмовитися?..» Якщо Льоля скричиться і надме губи, тоді він їй скаже ще так: «Ой Льолю-Льолечко, їй-бо, пив за твоє здоров'ячко! Я ж тебе...» І він обійме й поцілує дівчину. Обов'язково!..

З-за ящиків виринає чоловік з синім носом, в руках у нього пляшка горілки. Усміхаючись, він каже:

— Стаканів, бездушні, не дають... Будемо пити нахильці.

— Нахильці то й нахильці! Дудли! — каже Сергій і глибоко затягується цигаркою. Потім кидає недокурка вбік. А тут, як на те, йшла якась жінка, і недокурочок поцілила у неї. Звісно, крик, гамір.

Лунає обурений вигук:

— Хуліган!

Тут би знов-таки Сергієві попросити пробачення, але він напідпитку, а тому й не боїться нікого, й не визнає нічого... Йому, як кажуть, море по коліна.

— Подумаєш, мадам, фу-фу... — зневажливо кинув Сергій. — Я ж тебе не вдарив. Білоручка якась! А я робота!

— Проходь, провалівай, мадам! А то я зараз покажу, хто хуліган! — засукуючи рукави, погрозово засичав чоловік із синім носом.

Жінка, оглядаючись, гублячи з сітки картоплю й цибулю, побігла на той бік вулиці.

— Отак з ними треба говорити! — похвалився чоловік, звичним рухом вибив корка і нахильці відпив більше половини. Витер рукавом губи й урочисто вручив пляшку Сергієві: — Ковтай! Це твоя порція!

Сергій підняв пляшку вгору, подивився на іскристу рідину й припав губами до шийки. Він хотів одним духом випити решту горілки, але це йому не вдалося. Ковтнувши два рази, юнак відчув, що на плече йому лягла чиясь дужа рука. Сергій глянув і одразу впізнав: це був Іван Ткач,

слюсар з ремонтного цеху. З ним ще якийсь поважний чоловік у капелюсі.

— Що ж це ти, товаришу, робиш, га? — з докором спитав Іван.

— Як що? Хіба повилазило? П'ю нахильці, бо склянок не дають. І на розлив теж не продають... Так ми оце, значить, «цуцика» на двох...— Сергій хотів вказати на свого напарника, але того вже й близько не було.

— Неподобство,— каже Іван.— Абсолютне порушення громадського порядку.

— Підемо з нами,— звертається чоловік у капелюсі до юнака.— Протокола складемо.

Тільки після цього Сергій помітив у них на рукавах червоні пов'язки.

— Протокола?! Та що ви, за що?! — обурювався Сергій.— Ха-ха!.. Протокола!.. Я ж нічого поганого не робив. У вас і свідків, шановний, нема.— І Сергій хитрувато моргнув до Івана.

— Свідки є.

— Хто?

— Я, наприклад,— заявив Іван.

— Ну, Ванюшо, цього я від тебе не чекав. Теж мені друг називається...

— Я член добровільної народної дружини.

— Ну то що?.. Затримуйте злодіїв, гультіпак... А я робоча людина.

— Отож і доведеться з тобою серйозно поговорити, як робітник з робітником. Щоб не ославлював звання радянського трудівника!

— О, Іване, лекцію будеш мені читати потім,— махнув рукою Сергій.— У мене о восьмій побачення з дівчиною. На карбованця штрафу та відчепись!

— Ні, ходімо в штаб! — владно сказав Іван і взяв Сергія за руку.

«Тьху! — сердився в думці Сергій.— Від міліціонера легше схватися, а попадешся, то викрутишся — заплатиш штраф та й бувай здоровий! А від своїх дідька лисого викрутишся!.. Може бути прикрість. І за що? Ні за що!.. Чи, може, вони хочуть мене просто налякати?.. Гм!.. І кого це я буду боятися?!» Сергій крутить головою: праворуч іде симпатичний чоловік у капелюсі, а ліворуч — Іван. Дивно: у Івана чомусь дві голови, дві пари очей... І обидва Івани посміхаються. Мабуть, тому, що я часто спотикаюся. Так нерівний же асфальт, чорти б його взяли!..

— Ох, Іване, Іване... Ну, чо-чого ти причепився до мене, як р-реп'ях?! — заплітаючи язика, забурмотів Сергій.— Тобі за це хіба платять?!

— Ні.

— Так ти чим-чимчикуй собі м-мимо.

— У нас правило: побачиш непорядок, не проходи мимо.

— Ти ж не м-м... міліціонер!

— Ні.

— Тобі ж за... за це не платять!

— Ні.

— Ну, то йди с-со... собі та й іди...

— Совість не дозволяє...

— От ди... дивак.

— І мені дивно, що ти хороший тесля... а тебе самого треба ще добре обтесати...

У штабі народної дружини Глевкому було і жарко, і холодно. І під холодним душем він побував, і нотацію йому гаряченьку прочитали. Кінець кінцем твердо пообіцяв, що більше ніколи не порушить громадського порядку. Десь о десятій годині вечора Сергія відпустили, і він одразу ж побіг у парк. Але побачення не відбулося. Льолі вже там не було.

— Нехай йому халепа...— невдоволено сопів юнак.— Зіпсований вечір... І хто винен, хто?..

З обважнілою головою повернувся Сергій до гуртожитку. Не роздягаючись, звалився на ліжку й заснув.

Другого дня вранці Сергій прийшов на роботу. Старанно підготував своє робоче місце, намагався працювати якнайкраще, щоб заслужити похвалу майстра і роботою згладити свою вчорашню провину.

«А втім, яка то провина?.. Дурниця!..— скептично міркував Сергій.— Якщо Іван додержить слова, то про це нікто й не знатиме на заводі».

Під час обідньої перерви Сергій побіг до механічного цеху розшукувати Льолю. Треба ж вибачитися. Як не є, а він таки перед нею винен.

Смагляву Льолю він знайшов у червоному кутку, де вона намалювала велику карикатуру: хвацький чубатий хлопець пив горілку з пляшки нахильці.

«Схожий на мене»,— майнуло в Сергієвій голові, і він, привітавшись, спитав:

— Кого це ти так розмалювала?

— А чоґо це я буду з тобою розмовляти! — смикнула плечем Льоля.— Ти вчора увечері де був?

Сергій почервонів: сказати правду чи ні? Вона, мабуть, знає.

— Де я був?.. Де я був, там, думаю, вже ніколи не буду...

— Цікаво, цікаво, розкажуй...

— Ні, ти спочатку скажи, кого це ти намалювала?

— Кого? Не знаю...— Льоля кілька разів сердито мазнула пензлем. Потім відійшла і здаля подивилася на карикатуру.— Мені сказав комсорг: намалювати патлатого хлопця, що п'є горілку нахильці, от я й зробила. Як, по-твому, влучно?! Дійде до його свідомості, що так робити не личить?

— Звісно, так не личить! — захвилювався Сергій і пригладив свою буйну чуприну. В голові крутилася ще вчора заготовлена відповідь: «Ой Льолю, Льолечко, пив же я за твое здоров'ячко!» Але того, що він міг сказати вчора, сьогодні вже не може... Юнак лише з відчаєм зауважив:

— А носа якого зробила! А вуха, як у свині...

— Так він і є свиня, коли дудлить отак горілку на вулиці просто...— зауважила Льоля.— І хто це у нас такий?.. Не збагну... Питала комсорга, але він не сказав. Певне, хвилин за десять підпишемо й у вікно сатири виставимо.

«Ти ба, яка оперативність! Як комсоргові хочеться мене зганьбити. А що тоді скаже Льоля?! Тим більше, що вона, здається, не зовсім байдужа до нашого комсорга...»

Сергій стрімголов летить до кабінету інженера — секретаря парторганізації цеху. Там застає і комсорга — високого худорлявого юнака в ковбойці. Той зустрів молодого теслю колючим поглядом і сказав:

— А от і він, наш «герой»!

Сергій просто з порога схвилювано почав благати:

— Прошу вас, не робіть з мене посміховисько на весь завод.

— А ти нас ганьбиш на весь район! На все місто! — рубонув комсорг.

— Даю слово, я більше не буду...

— Це добре,— пом'якшав комсорг.— Але карикатуру, по-моєму, треба почепити. Хай люди бачать, який Сергій у нас «герой». Тим більше, він кидає недокурки не в урну, а жбурляє де попало: мовляв, двірник зарплату одержує, хай підмітає. Любить випити й нагруб'янити...

— Що ти на це скажеш? — звернувся парторг до Сергія.

Юнак м'яв у руках кепку. Дивлячись собі під ноги, промовив:

— Визнаю, поведився я справді непристойно...— В очак у хлопця заблищали сльози. Боляче йому було: адже з ним досі ніхто по-справжньому не розмовляв на цю тему... Тепер він усвідомив, що так поводитись не личить. Він дав слово...

— Хочете, я дам і розписку,— щиро каже Сергій.— Поверте мені!

— Здається, дійшло,— усміхнувся парторг і, поклавши руку на плече хлопцеві, сказав: — Карикатуру вивішувати не будемо. Але пам'ятай...

— Буду пам'ятати! — крізь сльози радості сказав Сергій.

1968 р.

БУДЯК

«Здрастуйте, Костя!

Вибачайте, що турбую Вас цим листом, але не написати Вам я, на жаль, не змогла. Якось з подругою мені довелося побувати в парку на танцях. Там я побачила Вас. Мені навіть пощастило з Вами танцювати, перемовитись кількома словами. І от тепер я не можу забути того вечора.

Ви дуже добре танцюєте. Ви народжений для танців. Ви просто артист у цій справі. Безперечно, дівчині приємно мати такого кавалера. Я певна, що у вас є подруга. Якщо Ви її по-справжньому кохаєте, то прошу: не відповідайте на цей лист. Так буде краще для мене і, певно, для Вас. От і все, що я хотіла написати.

Неля»

Костя прочитав листа й усміхнувся.

«Гм! Цікаво. Що воно за одна? Видно, закохалась, дурепа, по вуха. А лист, між іншим, надрукований на машинці. Певно, тато кандидат наук або професор і має свою друкарську машинку. А там, дивись, і власна автомашина є!.. Оце діло. Щоранку по мене заїздить легковичка, і я собі з шиком їду в кафе снідати, звідти на пляж, а ввечері в кіно... Здорово, га?»

Від такої рожевої перспективи Костя аж заляскав у долоні. Спохопившись, оглянувся на ліжко, чи не розбудив, бува, хазяїна квартири Олександра Матвійовича, але той і вусом не повів — спав, хоч з гармати гаги! Костя знову припав до листа.

«Як пише! «Артист...», «народжений для танців...», «приємно мати такого кавалера...». Звісно, що приємно... Гм!.. Да-а... А от Тамарі неприємно. Вона чомусь недолюблює танців. Її більше театр вабить».

Костя скоса глянув на фотокартку, що стояла на тумбочці. Звідти замріяно дивилась на нього миловида світловолоса дівчина.

«Теж мені красуня! Тільки ім'я поетичне, а сама суха, як вобла! День і ніч просиджувала над книгами. За п'ятірками ганялась. А я й без них обійшовся,— зневажливо махнув рукою Костя.— Головне не в дипломі з відзнакою, а як улаштуєшся. Як, з ким і де будуватимеш своє щастя. Треба завжди дивитись у корінь!»

І Костя знову перечитав листа.

«Так, так... Неля, Неля... Це, видно, не дівчина, а мрія! Значить, буде моя! Хай хоч каміння з неба падає, а я її зустріню і такий роман закручу, що ого-го! Адреса є? Ага... Головопшта. Так, добре. Прізвище? Так... Ім'я? А ім'я не просте. Не-ля! Воно само за себе говорить. Видно, сім'я інтелігентна. Мабуть, батько артист, або капітан далекого плавання, або, може, й генерал... Костя, не зівай! У тебе ж клює!» — наказав сам собі і встав. Кілька разів крутнувся на одній нозі, потім сів за стіл, відкинув з лоба довгі пасма чорного волосся, взяв папір, ручку і почав писати відповідь.

* * *

«Здрастуйте, Костя!

Яка ви несерйозна людина. Вже пишете про любов, призначаєте побачення. А як же Тамара? Ви ж з нею вже давно зустрічаєтесь. Ви ж їй освідчились у коханні. І, порте мені, я від усієї душі бажаю вам щастя!

Неля»

Ці слова ошелешили Костю.

«Ти диви! — збентежено думав він.— Я їй написав такого палкого листа, а вона, на тобі, б'є відбій... Виявляється, знає і про Тамару. Хто ж вона? Студентка? Випускниця? Тамарина подруга? А втім, нема такого серця, якого б я не полонив!..»

Костя поставив перед собою дзеркало і почав суворо і критично оцінювати свою фізіономію. «Лоб — широкий, свідчить про широку натуру. Очі — карі: вдача гаряча. Ніс

прямий, значить, хазяїн його не дурень. Та що говорити, самі ж дівчата кажуть, що я вродливий...»

Сам собі хитрувато підморгнув, схопив авторучку, папір і застрочив:

«Дорога, мила, хороша Неля!

Щиро дякую за листа, хоч, признаюсь, я не такого чекав. Я сподівався одержати теплого, сердечного. Ти згадуєш Тамару. Не говори мені більше про неї. Ми — чужі люди. У нас нічого не може бути спільного! З нею я все покінчу...»

Тут Костя зробив паузу і глянув на фотокартку Тамари. Взяв її, рішуче відклав вбік і накрив важким довідником. Знову схилився над листом, обережно виправив останнє слово, і речення вийшло досить переконаливим: «З нею я все покінчив...» Потім, щоб зовсім запаморочити дівчині голову, заприсягнувся, що він лягає спати і встає з єдиною думкою — про їхню майбутню зустріч, що вона, Неля, пробудила його палку поетичну душу і він оце почав писати ліричні вірші. Ось твір, який він від усього серця присвячує їй!

Я пам'ятаю ту чудову мить,
Ти погодилась в танець іти.
І я почав тебе, як біс, крутить,
Аж іскри сипались з-під ніг...
Дівчата усі заздрили тобі,
І хлопці всі, роззявивши роти,
Дивились, як танцюєш ти —
І мадонна, і Венера — богиня краси!

Насправді Костя зовсім не пам'ятав «ту чудову мить». За останній місяць щоденного відвідування парку у нього було стільки знайомств, що він не міг навіть пригадати, яка з себе ота Неля.

Тут, до речі, слід зазначити, що вірша цього він уже декому присвячував. У ящику його тумбочки є ціла купа фотокарток дівчат. І з косичками, і кучерявих, і чорнявих, і білявих... Він багатьом освідчувався в коханні, але ні на жодній з них не міг зупинитись: все щось не те... То очі не зовсім карі, то не зовсім голубі. То ніс великий, то маленький. То волосся не дуже чорне, то не дуже біле. То характером крута, то занадто лагідна.

А якщо взяти до уваги, що Костя вибирає дівчину, яка б мала свою квартиру, то стане зрозуміло, чому він кидається від однієї до іншої.

От і зараз Костя без жалю відкинув убік Тамарине фото і весь заглибився в писання ліричного листа до Нелі.

Наприкінці свого довгого й запаморочливого послання Костя призначав побачення на неділю, на восьму годину вечора, в парку, на танцювальному майданчику. Він запевняв, що цей чарівний вечір залищиться у ній в пам'яті на віки вічні.

* * *

От і довгожданий вечір. Парк культури і відпочинку. На танцювальному майданчику людно й весело. З гучномовця дине ніжна мелодія вальсу. Кружляють пари, утворюючи барвисте рухливе коло...

Як тут багато світла! Як легко дихається!

Костя причепурений, у новій смугастій, мов диня-репанка, сорочці, у строкатому галстуку, з букетом квітів походить навколо танцюючих, очікуючи на ту, яка так несподівано полонила його серце.

І раптом зустрічає Тамару.

— О, Костя, здрастуй! — привіталась дівчина й чарівно усміхнулась.

— Привіт, — сухо буркнув Костя і, скривившись, ніби розжував кислую, подумав: «Ну якого біса вона сюди прителіпалась? Хто її просив? Адже я дав зрозуміти, що наші шляхи розходяться. Хіба не ясно?! Вже два тижні не зустрічаюсь...»

— Квіти мені? — грайливо спитала Тамара.

— Зовсім навпаки, — відрубав Костя і, не сказавши ні слова, відійшов убік.

Поправив галстук, змахнув з сорочки якусь пушинку, глянув на годинника. Так, вірно, восьма година. Неля вже повинна бути тут... з журналом у руках... Так він порадив у листі.

Костя ховає в кишеню окуляри.

Ага! Он вона. Ач, як зачиталася. Юнак квапливо підходить до дівчини і радо вигукує:

— Неля, здрастуй!

Дівчина підводить голову, повертається на голос. Костя вкрай здивований. Перед ним — Тамара.

— Ти диви... Знову ти, — розгублено бубонить він. — Я тебе й не пізнав.

— А ти надінь свої мінус п'ять, — мовила Тамара. — Ти ж погано бачиш.

— Та не в тім діло... До речі, ти чого тут?

— А ти чого?

— У мене тут побачення.

— І в мене.

— З ким?

— З хлопцем, звісно.

— Ну, от і добре,— прояснів Костя.— У тебе побачення з хлопцем, а у мене — з дівчиною. З хорошою-хорошою дівчиною.

Тамара, сумно посміхаючись, похитала головою:

— А в мене не такий уже й красень. Та ще й в голові у нього вітри гуляють. Інакше б він такого не писав...— Дівчина відкрила сумку і (який жах!) подала його листи, адресовані Нелі.

— Як! Яким чином вони опинились у тебе? — почервонів він і поспіхом сунув листи в кишеню.

— Неля — моя землячка. Студентка педучилища. Місяців зо три тому ти з нею зустрічався... І отой віршик «Я пам'ятаю ту чудову мить» ти їй ще тоді присвячував. Дізнавшись, що я з тобою дружу, Неля прямо сказала, що ти не вартий моєї уваги. Я не повірила... І от вона довела мені...

— Де ж Неля? Чому вона не прийшла?

— А Неля сюди не ходить. У неї є хороший хлопець, справжній друг. А тебе вона не хоче бачити. І я не хочу, не бажаю! Бо ти таки й справді не вартий уваги, ти просто...

Дівчина не договорила, різко махнула рукою, ніби обриваючи всі нитки, що з'єднували її з цим легковажним хлопцем, гордовито повернулась і пішла...

Лунала ніжна мелодія вальсу, кружляли пари, утворюючи барвисте рухливе коло... А Костя ще довго стовбичив тут із застиглим дурнувато-розгубленим виглядом, як будяк серед клумби квітів.

1958 р.

ПРО ВАСИЛЯ ТА СОНЮ

Була б це казка, можна було б почати так:

За горами, за морями, в далекій-далекій стороні, жили-були дід та баба... Ну, і так далі, і далі... Але це, на жаль, бувальщина, і доводиться писати: не за морями, не за горами, а в нашій-таки стороні, жили-були чоловік та жінка, на прізвище Перепенки. І була у них єдина доня, яку звали Соня.

Тато і мама дуже любили свою доню. Любили і весь час коло неї навшпиньках ходили та як на святу ікону молились... Берегли її від сонця, од вітру, від дощу, від морозу, а також від роботи.

Щоб вона коли хоч маленьку грядочку скопала. Ні, такого не бувало. Щоб вона коли хату чи навіть свою постіль прибрала, такого теж не бувало.

І годували її всім, чим лише могли. Самі того не їли, що їй у рот пхали. Мати навіть у людей питалась, де можна пташиного молока дістати?

Досить було Соні хоч трішки скривитися, як перед нею ковінькою згинався батько і скатертиною стелилася мати.

Отак росло вередливе панятко, а біля нього незвідступно плазували тато й мама.

До школи Соня ходила неохоче і не дуже бралась до науки. Бо як казала їй баба: «Наука розум сушить. Та й для жінки — хазяйки дому, вона ні до чого».

Може б, згодом тато і перемиг цю бабину філософію, та несподівано тяжко захворів і згодом помер.

Мати й доня посумували, посумували, потім звиклись і вдвох зажили непогано. Працьовитий батько надбав усякого добра вдосталь, і хліба і до хліба.

Так-сяк Соня закінчила сім класів. Лїниво позіхаючи, сказала:

— Ну й набридла мені ота школа! Вчителі всі причепи і просто-таки нестерпні. Поступлю в технікум. Там, кажуть, легше вчитись.

— У який же технікум? У нашому містечку їх два,— спитала мати.

— У який?.. Тут треба поворожить, щоб попасти, де легше...

— Істинно так! Треба поворожить,— враз запалилася мама.— Я зараз зловлю курочку та підемо до Гаврилихи. Вона кине на карти, і все стане ясно!

Зловила мати курочку, вместила в кошик, доню за руку, і пішли до Гаврилихи. Кинула та на карти і, піднявши великого пальця, авторитетно сказала:

— Якщо підеш, дівчино, вправо... там тебе чекає казбонний дом і пікова дама... Якщо підеш вліво... там тебе чекає валет бубнової масті... Зрозуміла?

Соня пішла наліво. Проте в технікум вона не поступила: сіренькі трійки заїли.

— Це не лихо,— заспокоювала мати Соню.— Погуляєш годок, а там я вже не поскуплюсь, дам Гаврилесі дві курочки, тоді вона точно скаже, куди тобі податись.

Але й дві курочки не допомогли. І на друге літо, у другому технікумі, на вступних іспитах Соня з тріском провалилась.

— Жаль-жаль курочок,— зітхнула мати.— І на який біс тобі іти розум сушити?! Краще іди, доню, працювати.

— Працювати? Атож! Нема дурних! — відказала Соня.

— Та я ж не проти... гуляй собі... та люди ж кажуть...

— А що мені твої люди! Я живу своїм розумом! — І Соня, взявшись в боки, вигнулась коромислом.

— Хто-хто, а я тебе розумію,— зітхнула мати.— Ти, доню, заміж хочеш!

Соня зашарілась.

— Ну, то й бог з тобою. Я й сама в шістнадцять виїшла заміж,— перехрестила мати доню.— Зодягайся чепурненько та йди шукай свою долю.

Соня аж підстрибнула на radoцax: яка ж догадлива її мама!

Швиденько причепурилась і побігла в парк на танцювальну площадку. Покрутилась вона там вечір, другий, і закрутила-таки голову молодому електрику Василеві Глинкіну.

З першого погляду, з першої зустрічі Василь без пам'яті закохався в білолицю, пухкеньку, як пампушка, Соню. Юнакові здалося, що Соня самою долею йому призначена.

Отож і не дивно, що через якийсь тиждень після їхньої першої зустрічі вони побралися.

Привів Василь Соню в свій дім та й каже:

— Ну, от ми і вдома. Я йду на роботу, а ти будь хазяйкою.

Соня, позіхаючи, кивнула головою. А на другий день сказала чоловікові милому:

— Картоплю чистити я більше не буду! Манікюр пропадає! І, бач, пальці жовтіють. Якщо ти мене любиш, то...

Вася любив Соню і розсудив так: «Подумаєш — труд! Десять картоплин за п'ять хвилин! Даремна розмова».

І почав чистити картоплю сам.

Згодом Соня заявила:

— Готувати сніданок більш не буду! Бо вставати дуже рано не звикла... Та й звикати не хочу! Якщо любиш, то...

Зітхнув чоловік милий, та що поробиш, їсти ж треба. Закачав рукава та й узявся кувоварити.

А одного разу Василь звернувся до свого батька:

— Що діяти? Моя Соня нічого не хоче робити.

— Сам винен — не спитавшись броду, вліз у воду! — відказав батько. — Сам її таку хорошу зустрів, не роздивившись, додому привів, сам попустив... От і живи тепер як знаєш!

Пішов Василь за порадою до тещі. Та довго й високомудро говорила йому про те, що взагалі жінка — це краса життя. Отже, Василеві слід бути більш уважним до Соні, бо вона дуже тендітна й гарна і, як на те пішло, може його покинути.

Словом, наговорила такого, що Василь щиро жалкував, чого він звернувся до тещі. Соня після цієї розмови сказала:

— Мені не з руки ходити на базар. А тобі, Васюк, якраз з руки. Отож, якщо ти любиш, то... як з роботи йдеш, купи все на базарі, а тоді вже й додому.

І пішло життя чортовим колесом. Василь ходить на базар, Василь їжу готує, Василь на стіл подає, Василь посуд миє...

А Соня?

Спить Соня. А як не спить, то вилежується і до обіду, і після. Читає старі романи про королів, графинь і герцогинь. А коли вже боки геть відлежить, тоді сяде за туалетний столик, волосся вихлястою вертугою викладе, «прополку» брів зробить, рожевий манікюр підмалює. Далі розставить півколом п'ятеро дзеркалець і починає, так би мовити, заgravати сама з собою. Подивиться Соня отак, скося, підморгне лівою бровою, а їй у відповідь п'ять брів: морг, морг, морг. Усміхнеться, і п'ять білявих личок повторять цю усмішку. Вона усміхнеться з подивом, і вони — з подивом. Потім вона робить багатообіцяючу усмішку, досадливу, кислу, гірку... Йй, звісно, нудно. Прийде чоловік з роботи, а вона:

— О! Явився мій рицар! Ричард Львине Серце! Ти ручку цілувати навчився?! — і протягує руку для поцілунку,

А Василь стоїть і кліпає очима, не второпає ніяк, що це з жінкою діється. Дивиться, постіль неприбрана, на подушці лежить стара потріпана книжка. Значить, теща була! — здогадується він.

— Ох, опудало ти горохове, хоч би що-небудь зробив приємне, — зітхає Соня.

— А чого тобі не вистачає? — обережно питає Василь.

— О! Багато дечого!.. Купи мені вечірне плаття, як... як у королеви Марго.

— У королеви Марго?.. Що ти мелеш? — задкує Василь.

— Сам ти мелеш,— кривиться Соня.— Ну, тоді купи мені радіолу і сотню грампластинок. Щоб я могла щоденно прокручувати любимі арії і так далі...

— Де ж я стільки грошей візьму?

— Де? А Пономаренко купиє? Сусіди купили?

— Так у сусіда хата біла, у сусіда жінка мила! Вони ж обоє працюють. Якби ж ти...

— Знову тягне своєї! Замовчи! Не розстроюй мене! — чмихає носом Соня.— Який же ти рицар?.. От, рицар-бідолаха, достань мені хоч благородної крові собачку.

— Ти б краще доглядала кабанчика та курочок, вони яйця несуть.

— Хай вони тобі повиздыхають! Мені в твій хлівець і заходити противно. Я більш туди не зайду. Фе!.. Життя, називається! Ніякої тобі романтики. Ох, кому я дісталася. Рицар солом'яний! Якби ти мене любив, то собачку б дістав.

— Досить, досить мене пиляти,— зітхає Вася.— Цуцика я дістану. Хоч сьогодні у дядька Петра попрошу.

— Ти правду кажеш? — аж підскочила Соня.— Такий песик, як у герцогині фон Альба?

— Я не знаю, який був у герцогині, а в дядька Петра хороший песик.

— Ну, то неси, неси швидше. Одна нога тут — друга там!

— Я ж хочу їсти,— переступає з ноги на ногу Василь.

Соня всунула йому в руку шматок хліба і випроварила з хати.

А через кілька днів Соня знову застогнала:

— Ох, я до вихідного твого не доживу. Помру з нудьги. Якщо ти любиш, то веди мене негайно на танцювальну площадку або в клуб. А то, чого доброго, я танцювати розучусь.

А у Васі ж серце не камінь, а скоріше навпаки... Візьме й поведе жінку в клуб, хоч сам стомлений і голодний. Чого тільки не зробиш, щоб у мирі та згоді жити!

Якось у суботу Василь прийшов з роботи, упорався біля курочок і кабанчика, зайшов у хату і мие руки, а Соня:

— І куди ти тільки дивишся! Хата неметена, підлога немита, а він руки мити!

— То чого ж ти, хазяйко, лежиш?

— А тобі що, повилазило?! Манікюр, бач, сьогодні зробила,— розчепіривши пальці, показує Соня.

— Треба було спочатку навести порядок у хаті, а вже потім...

— Потім, потім... якщо ти хоч трохи мене любиш, то сам все зробиш.

— Хіба можна все валити на одного? І все через оті розмальовані нігті! А вони тобі потрібні, як корові — сидло! — І Вася досить рішуче взяв ножиці.— Давай, обріжу їх і викину на горище.

— Каравул! Різати хоче!! — закричала Соня і вискочила з хати.

Згодом прибігла захекана теща і на весь двір як заволає:

— Експлуатація! Моя доня не для того сім літ училася, щоб отакому бовдуру прислужувати! Підлоги, бач, він не може помити! Не життя, а каторга! Заберу нещасну дитину додому!

І забрала. Бо переконала дочку, що вона зможе ще й удруге вийти заміж і знайти вигідного чоловіка, з власною автомашиною і багатого такого, що при ньому Соні ні за холодну воду,— робітниця все робитиме.

Минуло шість років.

Женихів у Соні було багато. Переважно нетутешні. Приїздили, пили, їли, придивлялись, вихвалялись, женихались, присягались... та й далі кудись подались.

За цей час Соня зовні дуже змінилася, вдвоє потовстішала. Як і раніш, вона любить сидіти за туалетним столиком і дивитись у дзеркало. Але краса її так зблякла, що навіть підфарбовування, підмазування лиця вже не допомагає. Але Соня картинно позує перед дзеркалами, сама собі підморгує, усміхається і прикро дивується:

— Ніби ж іще нічого собі збереглась. І багата: город сорок сотих, своя хата... Але де ж у біса отой жених, про якого мати казала: з робітницею і власною автомашиною.

Знервовано Соня хапає засмальцьовану колоду карт, гарячково тасує її і сама собі ворожить...

Бува, по картах випадає поряд з бубиновою дамою король і бубнова десятка... А насправді багатого жениха нема й нема...

Василь знайшов собі достойну дружину. Вони одне одного щиро люблять, обоє працюють. На щастя синок у них росте.

Оце і все.

1968 р.

НЕБЕЗПЕЧНА ХВОРОБА

Практикантові медінституту Сергію Новиченкові прямо-таки не щастило. Перший день самостійної практичної роботи вже давно розпочався — і жодного хворого.

Те, що не було хворих на прийом до лікаря, звичайно, свідчило, що в районі провели хорошу профілактичну роботу і цим запобігли різним епідеміям і хворобам, що народ колгоспний живе в достатку...

Однак Сергій Новиченко був незадоволений: яка ж то практика, коли немає пацієнтів?

Він сидів за столиком лікаря і, нудьгуючи, переглядав папери. Потім встав, пройшовся по кабінету, зупинився перед широким вікном, за яким виднівся великий сад.

— А тут чудові умови для науково-дослідної роботи, — вголос подумав він. — Розводь кроликів, обладнуй лабораторію і штурмуй висоти науки, борись за довголіття народу... Гм... Це дійсно привабливо.

Його думки несподівано обірвав тихий стукіт у двері.

— Можна! Прошу! — озвався Сергій і, квалливо опра-вивши білосніжного халата, пішов до стола.

Увійшов літній колгоспник. Велика голова з розкуйовдженим сивим волоссям була перев'язана картатою хусткою. Обличчя припухле й заспане. У правій руці сучкувата палиця...

Знявши картуза, хворий привітався:

— Здрастуйте, товаришу доктор, не знаю, як вас там по батькові...

— Здрастуйте, здрастуйте! — радо привітався Сергій і запросив: — Прошу, сідайте.

Відвідувач на якусь мить сів на стілець, але одразу ж підвівся і, не спускаючи очей з молодого обличчя Новиченка, нерішуче ступив два кроки до столу.

— Ви, я чув, товаришу дохтор, із самої столиці приїхали?

— Так, із столиці, — кивнув головою Сергій.

— Ну, от і добре, дуже добре, — проговорив колгоспник, задкуючи до стільця. Кашлянув у кулак і почав: — Так от, не знаю, як вас по батькові, у мене така хвороба, така, що єдина надія на вас, шановний товаришу дохтор, не знаю, як вас там по батькові.

Сергій відкинувся на спинку стільця, готуючись вислухати розповідь хворого.

— Я вже і в Степаниди Юхимівни лікувався, — говорив пацієнт, — Ви, мабуть, чули, вона вищиптує усякі хвороби...

Якось прийшов до неї, розказав, що у мене бо́лить, а вона й каже: «Еге-ге!.. У тебе, раб божий, заклята хвороба і запущена дуже глибоко. Доведеться мені шість днів і шість ночей її, капосну, виганяти... Принеси, каже, завтра три курочки, дві гусочки і півника, так завтра з богом і почнемо!..» Та як Юхимівна старанно не шептала, як я не плював через ліве плече,— не допомогло! Довелось тюпати за тридев'ять земель, до тої, як її... Христі Коновальченкової... Є така знахарка, що живе у Давидовій Балці. І хоч, правда, це таки далеченько, та що поробиш, коли в грудях бо́лить і ние,— підеш хоч куди!.. Та де я тільки не був! Всю округу вздовж і впоперек виїздив. І хоч би хто остілечки допоміг. І яких тільки ліків я не пив: і «святу воду», і горілчані настойки, зілля якесь їв, навіть живу жабу за пазухою носив... А оце якось за півлітра «Столичної» Коновальченкова дала мені якусь мікстуру. Так од неї я мало не скрутився... Думав, що і до ранку не доживу. Да-а-а. І що ви гадаєте — допомогло? Аж нічого сінько! Так ото я й кажу, єдина надія на вас, товаришу доктор, не знаю, як вас там по батькові, ви все-таки із столиці, а там, кажуть, тямущі є люди.

«Балакучий»,— подумав Сергій і, взявши ручку, схилюся до журналу.

— Ваше прізвище?

— Розлапушка Селіфан Федотович.

— Так от, шановний Селіфане Федотовичу, що ж у вас бо́лить? — Сергій допитливо глянув на бліде зморшкувате обличчя відвідувача.

— Що бо́лить, питаєте? — Розлапушка підніс руку до хустини.— У мене, товаришу доктор, в голові гуде, тріщить і крутить. А в душі щось бо́лить і ние, бо́лить і ние. І серце моє щось жме і давить... Оце, бува, сиджу або лежу і чую: серце моє тільки так-так, так-так, так-так. А потім зовсім не чути. Взагалі нікудишне серце! Прямо хоч лягай і ноги простягай...

Новиченко рішуче підвівся з-за столу.

— Ану, скиньте-но сорочку,— сказав він і, взявши стетоскоп, почав ретельно вистукувати й вислухувати хворого.

— Дихайте. Глибше. Так... Іще... А тепер не дихайте. Так... Так...

Новиченко уважно вислухав пацієнта, оглянув очі, рота... Замислився. Він не знаходив симптомів ніякої хвороби. Потім він підійшов до столу, сів на стілець і знову

вивчаючим поглядом зміряв незвичайного пацієнта. «Схоже на симуляцію,— промайнула думка,— треба з'ясувати».

— Ви працюєте?

— Аякже, працюю. Сторожем контори правління колгоспу «Нове життя».

— Сторожем, значить... Так-так... Сторожем...— задумливо повторив Сергій.— А до цього ким працювали?

— Городником. А потім у листопаді як застудився, як забухикав, так голова артілі посадив мене сторожувати. А робота це, знаєте яка? Опівночі візьмеш ружжо, для форми, звісно, зарядиш його, обійдеш кілька разів навколо будинку правління, а потім зайдеш всередину, двері на засув, ружжо на гачок, сядеш на лаву, і, вірите, рук нікуди подіти!.. Скрутиш цигарку і пихкаєш, а навколо така тиша, така тиша, що, повірите, чути, як серце в грудях тьохкає: тьох-тьох-тьох... А перед очима все крутяться й крутяться кавуни та дині, гарбузи та кабачки, сині та червоні баклажани... Та які баклажани! Вірите, отакенні, як ваша голова, товаришу дохтор, не знаю, як вас там по батькові... А тут ще десь узялась оця хвороба...

— Так, так... розумію...— прояснів Новиченко.— Так, кажете, нудно сторожувати?

— Нудно, ой як нудно! — махнув рукою Розлапушка.— А я ж до того ще й сну зовсім позбувся. Розумієте, ляжеш, очі заплющиш, і враз ввижається город: рівенькі канави, а по них срібна вода тече, тече і напуває капусту, огірки, баклажани... А вони просто на очах наливаються, більшають, розростаються... Вірите — отакенні ростуть! — Хворий широко розставив руки.— Аж страшно — от-от луснуть! Та що казати: нема сну, та й годі!..

«Безперечно, так буває,— подумав Новиченко.— Що ж його в цьому випадку робити?»

Неприємну мовчанку, що занадто довго затягнулась, порушив пацієнт:

— Ну, то що, товаришу дохтор, як моя хвороба — ізлічима?

— Ізлічима, але пам'ятайте, ваша хвороба рідкісна і небезпечна...— А про себе: «Вимушений відрив... скорочено: вимувідри...» І вже вголос сказав: — Зветься вона «вимувідри». Розумієте?

— Та ну?! — здивовано вигукнув Розлапушка.— І де вона взялася?

— Отож,— говорив далі Сергій,— вам треба негайно ось що...— Тут він зробив довгу паузу.

Тривала мовчанка увірвала терпіння пацієнта, і він благояючим голосом попросив:

— Ну, то кажіть, кажіть, що діяти?

Новиченко кашлянув і досить твердо продовжував:

— По-перше, вам потрібний збуджуючий моціон...

— Що, що?

Новиченко миттю згадав настанови професора про те, що хворому треба говорити зрозуміло, чітко, без запинок. І він докладно пояснив Розлапушці, як приймати приписану ним водну процедуру. Далі відлічив дванадцять порожків соди, вклав їх у синенький кульок і подав хворому.

— Ага, значить, один порошок на відро теплої води,— повторював, щоб не забути, Розлапушка.— Далі поливальницю на грушу — і моціонитись... Тут і тут розтирати,— і він показав на груди й живіт.

— Так,— ствердив Сергій.— Процедура повинна тривати десять хвилин. Але цього мало,— вів далі Новиченко.— Ваша хвороба вимагає більше руху і свіжого повітря. Отже, сторожем працювати вам не рекомендується.

— А що ж робити?

— Я зараз напишу до голови правління записку, прошу, щоб вас перевели на попередню роботу. Для вашого організму це конче потрібно.

Сергій сів за стіл і почав писати.

Він здивування Розлапушка почував потилицю. По суті, він був радий, що піде працювати на любимий город, і водночас його брав сумнів: адже баби казали, що йому необхідний спокій і затишок.

На прощання Новиченко повторив пацієнтові, що коли той виконає все, що йому приписано, то хвороба зникне, ніби її не було.

Розлапушка ввічливо вклонився і щиро подякував лікарю, так і не визнавши, як його по батькові... Вже прямуючи до виходу, він стиха бубонів:

— І де вона взялась на мою бідну голову, така страшна хвороба: ви... виму-відри?..

Коли пацієнт вийшов з кабінету, Сергій підійшов до вікна й задумався. Одне питання турбувало його: чи не помилився він у визначенні діагнозу?

...А через кілька днів Новиченка перевели відбувати практику до сусідньої лікарні. Отже, дізнатися про наслідки незвичайного лікування «вимувідри» він не зміг.

В роботі, в навчанні промайнув рік.

І вже наступного літа Сергій Новиченко з дипломом лікаря повертався на постійну роботу в цей сільський район. Від залізничної станції він пішов до елеватора, сподіваючись знайти там попутний транспорт, щоб добратися до райцентру.

Біля Держзаготпункту він натрапив на автомашину, з якої вивантажували ящики з помідорами. Сергій зупинився. Його зачарували великі, як кулак завбільшки, яскраво-червоні помідори.

— Чудові, наливні! — похвально озвався Сергій.

— О! То помідори — вищий сорт. Ланка Селіфана Федотовича показує клас! — задоволено повідомив шофер, що стояв поруч.

Сергій подумав мить і запитав:

— А як прізвище ланкового?

— Розлапушка, — відповів шофер і продовжував: — Ось уже другий день, як вони збирають помідори. Та які помідори! Чотири підводи не встигають вивозити, так оце й мене з машиною на це діло кинули. А мені що, оті двадцять кілометрів за двадцять хвилини пролітаю... Правда, з вантажем трохи тихше їду, щоб не зіпсувати делікатний товар.

Та Сергій уже не слухав шофера. Йому захотілось неодмінно зустрітись з своїм першим пацієнтом, і він сказав:

— Я хотів би побачитися з ланковим.

— Це можна, — з готовністю сказав шофер. — Він якраз тут. — І, глянувши в бік підвід, показав: — Он Селіфан Федотович. Сюди йде.

Коли ланковий підійшов, Сергій ступив два кроки назустріч і подав руку.

— Здрастуйте, Селіфане Федотовичу!

— Здрастуйте... — стримано привітався Розлапушка, здивовано оглядаючи незнайомого молодого чоловіка.

— Не пізнаєте? — тепло посміхнувся Сергій.

— Ні, десь бачив... а от де!..

— Кого-кого, а вас дійсно важко впізнати. Лице розчервонілось, вуса трубою, очі виблискують. І палицю сучкувату кудись поділи...

— Ага! Та це ж товариш дохтор, не знаю, як вас там по батькові! Здрастуйте, здрастуйте! — захоплено вітався Розлапушка з Сергієм і довго тряс йому руку.

— Нарешті пізнали. Як ваше здоров'ячко, га?

— Спасибі, спасибі і ще раз спасибі! — жваво заговорив Розлапушка. — Ви врятували мене, Допомогли ваші ліки. Як зараз пам'ятаю, як ото перший раз полили мене отим

розчином та натерли добре, так одразу й полегшало. А потім вдруге, втретє... Ну, просто ніби корова язиком злизала.

— А як тепер у вас сон?

— Сон? Ого-го! Сплю як убитий!..

— І серце в порядку?

— Зараз в порядку. А спочатку було того... круто було... Як лине, значить, жінка отої мікстури на мою лисину, а серце моє тільки тьох-тьох-тьох! Мало не вискочить геть з грудей. А потім — вона лє, а воно — тьох-так, тьох-так... І пішло, і пішло! Прямо-таки здоровіший став. Як бачите, городником тепер працюю. По-новому налагодив зрошувальну систему. Взагалі закрутилось колесо! А від тієї хвороби, повірте, і сліду немає.

— Це дуже добре, — схвалив Новиченко. — Я щиро радий за ваші успіхи. — І тут Сергій уже не міг втриматися, щоб не сказати ланковому, що початком тієї хвороби був день, коли його відірвали від любимої справи і поставили сторожувати.

— Потім оті знахарі, непотрібні ліки, шептухи. Послухаєш, послухаєш, і справді здається, ніби хвороба тіло точить. Так же воно?

— Так, так воно й було! — погодився Розлапушка. — Це факт! — І раптом, хитрувато примруживши очі, заявив: — Ви знаєте, я сьогодні до вас пришлю одного мого знайомого, колишнього садовода, що тепер сторожує. По-моєму, в нього теж закралася ота небезпечна хвороба... — І, підморгнувши, додав: — Ви там припишіть йому і масажуру, і процедуру... А головне, любиму працю, вільне повітря — сад!

— Гаразд, присилайте. — Сергій подав руку ланковому і, міцно стискаючи шкарубку долоню, додав: — Будемо цю хворобу викорчовувати.

1954 р.

СЛАВА БЕЗ СЛАВИ

З усіх учбових дисциплін Слава Вітровий найбільш недовголюблює геометрію. Оті всякі кути, трикутники, теореми...

У пам'яті в нього тримається лише одна заримована «теорема»: «Пифагоровы штаны на все стороны равны!» «Якось дивна теорема, запам'ятати легко, а довести важко», — ду-

має Слава, і замість того, щоб дивитись на дошку, уважно слухати пояснення вчительки, він бубонить: «Піфагорові штани, як хочеш поверни... Ти-ни-ни, ти-ни ни!..»

Несподівано у нього зникає пекуче питання: «Чи анав Колумб геометрію?.. Певне, ні! А ти диви, відкрив Америку! Ех! Що б ото мені таке відкрити і уславитись на віки вічні! О! Ідея! Попастись зайцем в перший ракетоплан, який незабаром відправлять на Місяць чи там на Венеру. Оце ідея! А слава яка! Враз би попав в історію!»

Раптом увагу Слави привернула велика муха, яка жваво лазила по спині учня, що сидів поперед нього. Спочатку Слава замахнувся і хотів був усією долонею гепнути її, та враз передумав, бо помітив, що муха зупинилась і, задержавши задні ніжки, почала терти їх одна об одну.

«Чого б це вона! — замислився Слава. — Певне, засвербіла ніжка. Але яка: ліва чи права? Цікаво, от питання...»

Його мудрі роздуми несподівано обірвали поштовх у бік і голос сусіда Толі:

— Встань! Встань! Тебе викликає вчителька.

Слава неохоче звівся на ноги і почув запитання вчительки:

— Вітровий, про що у нас іде мова?

Слава ковзнув поглядом по дошці, де було якесь ніби знайоме креслення, і бовкнув:

— Про штани! Піфагорові...

В класі засміялись. Слава отетеріло закліпав повіками і, вчувши чийсь невиразний шепіт, випалив:

— Чи той... Про паралюлі.

І знову весь клас сколихнувся від сміху. Толя сіпнув за піджак:

— Сідай! Уже заробив двійку.

Одне слово, вчився Слава абияк. Бували й двійки, які він згодом виправляв на трійки. Бували четвірки... А от п'ятирок не було! Та й звідки їм узятись, коли Слава не старався, на уроках був неуважний, вдома над підручниками не засиджувався, а вчився похапцем: хіп-хап, хіп-хап і як той метелик.

Та от сповнилося Вітровому шістнадцять років, заглянув він у люстерко — бачить: вусики вже полізли. «Гм! Шістнадцять років. Це ж немало!» — подумав Слава. А хто його знає? У школі він досі звичайна, непомітна одиниця. Пора вже чимось відзначитись. Пора прославитись. Пора! Але як?

Вчитись на «відмінно» і заслужити атестат з відзнакою дуже важко.

Зробитися спортсменом і встановити рекорд?.. Це, мабуть, легше... Тим паче, бігаю я непогано... Минулої осені хазяїн виноградника гнався за мною, гнався, а не догнав!

І Слава подався на спортивний майданчик. Там від зустрів друзів Толю й Олю.

— О, серйозний супротивник з'явився,— зауважив Толя.— Давай позмагаємось?

Почали зі стрибків у висоту. Оля розігналась і легко так, мов кізочка, перестрибнула перекладину. Толя теж легко узяв висоту. А Слава розігнався і... спасував.

— Не люблю стрибати, це гра в козлячі вибрики,— сказав він.— Давайте краще в бігові позмагаємось.

Стали в ряд на біговій доріжці.

— Раз, два, три! — вигукнув Слава і побіг. Слідом стартувала Оля, за нею Толя. Але до фінішу перший прибіг Толя, потім Оля, аж потім уже Слава...

— Нічого, нічого,— важко дихаючи, мимрив Слава.— Я ж без тренування. Я ще своє покажу.

Кілька днів потому Слава тренувався, й результати стали кращими. І хто знає, можливо, він би й обігнав друзів. Так ні! Не вистачило у нього для цього пороху. Несподівано Слава натрапив на об'яву, яка повідомляла, що для натурних зйомок кінофільму «Рибалки» потрібні люди різного віку.

— О!..— радісно окнув Слава і ляснув долонями.— Оце діло! Знімуть у кінокартині, і про мене заговорять усі, усі... А це ж слава! Здорово! Саме те, що треба. Хай собі Толя й Оля стрибають, бігають, висолопивши язика... А я їх легенько так переплюну... Обжену на доріжці до слави! — І Вітровий подався підтюпцем до кіностудії.

Помічник режисера, який набирав людей, спитав Славу:

— Зобразити потопуючого зможете?

— Зможу. Це мені раз плюнути,— похвалився Вітровий.

Проте на ділі виявилося, що воно не так легко, як думав Слава.

Три ночі Вітровий разом з іншими статистами під сліпучим промінням юпітерів кис у басейні кіностудії, борсаючись і захлинаючись, зображаючи потопуючого. А режисер кінокартини Корж усе ж був незадоволений.

— Більше, більше хвилювання! — вимагав він.— До берега далеко. Його навіть не видно, а ви потопаете... потопаете, розумієте?

І без кінця давав нові й нові вказівки, коли кому пірнати, кому ближче до апарата підпливати, а кому далі, а кому вбік... Нелегко було в одязі по кілька годин борсатися у воді, але задля дзвінкої слави Вітровий терпів, старався. Він навіть для більшого ефекту й повноти картини почав горлати:

— Ой мамо! Ой мамо! Тону!..

І цим викликав схвальну посмішку в режисера.

Нарешті на четверту ніч епізод з потопаючими був знятий на кіноплівку. А через тиждень Слава одержав за свою «акторську» гру перший в житті гонорар: аж сто карбованців.

Кілька разів Слава перелічував гроші. Чи не обдурили? Виходило, що ні. А коли поклав гонорар у кишеню, то враз відчув, що він уже не хто-небудь, а справжній артист! Зумів же він у басейні, де води всього по груди, до того ж уміючи добре плавати, зобразити потопаючого!

Зробивши цей висновок, Слава враз задер носа і почав хвалитися перед товаришами:

— А чи знаєте ви, що я...— випинаючи груди, позував Слава,— знімався в кінокартині «Рибалки» майже в головних ролях! Якби не я, то основний епізод з потопаючими ніколи нізащо б не вийшов.

Минали дні, а хвалько все хвалився й хвалився.

Якось під час літніх канікул Толя запросив Славу на стадіон.

— Чого я там не бачив,— відмахнувся Слава.— Як бігають, стрибвають...

— А знаєш, наша Оля вчора показала найкращий час серед дівчат в забігові на 400 метрів.

— Подумаєш, досягнення! — зневажливо кинув Слава.— Хай вона поставить рекорда. О! Щоб про неї в газетах писали!

— Вона дівчина наполеглива. Отож, може, згодом і рекорд поставить, і прославиться!

— Еге ж, може!.. Казала Настя, як удасться. А я, по суті, вже кіноартист! — вихвалявся Слава.— І незабаром стану відомим на весь Радянський Союз, а то й на весь світ! Не віриш? З'явиться кінокартина — тоді побачиш! Тоді повіриш!

Згоряючи від нетерпіння, Вітровий ледве діждався того дня, коли на екранах міста з'явився новий кольоровий фільм «Рибалки».

З самого ранку Слава став біля каси кінотеатру і взяв перший квиток у першому ряді. Потім, подумавши, взяв ще два квитки, для Толі й Олі. «Хай, мовляв, дивляться! Може, очі вилізуть від заздощів!»

І от всі троє сидять рядочком на своїх місцях. Слава безперестанку хвалиться:

— Ви не вірили, ви не вірили... От зараз побачите, як я граю.

Нарешті в кінозалі гасне світло. Ожив екран. Замиготіли кінокадри. От і епізод з потерпілими на воді.

— Дивіться, дивіться! Тут в головній ролі я! — вигукнув Слава і враз принишк, бо побачив, що на тому місці, де він борсався, було видно лише бульки та водяні круги...

Славі стало нестерпно душно. Він роззявив рота. Який несподіваний конфуз: показали лише той момент, коли він пірнув...

— Де, де ж ти, Вітровий? — допитувалися друзі.

— Де, де! Бульки бачили?

— Які бульки?

— Які, які! Біля перевернутої шлюпки бульки ж були?

— Ну й що ж?

— Ну, ото ж я й пірнув і бульки пускав, нібито справді тону...

— Оце да-а!.. — з іронією сказала Оля. — Слава Вітровий, відомий кіноартист, неперевершений майстер пускати бульки!

І друзі пирснули зо сміху.

Слава засовався в кріслі і роздратовано озирнувся:

— Ну чого, чого захлинаєтесь?

— А ми вчимось бульки пускати, — крізь сміх видавив Толя.

На Вітрового ніби хто окропу вилив. Він рвучко скочив на ноги і поспішно вийшов геть із зали.

Попихкуючи, мов самовар, Вітровий кинувся бігти до дому, але вже на другому кварталі круто повернув і попрямував до моря. А згодом ще повернув і потюпав до кіностудії, бо дійшов думки, що в усьому винний кінорежисер.

Годин зо п'ять Слава простовбичив біля воріт кіностудії, аж поки-таки здибав винуватця — режисера Коржа; і без передмов з докором йому сказав:

— Як же це так? Я чотири ночі борсався у воді. Я так старався, я так зображав, нібито справді потопаяю... І от маеш, я не попав у кінокадр!

— А гонорар одержали? — поцікавився Корж.

— Та що гонорар! Коли я на кіноплівку не попав!

— Ну, це не біда,— махнув рукою Корж.— Ви, певне, були зняті третім планом, а він виявився зайвим.

— А ви зніміть мене першим планом,— попросив Вітровий.

Режисер усміхнувся:

— Першим планом ми знімаємо артистів. А для кінохроніки — героїв праці. А ви хто?

— Я?... Я учень восьмого класу.

— А... учень,— роздумливо мовив режисер.— До речі, мені незабаром потрібний буде і такий типаж... Ану, продекламуйте якогось вірша.

Слава засяяв. Все йшло на краще. Не попав тоді на екран, то попаде тепер. Він ще прогримить і втре носа Толі й Олі.

Як і водиться, коли щось пригадують, Слава звів очі до неба і, недовго думаючи, почав тягучо-співучим голосом:

Біліє парус одинокий,
Реве та стогне Дніпр широкий,
Реве та стогне... Блідий місяць...
І блідий місяць угорі...

— Досить! Таких мені не треба,— твердо сказав режисер. Вітровий схидив голову, а режисер Корж вів далі;

— Вам, хлопче, учитись треба як слід, а не бігати отут біля воріт кіностудії та про липову славу думати.

Вітровому здавалося, що земля під його ногами захиталася. Сопучи носом, він стурбовано оглянувся навколо: чи нема свідків цієї трагічної сцени, коли він, Вітровий, разом з мрією про легку славу на суші потопав...

1958 р.

НЕВИЗНАНИЙ ТАЛАНТ

Подружжя Мартиновських має велику радість — єдиного сина Ростислава. Синочок вродився на славу: ясноокий, кучерявий і такий гарний, такий гарний! Тато й мама не могли надивитися на сина, прямо-таки на руках його носили і в дитинстві, і в юнацтві. Носили і приспівували:

Рости, рости славно,
Сімейная славо,
Ростиславе!

Отож і не дивно, що ріс Ростислав ледарем і себелюбцем. У школі він не дуже наполягав на науку і без особливих успіхів закінчив десятирічку. Тато і мама крізь пальці дивилися на синові трійки, вважаючи, що він надзвичайно талановита дитина, бо пише вірші і, мабуть, далеко піде. Однак Ростиславові товариші дотримувались іншої думки. А однокласниця Галина Чорна, дізнавшись, що після десятирічки він збирається стати поетом, сказала йому прямо в вічі: «Ти самовпевнений дурень».

Для Ростислава ці слова були як гарячий ляпас. Найбільш прикрим було те, що незадовго перед цим він почав писати вірш «Весна», присвячений Галині. І раптом така історія...

Проте Ростислав пережив образу і, зібравши всю силу волі, все-таки закінчив вірша, але присвятив його іншій дівчині. Починався він такими рядками:

Весна! Колгоспники радіють,
Травичка в полі зеленіє,
У небі сонце ясне сяє,
А я тебе, красавице, кохаю...

Вірш цей дуже сподобався і татові, і мамі, і бабусі, і тітоньці, і навіть їхній приятельці.

— Талант! — хвалився батько. — Весь у мене вдався. Вже зараз он як пише! А що буде далі?!

Зрадів Ростислав і поніс того вірша до відомого місцевого критика Безвідповідального. Той прочитав і вигукнув:

— Тепло! Лірично! Талановито! Буду рекомендувати до друку! Пишіть ще. Пишіть і приносьте.

І вірш був надрукований у газеті, хоч і дуже підправлений, і обрубаний, та головне — надрукований!

Цей день був святом у сім'ї Ростислава. Адже сподівання батьків виправдалися: синок уже справжній поет! І знову й знову лунала пісенька:

Рости, рости славно,
Сімейная славо,
Ростиславе!

Розчулений батько урочисто об'явив, що свій письмовий стіл дарує синові.

Сів Ростислав за татів стіл і почав писати нового вірша — «Літо».

Писав день, другий, третій... Однак, хоч і умови були прекрасні, але писалось щось дуже туго.

Та все ж через деякий час вірш був готовий. Він і татові, і мамі сподобався, бабусі й тітусі сподобався, сусідові й сусідці сподобався і критикові Безвідповідальному сподобався. Проте в газеті його не надрукували. Працівник культвідділу Добринін розвів руками:

— На жаль, вірш нам не підходить... Загалом видно, що ви можете писати, — сказав він Ростиславі, — але газета є газета! Нам, наприклад, до зарізу потрібен нарис про новатора з заводу «Червоний Жовтень» Іваненка. Підіть поговоріть з ним і напишіть. У вас вийде.

Ростислав погодився, але на завод не пішов, бо саме коли виходив з редакції, його захопила нова ідея: написати ліричну поему «Осінь».

Писав він, писав і написав. І яку ж насолоду мали від такої поеми і тато, і мама, і бабуся, і тітонька, сусід і сусідка, і їхня приятелька! Було односторонньо вирішено послати поему в Київ, і не будь-куди, а прямо в правління Спілки письменників України. Через два місяці надійшла відповідь. Ростислав трохи здивувався, що лист був з Кабінету молодого автора. Проте відповідь його цілком задовольнила. Літконсультант Солодухін-Сиропченко хвалив класичні рими — «ти — красоти», вказував на слабкі — «схиляється — колується»... «А взагалі у вас безперечні поетичні здібності! Отож пишіть!» — так закінчив листа літконсультант.

— Є! Є здібності! — радо вигукнув Ростислав і тут же вирішив написати епічну поему «Зима».

У квартирі Мартиновських усі навшпиньках ходили навколо поета. Коли Ростислав сідав за письмовий стіл, сім'я завмирала. Самозакоханий поет відпустив вусики й бакенбарди, на всіх дивився з висока, а, зустрічаючи знайомих, вітався, тільки підіймаючи руку до капелюха.

Дехто натякав батькам Ростислава на те, що молодому хлопцеві не завадило б піти десь працювати або вчитись далі. Але Ростиславова мати одразу ж переходила в контр-наступ:

— Ну навіть йому далі вчитись?! Адже він надзвичайно обдарований, може в риму писати! А за ті рими платять, за кожний рядок аж по сімдесят копійок. Це ж немало! До того ж слава! Далі, між нами кажучи, зараз синок пише поему на дві тисячі рядків, а це ж гроші, гроші. Навіщо ж іще вчитись?

Писав-писав Ростислав ту поему, може, місяць, може, й більше... А коли перечитав написане і підійшов до праці

самокритично, то виявив, що це вже не просто поема, а щось грандіозне. І якщо ще більше рядків написати та ширше розвести про любов, то буде справжній роман у віршах, не гірший, ніж «Євгеній Онегін».

«Вриватись до літератури, то вже вриватись фундаментально», — вирішив Ростислав і сів працювати над романом у віршах «Чотири пори року».

Писав Ростислав не кваплячись, бо дуже ж приємно, коли вдома всі на тебе моляться, вважають за генія, задовольняють усі твої примхи.

Так минуло кілька років.

Аж ось дописані останні рядки, поставлено останню крапку, і в сімейному колі Ростислав читає свій твір. З особливим натхненням зачитав він кінцівку роману:

Оспівав я квіти й трави,
Оспівав гніздечко гави,
Море, сонце і тополі,
Літо, осінь, зиму в полі,
Дош і вітер, сиві хмари,
Очі чорні, очі карі
І своє гірке кохання,
Що розтануло в тумані...
І тепер я маю право
Увінчатись лавром слави!

Як же завзято ляскали в долоні і тато, і мама, і бабуся, і тітонька, і сусід, і сусідка, і їхня приятелька. Тут же було підраховано, який гонорар має одержати Ростислав за свій роман, що налічував точно десять тисяч сто сім рядків. Сума вийшла кругленька. Всі були дуже задоволені, бо затрачений час добре оплатиться!

Тої знаменної ночі Ростиславові не спалося. Відчуття близької літературної слави паморочило голову. Він уже уявив свій роман виданим окремою книжкою. На яскравій салатного кольору обкладинці — малинові літери: «Ростислав Мартиновський».

«М-да-а... Ім'я у мене звучне, а от прізвище щось ніби той.. Зміню. Візьму псевдонім, — вирішив Ростислав і почав міркувати: — Мартинов... Маринін... Мартинюк... Ні, це все непоетично і несолідно!.. Слід узяти щось більш значне й міцне: Осикін... Берест... Дубинін... Кремньов?! А краще взяти ще звучніше, ще міцніше: Мідний... Бронзов... Золотов!.. О-о! — ляснув себе по лобі поет.— Саме воно! Ростислав Золотов! Хороше! Чудово!»

Але батько й мати, бабуся і тітонька рішуче відхилили Ростиславів псевдонім. Вони довели, що нерозумно і не-

тактовно відмовлялись від своїх батьків і кровних родичів.

Ростислав Мартиновський теж, мовляв, звучить непогано. І в алфавітному списку класиків Мартиновський, безумовно, стане поруч з Маяковським! Чого ж ще бажати?

А через тиждень величезний роман, передрукований на глянцевому папері, заправлений в дорогу шкіряну обкладинку, лежав на столі в обласному видавництві.

Минув деякий час, і Ростислав одержав невеличкого листа, в якому повідомлялось, що його роман «Чотири пори року» уважно прочитано. Але, на превеликий жаль, роман — не роман, бо в ньому нема ні сюжету, ні конфлікту, ні живих образів. Говорилося в листі, що автор цілком довів своє незнання життя і рідної мови. Кінець кінцем авторові ввічливо рекомендувалось не переробляти своє творіння, а йти працювати й одночасно вчитись.

Ростислав скипів. Тим більше, що підпис під листом був дуже знайомий — Галина Чорна. Невже це вона, його колишня однокласниця, знову дає йому ляпаса?! По телефону Ростислав швидко переконався, що це була справді Галя. Вона закінчила університет і тепер працює у видавництві. Боляче стиснулось Ростиславове серце. Він з жахом відчув, як під ногами захиталась підлога.

— Не хвилюйся, не хвилюйся, синку! Це ж явна заздрість! — в один голос заговорили і батько, і мати, і бабуся, і тітонька. — Ми нікому не дозволимо підривати нашу сімейну славу! Ми зробимо копії роману і розішлемо їх в усі кінці. Ми доведемо, що ота Галя без пам'яті від заздрощів!

В домі Мартиновських тепер гаряча пора. День і ніч стукотить друкарська машинка. Тато, і мама, і бабуся, і тітонька, сусід та сусідка, і їхня приятелька позмінно передруковують Ростиславів роман. У кабінеті в кутку вже ціла купа копій. Розмножений в п'ятдесяти примірниках лист Солодухіна-Сиропченка: до кожної копії роману буде додано завірений нотаріусом примірник відгуку, зробленого колись столичним літконсультантом.

З усього видно, що, мабуть, буде чималий клопіт отій Галині Чорній, бо то ж ще треба довести, що роман у віршах «Чотири пори року» гірший за «Євгенія Онегіна»!

1954 р.

ДЯКУЮ ВАМ

Хто вчиться і працює, той час цінує. А коли ти ще молодий та нежонатий, то тоді і день малий і ніч коротка! Бо треба ж встигнути і на роботу, і на заняття, і з дівчиною піти в кіно чи в театр... і до лекції підготуватися, і креслення зробити своєї нової раціоналізаторської пропозиції.

А я до того люблю ще й книжки читати. Як тільки знайдеться вільна хвилинка, так я й за книжку... Вабить мене до знань ще з дитинства.

У неділю, як звичайно, увечері, завітав я в наш заводський клуб. Заходжу до кімнати відпочинку, беру свіжий номер журналу «Радянська жінка», сідаю в крісло і повагом проглядаю ілюстрації.

Раптом на одній з сторінок бачу кольорове фото дівчини в національному українському вбранні. Дивлюсь, знайоме обличчя. А очі! Очі веселі, великі, іскристі.

Читаю підпис під фотографією. Вона! Моя колишня співучениця. Олена Дубчак! Учасниця художньої самодіяльності. Бач, який у неї розцвів талан — читець-декламатор! Можна сказати — артистка без відриву від виробництва! Молодчина! Працює бібліотекарем, значить — несе знання і радість рідному народові!

І хочеться мені щось таке тепле, сердечне написати, щоб багатьох дівчат, а водночас і її, оту бистрооку Оленку, порадувати! Бо нема ж нічого вищого, як робити добро і давати людям радість!

Я нітрохи не покривлю душею перед правдою, коли скажу, що з першого класу я вчився добре і поведінка у мене була зразкова. Саме за це мене обрали старостою класу.

Пам'ятаю, на третій рік навчання у нас в класі з'явилося отаке веселооке, з білявими косичками дівча — Олена Дубчак. Батько її, якийсь спеціаліст сільського господарства, прибув з обласного центру до нас на село працювати. Прибув він разом з сім'єю. Отож у нашому шкільному колективі з'явилася нова учениця — десятирічна дівчина Оленка. Весела і жвава, вона не терпіла тюхтіїв і скигліїв. Бувало, подивиться на тебе серйозно-серйозно, а потім враз усміхнеться, а в оченятах жартівливі бісики плиг-плиг-плиг... Та ще й підморгне. Мовляв, та не кривись, як середа на п'ятницю!

Який би ти сердитий не був — усміхнешся!

Спочатку Оленка ні з ким не дружила, але згодом Федя Бебел завоював її прихильність.

По-перше, він сидів з дівчинкою на одній парті і під час уроків писав їй записки. Які записки? Ну, от такі, наприклад: «Олено! До кінця уроку не більше 10 хвилин. Ура!!!» або: «Сашко К. сьогодні з'їв дві макітри вареників, бач, який надутий сидить. От-от лусне!.. А Парася скривилася, ніби гірчиці наїлась!» і таке інше. По-друге, Федір жив недалеко від Олени. Отож до школи і зі школи вони йшли разом.

Проте Сашко Кривчук, мій сусід і найперший друг, вирішив помагатися з Федькою Бебелем, тобто й собі завоювати прихильність отої бистроокої дівчинки. Дізнавшись, що Оленка живе в будинку, в якому містилась сільська бібліотека, Сашко одного разу і звернувся до мене:

— Пішли, — каже, — до бібліотеки. Запишемось, будемо книжки цікаві брати.

— Пішли, це — діло! — охоче погодився я.

Нам пощастило. Ми записались до абонементу, взяли по книжці і, вже коли зовсім збиралися йти додому, в коридорі бібліотеки несподівано зустріли Оленку. Вона зробила отакені великі очі: мовляв, чого це ви тут? Яким вітром вас сюди занесло?

Сашко, ніби він буває тут щодня, недбало пояснив:

— До бібліотеки приходили, по книжки...

— А-а, по книжки, — розуміюче протягнула Оленка і ще раз оглянула нас, а потім показала на наші брудні черевики:

— Ви, хлопці, коли сюди йдете, отам перед східцями витирайте ноги. Добре? — чи то спитала, чи то наказала Оленка і враз додала: — Були б хлопці — молодці, коли б чистили чобітки! — усміхнулась, стрельнула очима і зникла за дверима.

Ми глянули на наші заляпані черевики, і нам стало совісно, що ми такі неохайні і від дівчини дістали слушне зауваження. А їй, мабуть, доводиться мити підлогу в цьому коридорі, бо він спільний для бібліотеки і для їхньої квартири.

Через кілька днів ми в начищених до блиску черевиках знову з'являємось до бібліотеки.

На східцях, звісно, старанно витерли підшви і навіть шматком шерстянки натерли до блиску носки. Заходимо.

Бібліотекарка здивована:

— Уже прочитали? Молодці! Ну, що ж вам ще дати?

А ми й самі не знаємо, які там ще є книжки. На полицях і стендах їх багацько, різних розміром, в яскравих обкладинках, аж рябіло в очах.

— Та дайте мені оту,— тиче пальцем Сашко в яскраву обкладинку п'єси Максима Горького «Єгор Буличов та інші».

— Е, ні! Ту ще вам рано читати,— заперечила бібліотекарка і, порившись на полиці, відібрала нам дитячі книжечки.

Виходимо ми в коридор і довгенько там тупцюємось. Ви гадаєте, ми чекали Оленку? Ні, ми просто зупинились в коридорі, щоб полюбуватись блиском наших черевиків. Правду кажучи, ми й не пам'ятали, коли вони так блищали. А Оленка так і не вийшла того разу в коридор, так і не побачила наших блискучих черевиків... Неохоче поплентались ми додому.

Але наступного разу нам пощастило: в коридорі ми знову зустрілися з Оленою. Привітавшись, вона одразу взяла у нас з рук книжечки, проглянула їх і спитала:

— А ви читали?..— І назвала кілька книжок.

— Ні.

— Почитайте,— каже,— дуже цікаві.

Оленка приділила нам аж дві хвилини. Мабуть, приділила б і більше, та несподівано її покликкала мати. Махнувши нам рукою, дівчинка зникла в кімнаті.

Другого дня ми знову прийшли до бібліотеки.

Чого — спитаєте? А щоб взяти ті книжки, які нам порадила прочитати Оленка.

Забачивши нас, бібліотекарка здивувалась.

— Е, хлопчики,— похитала вона головою,— а ви книжечки прочитали?

— Мгу,— мугикнув Сашко.

— Ану розкажи, про що там пишеться? — спитала бібліотекарка.

Оцього ми не сподівались.

— Та книжечка не цікава,— бовкнув Сашко і зневажливо махнув рукою.

— Не цікава? Що ж саме тобі не сподобалось? — допитувалась бібліотекарка.

Словом, ми попалися. Нам враз стало жарко. Схопивши зі стойки свої книжечки, ми чкурнули геть на вулицю, вкрай присоромлені.

Згодом Федір довідався, що ми стали активними читачами бібліотеки, і сам записався до абонементу. Якось ми

там з ним і зустрілися. Сашко візьми та й ляпни йому:

— Теж книголюб знайшовся, подумаєш! З нами тобі вже не зрівняти: у нас уже по десятку прочитаних книжок на особистих картках записано.

— Хто більше, це ще побачимо,— буркнув Федя і демонстративно пішов від нас.

— Ох, ти ж і читака-задавака,— кажу я Сашкові,— дарма у таке змагання встряєш! Може ж, він нас і випередить, якщо через день-два книжки буде міняти.

Сашко почухав у себе за вухом, бо я мав-таки рацію.

Бібліотекарка нас уже добре запам'ятала і щоразу вимагала розказувати прочитане. Далі вона, щоб ми не так часто морочили їй голову, почала давати по дві книжки. Таким малосильним читачам, як ми, над ними треба було трудитись не менш як два тижні.

Сашко був страшенним непосидою, ніколи не засиджувався за книжками, а все більше бігав берегом річки — жаб ганяв — або лазив по кручах та деревах. Тому він віддавав мені одну з бібліотечних книжок, зміст якої я повинен був йому розказати.

Отже, мені доводилось читати одразу три книжки, і це, окрім шкільних домашніх завдань, які я старанно готував, бо, кажу вам, був один з кращих учнів.

Кілька місяців я сумлінно виконував прохання свого товариша, а одного разу, пам'ятаю, не встиг прочитати Сашкової бібліотечної книжки. А Сашко в призначений день приходить до мене і кличе йти до бібліотеки. Куди, куди, а туди йти я не відмовлявся. Книжечки під пахву, йдемо. По дорозі Сашко й питає мене: мовляв, мою — прочитав? «Ага», — агакнув я.

— Ну, розкажуй, про що там пишеться?

Не довго думавши, я й почав вигадувати. Мовляв, десь, колись жив собі хлопчик Петро, на прізвище Перепічка. Вчитися він не хотів, читати книжки теж лінувався, а от прославитись хотів. Дуже-дуже хотів! Одного разу Петро натягнув на голову татову шапку-ушанку, поклав у торбу хлібину і шматок сала та й вирушив пішки на Північний полюс... От він іде, іде... Раптом назустріч йому вовк. Великий хвіст, як поліно, і зубами клацає. Але Петро був хлопець не дурний. Він дістав сірники і чирк-чирк... А вовк як дремене, як дремене... А Петро собі іде та й іде... Коли бачить: назустріч йому суне ведмідь. Великий, патлатий, білий...

Словом, наплів я йому три мішки гречаної вовни, а він мені й повірив. І, мабуть, ще й жалкував, що не прочитав такої цікавої книжки.

Цього разу Оленка зустріла нас на порозі бібліотеки. Вона взяла у Сашка книжку, саме ту, котрої ні я, ні він не читали, і спитала:

— Сподобалась?

— Ага...— агакнув той.

— Про що ж у ній пишеться? — І вона почала розглядати малюнки в книжці.

Сашко і давай рубати:

— Десь, колись жив собі, був собі хлопчик Петро. Вчився він так собі... Книжок не читав, бо лінувався. А взагалі хлопець був не дурний...

Олена дзвінко засміялась і обірвала Сашка:

— Що Петро не дурний, то це, може, й так... Але от що ти цієї книжки не читав, то це факт!

Сашко на мене зирк. А я чмих-чмих у руку.

Звісно, він накинувся на мене, мовляв, теж мені друг! А я йому:

— Голубе, не сміши людей. Книжки читати треба, от і все!

— Ну, звичайно,— підтримує мене Оленка,— навіщо тоді брати, коли не читати!

Раптом збоку відчиняються двері і на порозі з'являється висока білява жінка в квітчастому халаті.

— Оленко! — гукає вона.

— Іду, мамо,— озивається Оленка і прямує до матері.

Ми стоїмо ні в сих ні в тих.

— Що це за хлопчики? — питає мати Оленку.

— Це... Оце ось староста нашого класу.— І Оленка показала на мене.

— А, староста! Дуже приємно! Ну, тоді зайдіть. Зайдіть до нас. Я хочу вас щось спитати.

Я чомусь почервонів. Стою, кліпаю очима.

— Не соромтесь і не бійтесь. Заходьте обидва,— запросила Оленчина мати.

Ми несміливо заходимо в кімнату. Олена одставляє від стола стільці, мати вказує на них і просить сідати.

Сашко сідає на краєчок, те саме роблю і я. Мати й каже:

— Я ніяк не можу викроїти пару вільних годин і піти до школи. Та й далеко ваша школа, аж край села. Мене цікавить, як там моя Олена поводитьсь, як учиться?

Оленка в цей час стає позад матері й погрожує нам пальчиком, робить чарівну лукаво-грайливу посмішку.

Я, звісно, міг би розказати матері, що Оленка іноді на уроках обмінюється з Федором Бебелем записками і що через те не завжди буває уважна. Але це ж були дрібниці. І казати про них, значить, навести Оленку на думку, що я ревню за нею слідкую. От чому я сказав:

— Добре. Поведінка добра, і вчиться добре.

Мати радо усміхається і дивиться на дочку, та теж усміхається і дивиться своїми променистими очима то на матір, то на нас. Я й Сашко встаємо. Бо ви ж розумієте: дуже зайняті, аж нікуди йти!

— Ну, гаразд, якщо це так,— каже мати.— А взагалі вона у мене дівчина пустотлива...— І мати пальцем погрожує Оленці.

— Ой мамо, нащо ви це кажете!— зникло озвучив Оленка.— Я весь час стараюся, щоб було весело... Ну, може, коли якусь дурницю скажу. Підросту — порозумнішаю...

— І то правда,— погодилась мати і пригорнула дочку.— Раз ти так говориш, то порозумнішаєш. А тепер розкажи нам що-небудь... Яку ти читала останню книжку?

Оченята у Оленки заіскрилися. Видно, вона любила розказувати. Мати рукою вказала нам на стільці, і коли ми знову посідали, Оленка, стоячи коло стола, почала розповідати.

Я вже й не пам'ятаю змісту тієї казки, але запало в пам'яті, що розповідала Оленка виразно і слухати її було цікаво.

А потім мати й Оленка і нас упросили щось розповісти. Говорили ми не дуже до ладу. А ви ж знаєте, від такого визнання дуже жарко буває! Я, наприклад, продекламував вірша: «Що ти, братик, так збілів, що з тобою сталося?» А ці слова в ту хвилину, по суті, стосувалися мене й Сашка і відповідати нам можна було так: «З нами нічого не сталося, ми просто запарилися!»

Після цієї пам'ятної зустрічі ми, треба сказати, взяли за розум. Книжки читали уважно і обов'язково розказували зміст один одному. Те, що подобалось, перечитували. Так зароджувалась справжня любов до книжки. До бібліотеки вже ходили не часто і біля Оленчиних дверей не затримувались.

Проте потайне змагання з Федором Бебелем у нас тривало довгий час. Пригадую, ми вже вчилися у четвертому

класі, коли він почав писати вірші. Як і всі поети, Федя почав з того, що оспівав: дощ і вітер, ліс і річку, схід і захід, ніч і місяць, зиму, весну, літо й осінь, сонце, зорі, поле і тополі, квіти, трави, горобців і соловейка...

І дарував оті поезії, розуміється, Оленці.

Ми з Сашком не пасли задніх — ми також почали гаряче римування: «ромашки — марашки», «синиця — лисиця», «ясно — прекрасно», «лимани — каштани», «тумани — платани»...

Минали дні, місяці... Згодом школярське життя дало мені матеріали для моїх перших сатиричних віршів. Ось один з них:

Наш Петро Немитий
Любить менших бити,
Він же й галасливий,
А вчиться — лінивий.

А цей хлопчик бравий
Любить ловить гави,
Книжок не читає,
Ні бум-бум не знає!

Вручив я ці свої літературні вправи Оленці. Вона прочитала, усміхнулась і ласкаво сказала:

— Хороше! Дякую, Колю! Це піде у нашу стінгазету.

Від такої похвали у мене в голові ніби потужний електромотор запрацював. На другий день я з небувалим нахненням і легкістю написав аж п'ять віршів! Але, мушу признатися, Оленка їх не похвалила.

— Хто спішить, той людей смішить, — зауважила вона з докором і далі широко, по-дружньому: — Не поспішай, Колю! Більше читай, перечитай і вивчай... — Ну, звісно, вона назвала імена відомих письменників.

Згодом доля закинула мене до Одеси. Тут я й зараз живу і працюю токарем по металу, а ввечері вчуса в технікумі. Іноді пишу вірші для заводської багатотиражки.

Бо сама совість велить: бракороба — пропісочити, ледаця — присоромити, розбишаку — розчехвостити, п'яничку — поганьбити, а новатора-раціоналізатора — прославити!

Розуміється, є у мене вже нові друзі по роботі, навчанню, дівчата і хлопці. Але я й досі зберіг у своєму серці образ білявої дівчинки з ясними променистими очима, яка, й сама того не знаючи, пробудила у мене справжню любов до книжки, до поезії, до літератури.

І тепер книжки — мої нерозлучні супутники в житті. Хороше мені з ними.

Велике спасибі тобі, Оленко!

1960 р.

ЧУДОДІЙНІ ЛІКИ

Заболів у мене живіт... і коле, і пече, і без ножа ріже... Спасу немає... Певне, щось не те з'їв. Це вже, думаю, партизанська дієта мені боком вилазить. Тоді ми їли все, що до рук потрапить. В основному конину, до того ж, бувало, й несвіжу, і без солі, а ще частіше були на підножному кормі, а бувало, по кілька днів і рісочки в роті не було... От тепер воно й дається знаки.

Прибіг я до нашої районної поліклініки. Записався до лікаря. І уявіть собі, менше ніж через три години потрапив на прийом. Лікар мене похалливо вислухав і, подаючи рецепта, люб'язно сказав:

— Я вам виписав чудодійні пігулки. Приймете з десяток — і все буде гаразд.

І подався я в аптеку № 1, що ото на вулиці Садовій. А вона, виявилось, зачинена на ремонт. Я в аптеку № 20, що на вулиці Радянської Армії. І вона на капремонті. Я трамваєм до аптеки № 13. Ну, що то нещасливе число: і ця аптека зачинена — двері вирішили переставити з завулка Філатова у двір. Зразу видко, що аптекоуправлінню «добрі дядьки» виділили чималі кошти, а їх нікуди дівати, отож і заходилися вхідні двері переставляти!

Я тоді до аптеки № 16. Подаю рецепта і чую:

— Немає.

Я в аптеку № 10. І знову те саме слово: «Немає!» Я в аптеку № 11, № 15, № 18, № 21, № 32, № 52, № 69... «Немає!» Потім добрі люди порадили звернутися до аптекарського довідкового бюро. Я туди, а там така солідна дама мені й каже:

— Абоміну в Одесі немає.

Я знову до лікаря. А в нього черга вдвічі більша за попередню. Не минуло й п'яти годин, як я вже був на прийомі.

Лікар вислухав мою розповідь про аптекарські поневіряння й написав другого рецепта. Я знову бігцем до аптеки

№ 10, № 11, № 15, № 17, № 19, № 21, № 33, № 43, № 53, № 66, № 164, № 184!.. І всюди чую:

— Немає.

В довідковому бюро солідна дама авторитетно сказала:

— Цього препарату в Одесі немає.

Другого дня я знову до лікаря. А в нього черга втричі більша за попередню. Довідався від пацієнтів, що не один я отак бігаю. А коли почали називати ліки, яких нема в Одесі, я й за голову схопився. Перелік зайняв би не одну сторінку. Боже мій, голова моя бубнявіє, бубнявіє, от-от лусне. Бо біс його знає, коли я тих ліків дістану, коли мені болі в шлунку заціпить!..

Лікареві я вже скаржусь і на голову, і на серце, і на ноги... Озброїв мене лікар аж трьома новими рецептами і сказав:

— Майте на увазі, довідкове бюро не завжди все знає!

І подався я знайомим маршрутом: аптека № 10, № 11, № 21, № 33, № 44, № 54, № 66, № 162, № 164, № 184!.. Цілий день пробігав по місту, а повернувся додому ні з чим... Ноги мої гудуть, голова страшенно болить, а в животі і пече, і ріже...

Заходить сусід, добрий чоловік, та й каже:

— Вам, Леоніде Митрофановичу, треба дістати настойку кореня женьшеня. Це чудесні широкодіапазонні ліки. Це панацея!

Справді, я ж немало чув, що женьшень — це молодість! Це сила! Це здоров'я!

— А де, в якій аптеці його можна придбати?

— Та що ви! — зауважив добрий чоловік. — В аптеках удень з вогнем його не знайдеш! На ринку, на Привозі є! Біля молочного корпусу.

Без зайвих слів я й подався туди. Приїжджаю, бачу: на довгих залізних рундуках цілий ряд бабусь і молодниць, які торгують всілякими квітами, насінням, висушеними травами, ягодами й корінням.

Підходжу до тітки, що торгує ягодами шипшини, і питаю:

— У вас женьшень є?

— У мене нема... Але тут вештається одна молодиця, у неї є.

Тітка махнула рукою, і до мене враз підбігла чорнява молодиця, така при здоров'ячку, нівроку, в яскраво розмальованій хустині.

— Гони «грешницю» і будь здоров! — сказала вона мені, як давньому знайомому.

— Що за «грешниця»?

— Тю, дивак, ти що — з Марса вправ, не знаєш, що таке «грешниця». Ну, давай троячку!

— А це не забагато? — питаю.

— Ні,— каже,— у нас такса тверда і постійна!

Даю три карбованці, а вона мені подає загорнутий у папірець шматочок кореня завбільшки з півпальця.

— А не замало це? — питаю.

— Плати більше, то й більше одержиш!

— Ну, гаразд, для проби і цього вистачить,— вирішую і питаю, як же його вживати. З сіллю жувати чи з маслом?..

— Навіщо жувати, до пупа прив'яжи, і все! — скалить зуби молодича.

— Невже отак?..

— Ну що то значить молода дівича, їй аби зуби скалити,— осудливо зауважує бабуся, що підійшла до нас.— У чоловіка біда, мо', язва чи ще якась холера причепилася, йому треба допомогти добрим словом. Він не пошкодує карбованця за пораду...

Тут бабуся зробила глибоку паузу, а я тим часом сунув їй в руку карбованця й почув настанову, як треба корінь варити й настоювати, а потім уживати...

— Узвар — то півділа,— казала бабуся.— Без примовляння він мало pomoже. Я тобі приказку скажу чудодійну! Діє безвідмовно! — Тут моя консультантка знову умовкла, очікуючи, як я реагуватиму.

Я дав ще карбованця й почув:

— Лампадочку — чарочку мікстури хильнеш і таку приказку скажи: «Промий, прочисть все моє нутро, щоб чисте й здорове було!» А потім треба сплюнути на всі чотири боки.

Я махнув рукою і пішов додому. Вдома взяв каструлю, поклав корінь женьшеня, залив водою й почав варити. Варю й повторюю настанови бабусі: півгодини варити, три години — томити і три студити... Увечері настойка була готова. Дивитися на неї було противно. Заплющивши очі, затуливши носа, одним духом випив я її грамів з двісті, сказав примовку, сплюнув тричі та й ліг у ліжку. Але спати тієї ночі мені не довелося. Живіт болів ще гірше. Покликали медсестру з сусіднього дитсадка, вона й визначила, що то мені на ринку втелюшили шматок кореня не то будяка, не то гарбуза!

Я заволав:

— Гвалт! Рятуйте, люди добрі!

І добрі сусіди викликали мені бабусю-знахарку Глашу. Вислухала вона мене уважно і співчутливо сказала:

— Голубчику, вас ошукали шарлатани! Безсовісні, на чужому горі наживаються! Та ота ж її примова болість всередину заганяє, а не лікує! Але ми виправимо. До смерті не допущу! Я чудодійні примови знаю. Правда, хвороба ваша капосна, запущена дуже глибоко. Не менше як сім днів і сім ночей треба буде її з нутроби виганяти!

По цих словах бабуся Глаша зі своєї великої чорної сумки дістала кілька різнокаліберних баночок і пляшечок з якимись мікстурами і один великий зубчастий ніж... Кладе все це на стілець біля мого ліжка.

— А ніж для чого? — дивуюсь я.

— А, голубчику, це мій головний струмент, — заявила бабуся. — Це ж свячений ніж! На паску освятила! Я цього ножа отак навхрест прикладу до твого живота та скажу примовку, і тоді твоя хвороба вилізе гулею на шиї чи на лобі. І ту гулю можна буде видушити!

Я яскраво уявив собі, як це враз у мене на лобі вискочить гуля синьо-червоного кольору завбільшки зі сливу або навіть як синій баклажан! Мене аж у дрож кинуло, і я благоголю промимрив:

— А ви можете лікувати по-народному, але без ножа?

— Мо', хочете, щоб я молитвою?

— Ні, — кажу, — я ж запеклий безбожник, не допоможе.

— Словом, ти слухай мене, — похвавішала бабуся. — Я от сюди, на тім'я, капну три магичні краплі та прокажу приказку, а ти вип'єш три рази по три ложки оцього бальзану, і вся біль піде з голови до ніг. Далі я бальзаном помажу тобі п'яти, а ти вип'єш три ковтки бальзану, і всяка болість піде гулять до чорта в пекло! Поняв? Почнемо?!

Я погодився. А що я мав робити? В аптеках нема потрібних мені патентованих ліків. То я вже згоден і полин їсти, аби в животі заціпило, аби вилікуватись!

Даю бабусі аванса, як радили сусіди, три карбованці. Вона поквалливо взяла гроші, тричі плюнула й ловко сховала в спідницю.

— Повторюй за мною, — подала команду.

— Нечисть-твань, відчепись, під три верби покотись! Там тобі вікувати і в землі істлівати! Тьху! Тьху! Тьху!

— Плювати треба обов'язково тричі, — зауважує бабуся. — І тільки наліво!

Ми знову повторюємо вголос примовку і плюємо тричі.

Потім бабуся дає пити з лампадки якесь нудотне зілля, капає мені на тім'я. На лоба кладе кутнього кінського зуба, а на шию — котячого чорного хвоста.

— Це «блокада», щоб нечисть туди не полізла,— пояснила.— Укажи, де болить?

Я показав. Знахарка закотила сорочку і давай ножем водити по животі та примовляти:

— Відчепись від християнина і лети за три моря, за високі гори та причепися до Даяна-бусурмана! — сплюнула тричі, щось іще муркотливо проказала та як натисне з усієї сили на живота, я й знепритомнів. Очуняв у лікарні. Коло мого ліжка стоїть медсестра в білому халаті. Личко молоде, привітне, як весняне сонечко! Я з полегшенням зітхнув: буду ще жити! І враз пригадалися мені слова знахарки.

— Нечисть-твань, одчепись, під три верби покотись!..— випалив я вголос, радіючи, що пам'ять мені не зрадила.

— Що це ви говорите? — насторожено й стурбовано спитала медсестра.

— Пригадую, як сюди потрапив.

— Як же?..— поцікавилася дівчина.

Ну, я й розповів усе, як було, як оце зараз вам розказав...

1971 р.

ЛЕОНОРИ СКУЧНО

— Алло! Агнеса! Привіт, говорить Леонора! Ти знаєш, душечко, я вчора несподівано купила чудовий шерстяний купальник. Синій з жовтими смугами. Першосортний, закордонний. Те, що треба! Так, це вже дев'ятий мій купальник. Що з того? Мені сподобався, от я й купила! Для різноманітності. Так-так, хочу усім без винятку подобатися!

А ти що вчора купила? Панчохи капрон? З чорними п'ятами? Чудово! Останній крик моди. А вони якої фабрики? Нашої? Ти з глузду з'їхала! Таку погань купила! Викинула гроші, та й годі! Через два тижні полізуть! Це точно! Перевірено!

Що? Подаровані мною панчохи були хороші? Ще б пак! Послухай-но, любя, я з'ясую. Справа в тім, що та пара панчіх, яку я тобі подарувала,— особлива. Їх у мене всього сімнадцять пар. Дістав їх мій косолапенький Мішель. Звісно,

з допомогою шановного Семена Олександровича, головбуха фабрики. Між нами кажучи, Мішель щось ніби недолюблює його, але я в ньому вбачаю ангела небесного...

Так оті два десятки панчіх були виготовлені для виставки, для показу державній комісії. Розумієш, там особлива нитка і якість особлива! Не те, що при масовому виробництві, коли заради економії їх немилосердно розтягають...

Ну, а воно, звісно, де тонко, там і рветься! Що? Безумовно, це не добре. Неприємностей вистачає! Нещодавно місцева газета виступила з лайливою статтею... Та тут головне визнавати критику вірною, бити себе в груди і каятись! Хто-хто, а мій Мішель все це артистично робить! Так, так! Я точно знаю! Недарма мій муженьок «директоршею» мене величає!

Значить, так, душечко, коли вже купувати, то купувати треба річ вищої марки! Наприклад, панчохи московських фабрик. А вже щодо надзвичайності і лиску, то найкращі товари закордонні.

Що? Приїхав на обід твій чоловік? Що то значить військова людина, вчасно з'являється, а мій косолапенький частенько зовсім не приїздить обідати. Каже — засідають! От іменно — товчуть воду в ступці! Штани протирають, а удають, що ділом зайняті! Ну, бувай!..

Леонора мляво кладе телефонну трубку, важко зігхає і обережно простягає ноги вздовж дивана, побоюючись розбудити білу патлату собачку, що солодко спить на голубій вишитій подушечці. В кімнаті напівтемно, бо крізь зачинені ставні ледь-ледь пробивається світло. Тихо цокає стінний годинник, безпристрасно рахуючи дарма прогаяний час «директорші»...

* * *

Стінний годинник б'є тричі. Леонора, апетитно позіхнувши, бере телефонну трубку, набирає номер...

— Алло! Алло! Бібліотека? Лідуся, здрастуй! Це я, Леонора Мокрицька. Дуже прошу, золотко, на завтра підбери мені роман із романів. Незвичайний! Ні, ні, тільки не сучасний! Що-небудь перекладне, з Заходу!.. Рекомендуєш Мопассана! Так, я щось його читала, не пам'ятаю тільки, що саме... Прошу, підбери таке, солоденьке, як монпансьє! Щоб полонило всю істоту. Та розумієш, муженьок з ранку до вечора на роботі, а я на хазяйстві з самим моїм Пупсьиком. Правда, милий песик? Вірний страж! Моя ра-

дість! Але тепер оце Пупсик скрутився бубликом і спить. А мені страшенно нудно. Благаю, серденько, зроби приємність. Завтра я пришлю свою робітницю. До побачення!..

* * *

...Годинник б'є чотири рази. В кімнаті тиша. Пупсик спить. Леонорі сумно. І вона знову бере телефонну трубку...

— Алло, Нетта? Нетта, це я, Леонора! Турбуюсь, бо знаю, певна, що після обіду ти також лежиш на дивані. Вірно? До безтями нудно? І коли вже, нарешті, буде проголошений комунізм? І коли ми зможемо одержувати від суспільства по потребах?!

Які мої потреби? Що? Одягу у мене вистачає. І меблів у квартирі стільки, що нікуди ставити. Це вірно. Але це не все, я тепер не та, що була рік тому... І не та, що була вчора. Тепер мені до зарізу потрібно дві речі... Які? Догадайся сама! Ні-ні! Є у мене «павутинка»!.. і палантин з чорнобурок, і плаття панбархатні... Бальні... Так, між іншим: коли я була на курорті у Мінводах,— плаття двічі, а то й тричі на день мінjala... І що ти думаєш? Найшлися такі, що хотіли зі мною позмагатися. Розумієш, ранком я одягаю плаття з крепдешину, і вони — з крепдешину. Я — креп-жоржет, і вони — креп-жоржет! Я — креп-марокен... Я — атласне!.. Я — шовкове в розводах! І вони такі ж натягають! Я тоді американське, бальне, скляне одягаю! Ти не бачила?! Воно надзвичайне! Все світиться, іскриться! І такого там фурору наробила, просто жах! І до мене відразу прилипло двоє... Правда, суперниці цього так не облишили, вони нацькували на мене головного лікаря, який чемно порадив мені в цьому платті ходити лише на пляжі... От що робить заздрість, ревності!.. А взагалі, я непогано провела ці два місяці на курорті. Як лікування? Та яке там лікування... Добре, лікар попався понятливий. «Не хочете,— каже,— дресільванією займатись, то що ж поробиш, вам можна й без неї обійтись. Робіть моціони, купайтесь і хапайте побільше чистого повітря...» І я хапала!.. Як згадаю, то аж серце мліє! Прийдеш, душечко, коли-небудь, я тобі все-все розкажу... Та-а-ак! Коли б уже швидше проголошували комунізм! Навіщо з цим ділом так волінять? Я просто не розумію! Що? Які дві речі мені необхідні? Так і не здогадалася!.. Вони зараз дуже в моді!.. Персональні... «Москвич» для базару і пляжу та «Победу» для театру. Дуже широко? Ти згодна на одну автомаши-

пу?.. Ну, бачиш, душечко, при комунізмі, кажуть, діятиме єдине мірило: у кого які потреби!

От... Люба, пробачай мені, мій Пупс, Пупсик прокинувся! Їувай!..

* * *

— Алло! Алло! Агнеса! Люба, це знову я! Вибачай, що так пізно турбую, але, розумієш, я схвильована до самих п'ят! Трапився ляпсус! Ти, певно, пам'ятаєш іменини Мішеля? Я тебе тоді познайомила з молоджавим інтересним блондином середніх років, в окулярах... Семеном Олександровичем. Так, так! Головбух фабрики. Значить, пам'ятаєш?! І яке враження він справив на тебе? Адже я пригадую, ти з ним танцювала усякі там фокси та танго. Кажеш, не дурний? Ввічливий? Легко і плавно веде? Досить! Бачу, і ти в нього, як я, солоха, влопалась! І до чого ж ми дурні! Кого, кого приголубили?! Що?! Не розумієш?! Так от слухай: тільки-но мені дзвонив Мішель і повідомив, що отой симпатичний ангел небесний, який легко і плавно веде, хапонував каси фабрики сто двадцять шість тисяч карбованців і минулої ночі безслідно зник. Так, так! Дикий жах! Хто міг би подумати?! Такий жартівник, простак, здавалося, своя людина... По суті, я ж його Мішелю рекомендувала в головбухи... Він був проти. А я думала, що це сліпі ревності, і настирливо наполягала на своєму, і він здався, призначив Семена Олександровича до грошей...

І от уяви, мій Мішель тепер може ні за що ні про що потерпіти! Що робити, яких заходів вжити?! Адже Мішель зовсім, абсолютно не винуватий! Скажи мені, душечко, порадь, ти ж, здається, до війни закінчила юридичну школу, була кілька місяців на практиці, а головне, ти ж в усіх скандальних справах тонко розбираєшся! Порадь, що робити, що вжити, щоб на мого чоловіка не лягла карна відповідальність?.. Я слухаю тебе, дорога, слухаю...

Що, що?! Роззяв теж судять?! Ох, ох!

В кімнаті зразу стало шумно. Леонора знепритомніла. Притиснутий Пупсик жалібно завив... А годинник упевнено пробив дванадцять...

1956 р. . .

ТЕЛЕФОНУ СЛАВА!

Телефонний зв'язок дуже простий, зручний, дешевий і швидкий. Швидкістю він випереджає і листи, і телеграми, і навіть так звані телеграми-блискавки!

З краю в край летять телефонними проводами і ділові розмови і пустопорожні, невинні, і плітки, новини, і звістки.

Дуже цінно те, що при телефонній розмові ви не бачите свого співрозмовника і, крім того, можна розмову обірвати, коли захочеш. Керуючись саме цими перевагами, студент-дипломант технологічного інституту Святослав якось увечері подзвонив додому і сповістив матір про своє рішення.

Мати охнула, ахнула... Це він передбачав і саме цього не хотів бачити.

— Мамо,— лагідно сказав Святослав,— не влаштовуй сцен з опери «Мадам Баттерфляй»! Все одно нічого не допоможе, вирішення моє остаточне!

— Ти дурень! Опам'ятайся! — простогнала в трубку мати і схлипнула.

Далі крізь сльози виголосила монолог на тему: «Ой, я нещасна, що маю діяти!..» Потім, відчувши, що сина вже нема на проводі, оглянулася і, впевнившись, що нема навіть сторонніх, замовкла, принишкла, засумувала. Але через кілька хвилин, угледівши телефонний апарат, аж підскочила і схопилась на трубку. Поквапливо набрала номер і так ласкаво, зворушено заговорила:

— Алло! Гнате Гнатовичу?! Здрастуйте! Це я, мама Святослава. Милий, дорогий, рятуйте!

— Що трапилось? — чується у телефоні стурбоване запитання.

— Ой, не можу! Ой, горе!.. Єдина надія на вас, дорогий Гнате Гнатовичу!

— Ну, що, що з вами?

— Ой, не кажіть... Єдина надія на вас! Ви впливова людина. Отож прошу і благаю не відмовити...

— Та не тягніть за душу! В чому справа?

— Ви ж знаєте, мій Слава зустрічається з вашою Світ-
ланою.

— Ну, так...

— Так ми ж вроді вже свати,

— Припустимо.

— Ми ж повинні про дітей думати...

— В якому розумінні?

— Про їхнє майбутнє щастя!..

— Що ви хочете цим сказати?

— Я хочу сказати, що завтра в інституті Слави починає працювати комісія...

— То й що з того?

— Як що?! Хіба не розумієте небезпеки? Мого славного Славика, єдиного синопка, випускника, можуть запропорити за тридцять земель, в Сибір або іще кудись!..

— Не розумію, чому така паніка? І Сибір у нас чудовий край, і Камчатка! Там живуть і працюють наші радянські люди.

— Ну і хай живуть собі на здоров'я, а мій синок, моя радість, моя надія, моя втіха, повинен жити тут... Я без нього помру!

— Ну, що ви! Так рано про смерть говорите! Вам же й п'ятдесяти ще немає!

— А що мені залишається робити? Я не зможу без синопка! Не зможу!..

— В такому разі вам слід буде їхати до нього!

— Куди їхати? В Сибір?! Дякую! Ні, ні! Я бачу, і ви, Гнате Гнатовичу, без душі! Ви не хочете зрозуміти самотнього материнського серця...

— А ви з сином говорили на цю тему?

— От іменно! З цього все й почалося! Тільки що він мене без ножа зарівав! Він, безсовісний, сповістив, що завтра буде засідати комісія... І що він буде проситись... Мене, тільки згадаю це слово, в дрож кидає! Розумієте, він буде просити призначення у Сибір! Слава, видко, з глузду з'їхав! Після смерті чоловіка сьогодні у мене найбільше горе! Єдина надія на вас, Гнате Гнатовичу. Ви впливова людина. Вас послухається і син, і комісія.

— Відверто кажучи, все це пусті турботи.

— Як, як ви сказали?! А ще й сват... Я думала, що ви... Та що говорити! Я прошу вас, негайно пришліть до мене Світланку. Вона дівчина розумна. Вона любить Славика. Вона мене зрозуміє. Вона мені допоможе!

— Даремна надія. Світлана ще вчора заявила мені, що вирішила їхати в Сибір, на цілину. Ясно? Отож позовляю!

— Ох! Серце! Так це вона, значить, з глузду з'їхала! Це вона закрутила голову моему хлопцеві! І тепер в Сибір тягне! О, рятуйте, люди добрі! Ви ж батько її! Ви можете на неї вплинути! Гнате Гнатовичу, благаю — допоможіть!

— А що, що я?! Раз молодята вирішили поїхати, то ніякий тормоз тут не візьме!

Минуло кілька місяців. Увечері, напередодні Нового року, мама Святославова старанно прибрала свою добре мебльовану кімнату, сіла за стіл, важко-важко зітхнула і почала думати, що б його заспівати під настрій. Сумно так подивилась вона на стелю, потім на сервант, гардероб, тумбочку, і знову погляд спинився на телефонному апараті. А це ж така чудова річ, що може в одну хвилину з'єднати вас з ким ви тільки хочете. І, ясне діло, для людей самотніх телефон — це кращий друг. От мама Святославова подумала-подумала та й потяглась до телефону. Набрала номер і тужливо так почала:

— Алло! Це Гнат Гнатович? Здрастуйте! Так-так, це я. Що? Не впізнаєте? Ніби з того світу говорю? От іменно. З того, з того світу! Був синок вдома, я була жива і здорова, а тепер я тяжко хвора, заживо похована... Чотири стійки і я... Справжнісінька труна!

Не треба відчаюватись? От іменно, не треба. Легко так сказати... А де наші діти, га? Тисячі кілометрів розділяють нас... І скажіть мені, чому ота цілина так далеко виявилась? Це від нас не залежить? А що від нас тепер залежить?.. Відбились голуб'ята від гнізда і рідних забули. Ви коли останній лист одержали? Що? Сьогодні? Ой, а я ні! Я вже два тижні, як від них, капосних, жодного листа не маю! Ох, я так довго не зможу! Не зможу! Ні, ні!.. Що ж там Світланочка пише? Що, приїхати до вас? Дякую, дякую, свате, за запрошення. Та воно й вірно! Зараз викличу таксі. Чекайте... Приїду.

Минув рік. І от мама Святославова знову на проводі, причому — на міжміському.

— Алло! Алло! Славик! Здрастуй, милий! Це я, мама! Ну, як там здоров'ячко? Не про твоє питаюсь! Про Світланку і мого онука! Добре! Скільки ж це вже йому? Два місяці і три дні! Ого!.. Такий, кажеш, гарний, симпатичний хлопчик. Верескливий? Весь у бабу?! Ну-ну, ти без натяків! Вишлеш фото? Не треба! Ні, ні! Ти краще от що. Зустрічай мене через два тижні! Так, їду назавжди! Вирішення остаточне! Радий? Я теж дуже рада, що незабаром будемо разом...

Як бачите, хороша штука телефон.

І В ЦІЛЬ, І РИКОШЕТОМ

На іменинах сина моїх знайомих доля звела мене з молодим поетом Бориславом Балагулою.

Друг і однокурсник іменинника та Борислава Балагули, студент Інституту холодильної і харчової промисловості Юрко після третьої чарки розказував:

— Борислав самовпевнений, як і всі молоді поети. Він хвалиться, що його вірші палкі, гарячі й енергетичні, проймають кожную клітину людського тіла, мов гамма-промені. А щоб довести це на прикладі, він викликає свою сестричку-школярку і починає при ній читати свої поезії. І що ви думаєте? На початку її смикає, потім трясє і судомить, наче вона потрапила під струм високої напруги, а далі вона тікає надвір, захопивши з собою кошєня і цуцика...

Отак коротко представивши цього неабиякого гостя, Юрій нас і познайомив.

Борислав високий, сухорлявий, чорнявий, з широкими бакенбардами і хвилястою, пишною парубоцькою чуприною. Він трохи вайлуватий, весь час ворушить губами, ніби щось жує.

Не впускаючи слухної нагоди, він тицьнув мені в руки рукопис вірша і попросив:

— Прочитайте!

Проглянув я вірша. Там між іншим були такі рядки:

«Золота осінь — летять журавлі,
Високо в небі лунає: курли-курли!..
Моє серце повне щедрот,
Я глибоко вдихаю кисень, азот!
Золота осінь — чудесна пора,
Хто сіє, хто оре, — дає на-гора!..
Хто бродить у лісі, торує байрак,
Закоханим — квіти, мені — гонорар!..»

Відмічаючи нігтем на папірці, я щиро й конкретно сказав:

— От оці два рядки — непогано... А наступні два — не туди!.. Вони не в'яжуться з попередніми! Друга строфа також не в'яжеться, до того ж розміру не витримано. А третя, можна вважати, написана більш-менш. А все, що далі, — не годиться! Нема чіткості думки. Ні ритму, ні пристойної рими! Ви даремно нехтуєте ними!..

— Рими, розмір, то архаїчні атрибути! — зневажливо сказав юнак. — Ви прозаїк і, на жаль, не знаєте нових віянь в поезії...

Не повірив він мені, а вже після випивки дав прочитати свого вірша рідній тітоньці, що мала диплом інженера-економіста. Та прочитала і в захваті заляскала в долоні. Тут же при всіх розцілувала Борислава і громогласно заявила:

— Нашому таланту, поетові слава!..

І звичайно, після такої похвали Борислав випнув груди колесом, походжав гоголем і одразу всім гостям став говорити «ти». А дівчат називав не по імені, а зверхньо так: «Малишка!..» І за це одержав від студентки політехнічного Олі слушне зауваження.

А треба сказати, Оля — це нова зірка на нашій вулиці. Вона недавно у нашому дворі з'явилася. (Батьки помінялися квартирою). Оля ставна, кароока, гарна і миловидна. Одним словом, «мрія поета!..». Така ото юнка, в яку можна за п'ять хвилин закохатись. Та що там п'ять хвилин! Наш Борислав закохався з першого погляду. І хоч Оля трималась на чималій відстані від нього, Борислав вважав, що нема такого дівочого серця, якого б він не міг полонити. Тим паче, він — молодий талант, тут треба лише вміло цим козирнути!..

Влітку, під час канікул, він нікуди не ходив: ні в театр, ні в кіно, ні на пляж, ні навіть у баню!.. Нічого не читав, а все писав і писав...

Зранку, після сніданку, озброївшись зошитом і своєю закордонною, з чотирма стрижнями, чотириколірною авторучкою, він у всіх на виду перетинав двір, сідав у мальовничо оповитій виноградною лозою і хмелем альтанці і, зиркаючи то на стовпа, то на дах, зривав звідти рядок за рядком для нового вірша...

До речі нагадати, що та альтанка до недавнього часу була любимим місцем Олі, де вона годинами сиділа над підручниками.

Бажаючи зачарувати і міцно-наміцно прив'язати до своєї персони оту карооку «мрію», молодий поет часто ловив зустрічі з нею. І як воно там уже виходило, важко й зрозуміти, але тільки-но Оля з'явиться у дворі,— наш поет уже прямує їй навстріч.

Отак одного погожого серпневого вечора вони й стрілись у мальовничій альтанці. Хлопець витягнув з кишені зошита і рішуче об'явив:

— Я тобі, Олю, зараз прочитаю мого вірша «Весна на Сатурні».

— Ого, аж куди махнув!..

— А що, чого тут сидіти?.. Треба відкривати нове, нерозгадане! Треба дерзати! Отож слухай!..

Дівчина принишкло слухала протяжно-співучий голос поета і одночасно думала: «Чудний він якийсь!.. То про свої холодильні камери розкажує, то читає довжелезні вірші про космічний холод. Аж дрижаки беруть!.. Бррр!..»

Поет скінчив читати і пильно глянув на дівчину. А в неї якесь, на диво, невиразне обличчя.

— Ну, як? — поцікавився юнак.

— Мені холодно... — тихо призналась Оля.

— Від оцієї «Весни» тобі холодно?! — Борислав затряс перед носом зошитом в рожевій обкладинці. — Гм!.. гм!.. Тоді я тобі прочитаю свою «Гарячу зустріч!» — І він перевернув кілька сторінок.

І от дівчина вже слухає зовсім неймовірно: вчені приспали й заморозили космонавта та й відправили його на космічному кораблі в іншу галактику. Лише через 168 років зоряний корабель потрапив на обжиту живими істотами планету ФАТ-255. Там космонавт прокидається, знайомиться з усілякими дивами на тій далекій планеті, фотографує, записує, бере різні проби й сувеніри... Фатянці його полонили, проте згодом він присипляє їхню пильність, сідає на свій корабель, злітає в зоряний простір і бере напрям у зворотний бік. Включає запрограмованого автопілота, а сам лягає, вмикає холодильну камеру і засипає. Точніше — замерзає. Автоматичні астронавти приводять зореліт точно на нашу рідну Землю. Космонавт прокидається і з радістю узнає, що посадку здійснено в Антарктиді, біля міста Мирного. З тих, хто проводжав його в політ, в живих нікого не лишилося. Адже з того часу минуло 336 земних років!

На щастя, наречена космонавта, Акордіада, знаходиться тут, на Південному полюсі холоду, в Довгій усипальні. Заморожена... Таким способом вона побажала дочекатись повернення з польоту свого коханого. Коли вчені — відомі хірурги — приступили до розморожування Акордіади, то виявили, що хтось украв у неї серце. Спішно зарізали козу і вміло пересадили їй молоде козине серце. Через два дні Акордіада була виписана з лікарні, на порозі якої у героїв Борислава й відбулася довгождана зустріч.

— Ну, а це як? — поставив питання руба юнак.

— Ох і баламут!.. — похитала головою Оля. — Ну, навіть що отаке вигадувати? Симпатичній, хорошій дівчині вставив козяче серце!..

— Еге ж, малишко, це для гостроти сюжету. Я подбав,

щоб була несподівана кінцівка. Це, знаєш, важлива штука!
А загалом вийшло цікаво, тепло!.. Еге ж?

— Все вигадано. Все на ходулях!.. Обое вони в тебе неймовірно холодні..

— Як же так! — вигукнув Борислав. — Ти ж здригалася, коли я читав!

— Я здригалася, бо часто чула дивовижне безглуздя, — пояснила дівчина блідими губами. — А згодом мені здалося, що отут десь, — Оля вказала під лаву, — ти включив невидимий холодильник. У мене аж мороз пішов по спині.

Поет закліпав очима. Конфуз! У неї виникло діаметрально протилежне почуття — асоціація! Борислав розгублено листав зошита, відшукуючи «теплішого» вірша. А дівчина сказала:

— Я побіжу додому й одягнуся краще.

Мов яскравий метелик, вона пурхнула в квітчастому платтячку по доріжці до будинку. Незабаром Оля повернулася в бесідку одягнена у валянки й стару бабину шубу.

— Чого це ти так?! — спантеличено спитав поет.

— Приготувалась слухати твої вірші, — сказала дівчина, підіймаючи котикового коміра, і ледь-ледь, самими очима, усмінулася.

* * *

А у вересні наша альтанка раптом спорожніла.

Невдовзі я стрівся у дворі з Бориславом і поцікавився:

— Як там у вас діла з Олею?

Борислав скривився, ніби я зачепив болючий зуб, і розпачливо розвів руками:

— Розійшлись, як в морі кораблі..

— Чому?

Борислав лише махнув рукою і по паузі схвильовано заговорив:

— Вона не розуміє моїх поезій! То їй від них холодно, то спати хочеться! Каже, що я дивак, літаю в різних туманностях... Сама вона дивачка, тільки в сопромат закохана!.. Розумієте, мені не вірить. Поезій Кафки не сприймає. Страх який!.. Біс його знає, чого її в тій школі десять років учили! Любові до поезії не пробудили!..

— Ти хотів сказати: любові до молодого поета нема, — обережно спитав я.

— До поета!.. І до поезії!.. — махнув рукою Борислав, не вбачаючи, що робить безпідставну тотожність. — Ех!.. — зітхнув молодий поет. — Якби якогось мого вірша надру-

кували в газеті!..— Борислав схопив мене за гудзик піджака.— Допоможіть мені в цій справі. Я вас прошу! Якщо мого вірша надрукують в газеті, я враз опинюсь на сьомому небі! І Оля напевне повірила б у мій талант. І, може, ще й повернулася б до мене!..— І він так благально подивився мені в очі... А гудзика мого відпустив тільки тоді, коли я пробелькотав не дуже певну обіцянку щось зробити...

Ну, як тут мені діяти?.. Та, мабуть, треба придати цій історії широкої гласності. Бо повинна ж ота студентка Оля узнати, що її легковажна поведінка прикро дивує юнака-поета, б'є по його престижу і рикошетом зачіпає ще й інших!

1960 р.

НАДЗВИЧАЙНА ПОДІЯ

Щовечора піонервожаті доповідали начальникові піонертaborу «Біла квітка» про події дня. І якось воно так виходило, що кожного разу виявлялись якісь неприємності. То хтось з дітей упав і роз'юшив носа, то м'ячем вибили шибку, то хтось образив дівчинку, і вона плакала... Хтось абрикосову кісточку чи цукерку проковтнув... Але сьогодні, здається, все гаразд... На столі у начальника піонертaborу лежить доповідна записка старшої піонервожатої:

«Загін імені Саші Пилипенка здійснив багатокілометровий похід з ходженої доріжки на неходжену. Туди й сюди, а потім трохи навскоси. Похід пройшов цікаво. Загін з піснею повернувся до тaborу. В обід учасники походу просили у кухарів добавки, а опісля — міцно спали...»

За таку реляцію можна було сподіватися на подяку від начальника. І раптом, як грім серед ясного неба, прокотилася тривожна звістка: в останню годину сталася надзвичайна подія — восьмикласницю Людмилу, коли вона міцно спала, хтось поцілував!

— Страх який!..— сплеснула руками вихователька-пенсіонерка Вікторія Михайлівна.— Що ж тепер нам скажуть батьки?!

— Може, тобі, Людо, просто приснилось!? — допитувалась старша піонервожата.

— Ні. Я точно відчула поцілунок! І коли я, не розплющуючи очей, приторкнулась пальцями, то відчула — шока була волога...

— Може ж, то подружка — сусідка, га?!

— Ні. Я її питала. Це не вона!

— А хто ж?! Хто тоді чергував? Хто не спав?!

Виявилось, спали всі, навіть піонери-чергові, очевидно, сидючи за столом. Правда, чергова Світлана твердить, що бачила недалечко від Людиної розкладушки нашого кухонного kota Ваську, який облизувався... Розпитали всіх, може, у когось щось їстівне зникло? Ні, не пропадало.

— Тут справа зрозуміла,— заявила піонервожата Галля.— Кіт наш любить масло! Він і поцілував Людмилу!

— Чому це раптом?

— Та в неї ж щоки масні — жирні, завжди ніби в маслі!

— Кіт не дістане до щоки, тут все ж висота...— чулось заперечення.

Принесли великого відгодованого сірого kota, приміряли. Якщо кіт стане на дві лапи, то може й дістати!..

Проте ображена Люда з цим категорично не погодилася.

Заядлий слідопит Генка Подвигін — учень 7 «А» класу, добився дозволу негайно привести в табір свого собаку Турбаса. Мовляв, він у нього чистокровний сенбернар. Батько — медаліст, мати теж породиста сучка. Турбас — вчений... Він враз знайде винуватця! Через якихось півгодини захеканий Подвигін прибіг разом з собакою і зажадав, щоб усі завмерли на місці й не розмовляли. В цю мить хтось апетитно чхнув. Турбас сторожко повів вухом.

— Ні пари з вуст, ні слова і не чхати! Бо це негативно діє на слідчі органи собаки! — подав команду Генка, розуміючи, що з цієї хвилини він у головній ролі. Генка зажадав, щоб Люда лягла на свою розкладушку, заплющила очі й удала, що спить... А коли дівчина лягла, слідопит підвів собаку і сказав:

— Ану, Турбасику, бери слід і веди!

Довгоногий і довгоносий Турбас помахав хвостом і глянув на Генку з явним нерозумінням.

Генка наблизив собаку до Людминого обличчя. Турбас понюхав щоку дівчини і лизнув її язиком.

Люда скрикнула і скочила на ноги, ніби вжалена. Висолопивши язика, Турбас лупав своїми великими очима, явно не розуміючи, чому така дика реакція на його поцілунок.

— Веди геть свого огидного Дурбаса! — закричала Люда.— А то я його відшмагаю палицею! — І побігла до умивальника вмиватися.

Серед присутніх хлопчаків хтось голосно чхнув, хтось свиснув.

Словом, Генка разом зі своїм висловухим Гурбасом, м'яко кажучи, піймали облизня.

Генка ж, відвівши собаку додому, переконано заявив:

— Я знаю, поцілував Люду восьмикласник Вася Поцілуйко!

— З чого б це?

— Ясніше ж ясного, в їхньому роду всі з діда-прадіда люблять цілуватися!

Проте це припущення не дістало одностайності.

Тепер вже не спали не тільки чергові, а всі піонервожаті, виховательки, санітари і санітарки і навіть начальник табору. Не стуляв очей і слідопит Генка, бажаючи будь-що впіймати підступного цілувальника. Не спалося й деяким дівчаткам-старшокласницям, які подумки вичікували на загадково-романтичні поцілунки...

Скільки б ще днів тривало оте розслідування крамольного поцілунку, важко визначити. Та от на третій день до табору завітала мати Людмила і, оглянувши доньку, жажнулася:

— Що трапилось, ти схудла, змарніла?!

Донька розказала, що втратила сон і апетит після загадкового поцілунку...

— Боже мій! — ударила руками об поли мати. — То ж я позавчора забігала сюди. Всі міцно спали, і чергові, схилившись за столом, дрімали. Я підійшла до тебе, поцілувала в щічку, на стілець поклала два тістечка в паперовій салфетці і побігла на роботу...

— Ось воно що! — усміхнулася Людмила. — Твої тістечка зжер кіт Васька, а дехто приписував йому і твій поцілунок!..

— Аж голова гуде від цієї роботи, — скаржиться вихователька Вікторія Михайлівна. — Суцільний клопіт з дітьми і їхніми батьками!..

1975 р.

ЗВІДКІЛЯ ТИ ВЗЯЛАСЯ?

Це питання я вже ставлю не раз, і завжди спогади переносять мене в глибоку давнину моєї голубої юності. Тоді мій кулак був у два рази менший, а значить, і серце моє було удвічі менше... Але було воно юне, палке і потребувало лірики й солов'їної пісні.

Від природи я не мав доброго голосу, хоч іноді й співав, забравшись у далекий куток садка. Та, щиро признатись, нікого своїм співом не радував. Один дядько сказав про мій спів так:

— Співаєш ти, хлопче, добряче, але коли мовчиш, то ще краше!..

А от у сусідів наших з'явилися квартиранти, і у них була дівчинка: тоненька, худенька, з руськими косичками, моя однолітка. Звали її Зоєю. От вона співала, куди там!.. Такого співу, такого голосу не було на всій нашій вулиці, на нашому кутку та, либонь, і в селі! Бувало, вийдеш на вулицю, а Зоя тут як тут... Перемовимось кількома словами, а потім я її прошу:

— Ану заспівай якоїсь.

— Принесеш груш — заспіваю.

— Принесу, співай.

От вона й співає народних пісень: тут тобі й «Кину кужіль на полицю!..», «Ой, за гаєм, гаєм! Гаєм зелененьким!..», і російська «Калинка, малинка моя, в саду ягода малинка моя!..».

А я милуюсь її голосом і нею і слухаю, слухаю.

Потім збігаю за грушами. Пригощу її і знову прошу співати. Проспіває вона ще якоїсь, а я за це її грушу бергамота, а по-народному просто — грушу-дулю.

Бувало, наспіває вона мені тих пісень стільки, що самій від груш-дуль аж дихати важко.

— Більш не хочу твоїх бергамотів, — заявила якось Зоя. — Мама каже: щоб голос був добрий і не зривався, треба пити сирі яйця.

— А ти п'єш сирі? — питаю, а самого аж пересмикує при одній згадці про цю неприємну процедуру, бо не можу їх сирими пити, хоч мати часто каже, що як питиму, то ростиму здоровим.

— От принеси, побачиш! — каже Зоя.

Недовго думаючи, я побіг у двір, заліз у курник, а там аж чотири гнізда і в кожному гнізді по кілька яєць. Я ото з кожного гнізда по яєчку. Взяв, та в кишені, і гайда до чарівної співачки. На мій подив, вона одразу ж випила одне яєчко — і поморщилась трохи. Випила друге — скрикнула здорово.

— Ет, — каже, — якби з конфетою, тоді б було діло.

— Іще чого захочеш, конфету! А де її візьмеш?! — сказав я заклопотано. — А втім... Побігли до Зямки, — так звали торговця-будочника. — Він дасть за яйце конфету.

І справді, Зямка дав за одне яйце дві довгих цукерки. З'їли ми їх, а Зоя й каже:

— Міняй і те яечко. Я буду тобі за конфети співати.

На третій раз, коли я з яйцями в руках висунув голову з курника, чийсь дужі пальці цупко вхопили мене за праве вухо. Я повернув голову — мати!..

— Куди це ти, синку, яечка щоденно носиш? — питає.

— До Зямки, міняю на цукерки.

— А без спросу й дозволу, то як це називається?

— Погано,— признався я.— Я більше не буду!

Відпустила мати вухо, а воно аж палахкотить. Від сорому, звісно!

Проте ця подія не порушила наших зустрічей з Зоєю, і за груші чи яблука вона завжди була рада мені співати різних пісень.

Років через два Зоя разом з батьками переїхала жити в інший район. І років дев'ять я не чув тих пісень. Але одного вересневого вечора я почув з берега нашої тихої мальовничої річки дуже знайому пісню і досить знайомий голос.

— Вона! — тьохнуло в серці. І я кинувся, за давньою звичкою, в садок по груші й яблука, але, спохопившись, повернув до берега. Треба ж було пересвідчитися, що це вона — моя мила співачка. Прибігаю до берега і бачу струнку дівчину, в гарному шовковому квітчастому платті, що щільно облягає її гнучкий стан. Це була вона — Зоя!

Ми стрілися, як давні друзі. Я повів її в садок, до рясних груш і яблунь. Настрій у Зої так піднявся, що вона мені проспівала всі, які знала, інтимно-ліричні пісні.

До самого ранку ми пробули вдвох, вона аж окрипла від співу... Але домоглася свого — назавжди полонила мене своїм голосом.

На другий день ми вже й розписалися, бо в стаж знайомства записали й дев'ять років розлуки...

Але прикро й дивно, що після «бракосочетанія» Зоя швидко змінилася. Кудись подівся її чарівний голос і лірично-інтимний репертуар.

Голос враз погрубшав, і почала вона мені інших пісень наспівувати:

— Купи мені шубу і червоні чобітки, придбай килими і пілосос, туфлі лакові і кольоровий телевізор «Електрон». Та не тягни, не крути!.. Позич, купи в розстрочку. Набридло слухать твої одговорки!

Від цих співів волосся у мене на голові кожного разу струнчилося. Струнчилося, їжилося, аж поки й не повилазило!

В тридцять п'ять років у мене з'явилася солідна лисина. А в сорок літ волосся на моїй голові безслідно зникло!..

Зоя, виявилось, дуже полюбляла підіймати собі настрої високоградусними напоями... винцем, вишнівочками, а то й горілочкою... Я був вимушений для подружньої рівноваги теж хильнути стільки, скільки хильне вона.

Словом, подружнє життя йде досить весело. П'ємо і запиваємо! Вона співає, а я підспівую!..

До співів у мене слух розвинувся особливо гострий: як почую, що десь, хай хоч край села, співають та танцюють, веселяться — я враз туди прибігаю. Щоб, значить, послухати, поспівати, та й, звичайно, випити, як годиться, для веселого настрою... А як придибаєш додому пізенько, то жінка враз за качалку і співає під Одарку Карасеву: «Звідкіля це ти узявся, де ти досі пропадав?!»

А голос грубий, пронизливий, з писком. Як кажуть, у голосі курчата пищать. То безперечний факт — в молодості багацько яєць видудлила!

Я без кінця дивуюсь: хто б міг подумати, що з тієї чарівної, милої дівчини з тоненьким, дзвінким голоском та згодом виросте отакий крикливий сопрано і з таким недоречним репертуаром: «Звідкіля це ти узявся?!..» і так далі.

— Звідкіля ти взялася?! От питання!

1975 р.

А МОРЕ СМІЯЛОСЬ

Було це ранньої весни. Погодка стояла сонячна, але вітерець з північного сходу навівав прохолоду.

Я одягнув свого улюбленого макінтоша і потюпав до Аркадії.

Прийшов до самого причалу і там біля зеленої лави, що стояла найближче до берега, зупинився і замилювався морем. Що не кажіть, а гарно, коли море котить і котить пінисті хвилі, і вони розбиваються об залізобетонні плити, розсипаючись мірадами веселкових крапельок-іскринок...

Лава, на яку я злегка зіперся, заскрипіла й захиталася. Поруч всідалася великогабаритна жінка в чорній шубі і шапці. Розшморгнула змійку господарської сумки, витягла

звідти руде одіяло, прикрила ним ноги, щоб не продувало. Потім дістала ще й велику в'язану хустку, накинула її на плечі, закутала шию, відкинулась на бильце лави і втупилась очима в морську далечінь.

А море грало хвилями й чарівними барвами...

Наступного дня, уже під вечір, я знову підійшов до зеленої лави і побачив на ній знайому тітку, одягнену в шубу і запнуту теплою хусткою. Здавалось, що вона тут і ночувала...

Сидить непорушно, дрімає... Та ось до неї підсіла чорнява жінка у великій кудлатій білій шапці.

— Як воно — море? — спитала чорнява.

— Так, нічого особливого. Води багато, і тільки...

— А ви звернули увагу, яке тут повітря?

— Яке? Морем пахне.

— Ото сказали... морем!.. Ха-ха!.. Воно пахне...— ново-прибула курортниця глибоко вдихає повітря,— пахне морськими водоростями, мідіями. Це повітря особливе. Люди кажуть, воно цілюще!

— Брешуть, іроди!..— рубонула тітка.

— Як це — брешуть?! Всі кажуть і хвалять,— заперечила дама в кудлатій шапці.— Я сама оце назбирала грошей і приїхала лікуватися. У мене, знаєте, непорядок з легенями і по женській часті...

— Дарма викинете гроші на вітер, на море... і безо всякої для себе користі,— авторитетно сказала огрядна тітка.— Я от теж, дурепа, повірила теревеням. Приїхала аж з Уралу. Розумієте, дорога сюди й туди... Квартира... Харчування... Я тридцять три дні, щоденно, отак приходила сюди до моря і сиділа, як квочка, від сніданку до вечері — і хоч би тобі що!.. Думаєте, щось полегшало?.. Анічоґісінько! Анітрішечки! Навіть гірше стало: і на серце, і в ногах, і в усьому тілі... Взувати чоботи — для мене просто мука. Бо ще й поправилась: набрала з півпуда ваги. А я ж приїхала сюди, за тридев'ять земель, щоб схуднути! Завтра їду додому.

Тітка дістала з сумки чималий шмат ковбаси, солоного оґірка, булку з маком і почала апетитно вминати.

— Ви що ж, зранку отак сидите тут не обідавши?

— Атож! Якраз так і всидиш... Дідька лисого! Щоденно беру з собою в сумку рибу жарену, сало, ковбасу, сметану, молока, три-чотири булки... Тут, біс би його взяв, оте чорноморське повітря такий апетит наганяє, що куди там! Вовчий апетит! Їсиш, їсиш, і ще хочеться! Але, треба сказати, на свій апетит я ніколи не скаржилась.

Тітка дістала з сумки баночку сметани й, опорожнивши її, твердо сказала:

— Завтра їду додому, бо нема тут ніякого ізцілення. Тьху, та й годі!

Вона сердито сплюнула й відвернулася від моря.

— Цікаво знати, ким ви працюєте?

— Я в'язальниця-надомниця.

— Все ясно, я зрозуміла вашу промашку, — сказала жінка в білій шапці. — Хіба ж отак, сидючи, лікуються? Он, бачите, два чоловіки в морі плавають — купаються.

— Я ж ще не збожеволіла, щоб тепер оце купатися, коли всього шість градусів.

— А он, далі, четверо на човні веслюють — катаються.

— Ще застудишся на воді від того катання.

— А он поодінці і попарно люди жваво ходять бережком-бережком!

— Навіщо б ото я стирала каблуки й підшви? Повітря тут всюди однакове.

— Е, ні, це зовсім нікудишня філософія! Ану кидайте в сумку ковбасу та булку! Вставайте і бігцем он до тієї скелі, а потім назад. Доганяйте мене! — Чорнява легко скочила й побігла, оглядаючись на товстуху, яка, ступивши кілька кроків розкарачкуватими ногами, спинилася. Розпачливо махнула рукою, повернулася на своє тепленьке місце і давай вмінати ковбасу й булку.

Чорнява добігла до скелі, повернувшись назад і, засапавшись та сміючись, сказала:

— Отак щоденно треба було вам лікуватися! — Жінка швидко зняла пальто й шапку, кинула їх на лаву і давай займатися вільними вправами. — Отак треба! Глибо-о-кий види-и-и-их і види-и-их! І ви б напевне й статуру свою поліпшили, і здоров'я.

— Е, ні!.. Мені не можна, мені важко бігати й присідати, — буркнула великогабаритна тітка, вперто пхаючи в рот ковбасу та булку з маком.

А зі сходу дув свіжий вітер, на морі перебігали дрібні хвилі й весело блимали сліпучими спалахами, відбиваючи яскраве проміння сонечка, що спускалось на спочинок... Море сміялось. І було йому з чого сміятись!



НА ПРИЦІЛІ

ПЕРШИЙ ПОСТРІЛ

Ні, хоч що ви там кажіть, а я розповім про цю пригоду. Розповім, бо ця історія повчальна. Отож слухайте уважно, почну з самого початку.

Нещодавно я придбав собі мисливську рушницю, двостволку... А скажіть, чому б і не придбати, якщо в моїй хаті обстановка — перший сорт. Є гардероб, диван, радіоприймач, телевізор... Той, хто мене не знає, може порадити: є гроші — купляй мотоцикла. Так навіщо він мені, коли я колгоспний шофер і кручу баранку на новенькій п'яти-тонці. Отже, мотоцикл мені не потрібний, і я купив централку, тульського заводу. Випробувана марка!

Та що казати, рушницю я купив швидко, а от свій перший вихід або, як кажуть, відкриття полювання я все відкладав і відкладав.

І хто його знає, скільки б іще тривало оте відкладання, коли б по нашому селу не прокотилася чутка, що буцімто минулої ночі на птахоферму прокралася лисиця й потягла звідти аж тринадцять курочок. Це мене вкрай обурило. Тим паче, я знаю, що за поточний квартал це вже третій випадок. Пам'ятаю, першого разу лисиця потягла п'ятеро, другого разу — десятеро, а тепер — цілу чортову дюжину. Це ж чортзна-що!

Не гаючись, почав я збиратися на полювання. Взув баянки, одягнув улюблений кожушок, підперезався мисливським поясом з патронташем, натягнув шапку-вушанку.

В компанію, думаю, я нікого не буду запрошувати, бо воно ж перше полювання. Може, два-три рази й промажу, то вже краще без свідків мазати.

Вийшов я з дому в обід з таким розрахунком, щоб з лісу повертатися вже затемна. Це дуже важливо, особливо якщо буду йти без трофеїв!.. Бо діти в таких випадках з-за тинів глузливо посвистують або кричать: «Дядю, дядю! Он заєць за вами біжить!» А так спатимуть, а молодь і дорослі будуть у клубі. Я тим часом боком-боком, городами-городами, та в свою хату, рушницю на гвіздок, і доведіть, що ходив до лісу!

Отож вийшов я з села в обід і через якихось дві години уже підходив до лісу. З'явилися перші поодинокі кущі чагарника. Починаю придивлятися. Сніг уже тижнів зо два як випав, і слідів на ньому до біса і праворуч, і ліворуч, і прямо, і навскоси...

Іду й перевіряю свої мисливські здібності.

Оце, думаю собі, слід заячий, а оце — лисячий. А оце — діда Мусія... У нього валянки підшиті скатом, і тому, де він пройде,— слід лишається, як від автомашини. А оце — чоботи Гаврила Кравчука — 46-й номер!

І раптом бачу: під кущем рябеньке пір'ячко розкидане... Підходжу ближче, помічаю дві курячі ніжки...

«Ага, думаю, одну курочку, можна вважати, знайшов! Будемо продовжувати розшуки, а там і злодюгу заполюємо!» І що ви думаєте? Обійшов я увесь наш лісок і нічого сінькс більше не знайшов.

«Тьху ти,— думаю,— okazія! Такого іще не бувало, щоб лисиця стільки курей з'їла і пір'ючки ніде не уронила! Тут щось не те...»

Повернувся я назад до тих курячих решток, оглядаю. І, признатись, почервонів. Від сорому за людей червонів! Бо виходило, що діло не обійшлося без двоногих лисиць...

Підібрав я ніжки, поклав у ягдташ і попрямував до села.

«Ну,— думаю,— якщо попадеться хто з колгоспників на шляху, факт, глузуватиме: мовляв, мисливець Михайло он який меткий, заполював аж дві курячі ніжки!»

На щастя, обійшлося без усяких зустрічей.

Вже смеркло, коли я городами добрався до контори нашої артілі. Стукаю у двері кабінету голови правління.

— Можна, заходьте,— чую у відповідь знайомий басок нашого голови Петра Артемовича.

Заходжу.

— О,— каже Петро Артемович,— шофер наш рушницю собі купив! Ану, дай сюди!

Оглянув, похвалив:

— Хороша марка! — Далі, глибоко зітхнувши, каже: — Ти б, Михайле, підстрелив нам лисицю. А то, розпроклята, унадилась до курей і цупить! Без ножа ріже! Ось уже третій акт... Біда, та й годі!

Взяв я папірець. Дивлюсь. Справді, акт: такого-то числа, місяця, тринадцять курочок...

— А я, знаєте, тільки що з лісу,— почав був я, та мене враз обірвав різкий голос завідувача птахоферми.

— Михайле, Михайле! Поклади папір на стіл!

Оглядаюсь. З бухгалтерської випливає огрядний чоловік — Гаврило Кравчук, а за ним маленький худорлявий дід Мусій — сторож птахоферми.

— Поклади, поклади! Це не твоє діло,— підпрягається Кравчук.

— Як член артілі, маю повне право поцікавитись,— відказую я.

— Ну, маєш чи не маєш, а папірця не чіпай!

— Чого це ти так затурбувався? Засіпався, немов карась на гачку! — статечно зауважив я і звертаюсь до сторожа:

— Ви, діду, лисицю бачили?

— Я?.. Бачив. Опівночі було діло,— поквапливо заговорив дід...— Якраз я вийшов із-за рогу... Глип, а вона, лисиця, значить, з віконця тільки плиг і гайда до лісу... А в зубах курка... Я ото швиденько кожуха з плечей та з свого дробовика — трах-а-ах! Але промазав. Бо ніч же була темнюща, хоч в око стрель!..

— Так, виходить, лисиця лише одну курочку потягла? — сказав голова.

— Е, ні! — заперечив дід.— Я ж не менше тринадцяти разів заходив за ріг!..

— Гм!.. А скільки підбрали ніжок? — питаю Кравчука.

— Ніжок?.. Ніжок не підбирали... Та й кому потрібні.

— А я от підбрав! А їх, бачите, всього дві... Дивна лисиця попалася!..— І викладаю на стіл свою знахідку.

Від подиву дід Мусій роззявив рота. А Кравчук узяв ніжки тремтячими руками, покрутив ними та як закричить:

— Шофер на моє місце зазіхає! Ач, на що пішов! Одну пару ніжок підсовує! А де решта, ті, що підбрав у лісі? Мабуть, на три метри в землю закопав!

— От анахтема: бач, як справу обертає! — здивувався я, бо зовсім не сподівався, що тими ніжками можна й мене шкрябнути! Прикро й те, що у мене зовсім свідків нема.

— Не вірте йому, казна-що базикає! — ображено загудів Кравчук і знову підсунув акта голові.— Ось тут, Петре Артемовичу, розпишіться.

— Зажди, зажди,— відклав убік папірець голова.— Тут діло серйозне.— І, почухавши потилицю, сказав: — Завтра скличемо членів правління, виділимо авторитетну комісію, яка й розплутає це діло... А поки що йдіть собі.

Мені аж віддих перехопило, защеміло в грудях. Я хотів саме сьогодні, зараз-таки вивести винуватців на чисту воду. Але що ж ти вдієш? А втім...

З контори правління я вийшов слідом за Гаврилом і дідом Мусієм. На порозі зупинився — для того, щоб вони відійшли на кілька кроків... Далі звів рушницю і сам собі голосно скомандував:

— По розкрадачах громадської власності — вогонь!

Кравчук і дід Мусій стрімголов як рвонули третьою швидкістю... Я натиснув обидва спускові гачки і... ба-ба-а-ах! Аж залящало в вухах!

— Ой-ой-ой!! — заверещав Гаврило і припав до землі. Присів і дід Мусій.

До мене вибіг голова артілі і злякано спитав:

— Що, що ти зробив?!

— Зробив свій перший постріл,— усміхнувся я.

Петро Артемович глянув на припишклих і все зрозумів без пояснень.

— А-а-а-а-а...— протягнув він,— на злодієві шапка горить!

І ми обидва зареготали.

— Попалися, лукаві куроїди,— звернувся Петро Артемович до Кравчука і діда Мусія.

Ті підвелися і мовчки закліпали очима.

— Дорого вам коштуватимуть курочки, надовго запам'ятаєте їх! — гримнув голова. Потім повернувся до мене: — А твій перший постріл влучний: двох лисиць одразу підбив! Молодець! — Петро Артемович поклав на моє плече руку.— Бажаю й надалі успіхів!

— Дякую! — сказав я.— Постараюсь!

1954 р.

ЗАМАШНА МІТЛА

В домі Петра Олексійовича він з'явився несподівано. З'явився з чемоданчиком, у плащі і сказав:

— Здрастуйте! Я ваш родич!

Петро Олексійович узяв себе за бороду і здивовано оглянув високу постать гостя, потім подивився на свою стару. А та теж розводить руками: мовляв, що за родич нам на голову звалився?

А чоловік з чемоданчиком каже:

— У вас дочка Катя є?

— Є дочка,— відповідає Петро Олексійович,— і син є, працює в Новосибірську.

— Дочка ваша метеоролог?

— Так, так,— стверджує хазяїн,— наглядає за небом у Карпатах.

— Вона недавно вийшла заміж?

— Так. Повідомляла...

— Ну то її чоловік — мій рідний брат. Звати мене Лео Щука.

— Он воно як!..

Одне слово, сіли за стіл. Раз такий родич, то, звичайно, знайшлася й пляшечка. Після третьої чарки Лео Щука й каже:

— Я хоч і хлібороб, але в душі — моряк. А моряк без моря жити не може. Отож будемо тут вирощувати хлібопродукти.

— Де ж саме? — питає Петро Олексійович. — Хіба на Аркадійському пляжі?

— Може, й на пляжі, а може, й на базарі! — багатозначно підморгнув Щука.

Побігав він, побігав по місту, шукаючи підходящої роботи, а потім плюнув і подався на село.

«Ну, це добре, — подумав Петро Олексійович. — Там зараз люди потрібні».

Коли це днів через три приїздить той родич.

— Поздоровте, — каже, — мене, я вже колгоспник.

І показує довідку, що він справді колгоспник. Петро Олексійович від душі вітає і зичить хлопцеві щасливої дороги.

— Сійте, сійте, — каже Лео. — Не поспішайте зі мною прощатися, бо я нікуди з Одеси не збираюсь їхати, я буду тут купатись, як сир у маслі, — і показує другого папірця, який свідчить, що він торгуватиме на ринку колгоспними фруктами й овочами.

Проте Лео Щука недовго був «колгоспником». Несподівано, під час чергового обважування, він спіймався, і довелось йому швидко розпрощатися з цією роботою.

Знову почав оббивати пороги різних контор. Два місяці швендяв, поки вліз-таки заготівельником в обласну контору «Заготвіск». Скільки він того воску назбирав на одеських вулицях, нікому не хвалився, а тільки згодом і звідти його вигнали.

І знову Лео залишився без гарантованої зарплати.

— Ну, гаразд, — сказав Олексійович, — підемо зі мною, я тебе на наш завод влаштую.

— Ви, батя, штукар, — каже Лео. — Що ж я там у вас робитиму?

— Раз не любиш матінки землі, не хочеш їхати в село, то засукуй вище рукави й берися, хлопче, за молоток та зубило або за сокиру. Хочеш, я з тебе теслю зроблю як грім! Я сорок літ стажу маю.

Закрутив Лео носом і каже:

— Мене туди і калачем не заманиш! Знаємо: на заводі є плани, норми, дисципліна... Це для моєї натури не підходить. Я й так якось буду робити гроші.

І от купив собі Лео фотоапарат «Зоркий», ходить-бродить цілими днями, закативши штани, по березі моря, чіпляється до курортників, мовляв, давайте сфотографую на лоні стихії. Одне слово — «пляжний» фотограф. А це ж так — ні робота, ні професія, а хтозна й що таке! Бо патенту чи прав якихось на це діло в нього немає. Отож як угледить Лео Щука міліціонера, так тікає, аж лопотить за ним, боїться, щоб не оподаткували його вільний промисел.

І, звісно, в листах до родичів він Одесу без кінця хвалить. Навіть ненароком і вірша склав: «Я в морі скупався, в Одесі зостався...»

Згодом ще одна «радість» привалила до Олексійовича: приїхала тещиної куми сваха — рожевощока, кругловида молодиця Параска. Ця першим ділом подалася по промтоварних магазинах. Поштовхалася там годин з п'ять, сподобалось. Оглянула колгоспний ринок — теж сподобався. Оглянула місто — сподобалось. Скупалась у морі, полежала на пісочку... Ой, як сподобалось! Так сподобалось, що вона прийшла до Олексійовича і категорично заявила:

— Звідси я нікуди не поїду. В магазинах усе є. А базар! Базар, нене моя рідна, такого я ще зроду не бачила! Я все придивилася — можна придумати якусь комерцію. Влітку торгуватиму липучкою і синькою, а взимку — лавровим листом та чорним перцем... Завжди буде свіжа копійка...

Помітивши, що Олексійович не схвалює її намірів, Параска метнулася до свого кошика, дістала звідти ікону Миколая-угодника, поставила її на покуті і захрестилася, зашепотіла:

— Угоднику божий, святий і пригожий, допоможи мені закріпитись на березі моря...

— Де ж ви думаєте жити? — сердито питає Олексійович.

— Я, — каже Параска, — уже придивилась. Я отой ваш сарайчик глиною обмажу, плиту з димарем поставлю і буду там проживати, як завмаг на дачі.

— Не пропише тебе міліція — і квит! — буркнув Олексійович.

— Знаю, знаю! Для прописки треба хоч на місяць на якусь роботу поступити. Лео казав: найкраще двірником. Тоді й пропишуть без усяких балачок. — І знову до ікони: —

Допоможи мені, святий Миколаю, закріпитись на березі моря.

І що ви думаєте? Закріпилась! Точніше, вчепилася за Одесу руками й ногами, мов кліщ.

А оце з тиждень тому приїздить до Олексійовича ще один «родич»: рідний дядько батька Лео Шуки, на прізвище Жук-Зозулін. Низенький такий, вертлявий чоловічок з чорними маленькими вусиками під довгим горбатим носом. І такий хвацький, що куди там! Всі оце дні на таксі катався — то на базар, то на пляж... А за ним невідступно, мов дві тіні, бігали Лео й Параска.

Бувало, зранку як вийдуть, то повертаються аж серед ночі. П'яні як дим. Галасують, гелгочуть, аж поки сон їх не зморить.

А оце сьогодні приїхали зарані, саме на обід. Виносять стіл під вишні і розставляють на ньому батарею пляшок — горілку, вино, пиво та найдки всякі. Кличуть і Олексійовича до столу.

— Іди сюди, папашо, будемо прощатись,— каже Жук-Зозулін.

«Ну,— думає Олексійович,— розпрощатися з вами я хоч зараз радий!»

Сідає за стіл. Випили першу чарку — за красуню Одесу! Другу — за море. Третю — за «золоте дно».

«Що ж це воно за «золоте дно»? — думає Олексійович.— Чи не за базар це вони, бува, п'ють?..»

Через кілька хвилин і справді з'ясувалось: всі оце дні вони на базарі промишляли!

Лео хвалився:

— А я отому дебелимому таки підсунув міллю побите сукно як заграничний бостон! Ги-ги-ги! — засміявся, загігикав, мов лошак.

— А я на штанях здорово загребла! — гаряче заговорила Параска.— Тільки-но в однієї дамочки купила штани за дві десятки, ще й двох кроків не встигла ступити, аж підходить до мене якийсь піжон. «Скільки правите за штани?» — питає. Я кажу: «П'ятдесят. Це ж англійські». — «Невже?» — дивується і приміряє. Бачу, сподобалися, бо каже: «Бери сорок» — «Ні,— кажу,— сорок п'ять і не менше!» Ну, бачу, попався на гачок... Поводила-поводила та й віддала за сорок три карбованці двадцятирубльові штани місцевого пошиву.

І Параска вдоволено засміялася.

— Але ти все ж таки дурепа! — каже їй повчально Жук-Зозулін.— Як ти набивала ціну на макінтош, який я прода-

вав? Ти перегнула, таку ціну загилила, що я справжнього покупця втратив: він пішов, і більше за нього ніхто до кінця базару не давав. Отож дивись мені надалі, так не роби! Треба знати, скільки можна загинати!..

Розмовляють ото вони між собою, вихваляються, як обдурюють покупців. А Олексійович сидить, ніби на гарячій сковороді. Неприємно, що не кажіть! З ким це він, ветеран праці, за одним столом сидить? Кого це він у себе пригріває? Родичів? Чорти б забрали таких родичів!

Коли це вже п'яний Жук-Зозулін підсідає до діда й каже:

— Ну, папашо, давай тепер ближче до діла. Давай вдаримо по руках.

— Батя, бий, бий! — горлає сп'янілий Лео. — Ми тебе, батя, вирішили відправити в райське місце.

— Да, да! Там і затишно, й тепло, як у бога за пазухою, — пояснює Параска.

Дивиться Олексійович на них, кліпає очима. «Що це все означає?» — думає.

Тут Жук-Зозулін і розкриває карти.

— Папашо, — каже він, — у мене на станції Торжок є свій домочок-теремочок. Картинка, а не домик. Куди твоєму. Вдвоє дорожчий! Чотири кімнати. Троє вікон виходять на річку Юла. Коротше кажучи, тобі випадає щастя: я хочу з тобою будинками помінятися. Пий, папашо, і готуйся в дорогу. Там тобі буде добре. Білет на поїзд я тобі хоч зараз за свої гроші куплю. Хочеш, ми тебе з музикою звідси впровадимо!

Олексійович подумав і сказав:

— З музикою, так з музикою!

— Ура! — закричав Лео. — Я ж казав, що старий погодиться. Негайно укладайте договір.

Параска так зраділа, що аж у долоні заплескала.

— Пийте, пийте, папашо, — знову припрошує Жук-Зозулін. — Ось нате огірочка, закусіть. А взагалі я на цьому обміні тисячі втрачаю. Кажу ж вам: мій будинок кращий за ваш. Але де моє не пропадало! Раз вирішив мінятися, то не відмовляюсь.

По цім слові Жук-Зозулін виймає з кишені папірця і каже:

— Це договір на обмін. Отут поставте свою закарлючку. — І тиче Олексійовичу в руки авторучку.

— Що, підписати? — питає Олексійович. — Одну хвилинку. Я пошукаю свої окуляри...

А самого аж трясє від гніву. Скільки ж можна себе стри-

мувати! Рішуче встав з-за столу і подався до будинку. Чує, Лео вслід горлає: «Ми в морі скупалися — в Одесі зосталися». А йому у відповідь сусідів собака гавкає...

«Що це воно діється? Мене з мого власного будинку хочуть витурити! Бач, як знахабніли! На горло наступають. А я, виходить, весь час відступаю. Не личить це мені, ой, не личить!»

Олексійович зупинився на порозі. Ні, далі вже йому відступати не можна. Глянув, а в кутку стоїть замашна мітла.

«Зараз я вам улаштую проводи з музикою!» — вирішив Олексійович, схопив мітлу і, розмахуючи нею, пішов в атаку.

— Геть,— кричить,— погань сяка-така к бісовій матері! — Та як гепне мітлою по столу! Пляшки так і підскочили, так і покотилися. Від несподіванки Параска й Лео тільки ахнули і разом з стільцями на землю попадали! А Жук-Зозулін, той схитрував — пірнув під стіл.

— Хапай його за ноги й вали,— горлає Лео, а сам на-втьоки.

— Геть, трутні! — кричить дід.— Геть, нероби!

Та мітлою як махне, як махне!

— Р-ряту-у-у-уйте-е! — заверещала Параска та як рвоне на космічній швидкості до воріт...

Одне слово, така баталія зчинилася, що ні розказати, ні описати.

Дід спинився тільки тоді, коли «родичі» вже накивали п'ятами.

Повернувся Олексійович до будинку бадьорий, веселий і до старої:

— Вимів геть з нашого дому сміття. Тепер і на душі, і в дворі чисто.— І Олексійович поклав замашну мітлу на своє місце.

1960 р.

КІНЕЦЬ НЕЙТРАЛІТЕТУ

За мотивами народної усмішки

І розказати хочеться, і... совісно. Мені двадцять чотири роки. Працюю причіплювачем на тракторі. Не буду приховувати, а скажу відверто — люблю випити. Отож, де які іменини чи хрестини, чи поминки, або й святий храм — я там...

Комсомол, звичайно, атаки веде супроти релігії і попів. А я в цім ділі раніше нейтралітет тримав. А тепер —

дзуськи! Який може бути нейтралітет, коли попи у наш час так безсоромно людей обдурюють?

Я, знаєте, вже з тиждень, як втратив спокій, пропав мій сон. Щоб вам було ясно, в чім тут справа, розкажу все з самого початку.

Діло було в суботу... Власне, в ніч проти неділі. У куми Килини я таки добре нажлуктився, заправився, так би мовити, горючим під саму кришку... Чи іменини були в неї, чи поминки по чоловікові, я так тоді і не второпав... А пригостила добре. Напоїла перваком донесочу.

...Було далеко за північ, коли я нарешті звільнився з пону пухкенької, як пампушка, куми Килини і подався додому, навпростець подався, через наше сільське кладовище. Натоптаною стежкою пройшов десяток могил, другий, третій... Моторошно стало. Страх у душу закрався. Здавалося, що хтось тупає за мною вслід. Оглядаюсь сюди й туди, але йду. То там, то тут, то за хрестом, то за кам'яною брилою, то за могилою ввижається мені, наче хтось лежить і, причаївшись, стежить за мною. Все підозріле я, звичайно, обминаю, обминаю, беру то ліворуч, то праворуч. І раптом... Ой ненько! Під ногами розступилася земля, і я впав у темну прірву...

Я таки дуже гепнувся... аж в очах блиснуло і враз потемніло. Приземлився невдало — «шасі» здорово пом'яло... Болить і ние ліва нога.

Куди й хміль мій подівся. Хотів було підвестись, але не зміг: дуже боліла нога. Помацав руками круг себе: яма вузька, як окоп... Я, звісно, догадувався, що то була яма, викопана наперед для покійника. І мені стало моторошно. Оце влип. І як мені звідси вилізти? Аби ноги не вивихнув, тоді було б легше: обперся б лівою в стінку, потім правою і якось би виліз. А так діло кепське, доведеться чекати ранку. А там, може, хтось мимо йтиме, крикну — почує й вирятує.

Ото, значить, сиджу я так, зіщулившись, на дні двометрової ями, і думки, одна за одну сумніші, печуть мою голову. Раптом чую: в протилежнім кутку ями щось важко дихає. Обережно простягаю в непроглядну пільму руку. І що ви думаєте, люди добрі? Рука моя наткнулася на шерсть і роги...

«Чорт», — мигнула блискавкою думка в голові, і тисячі мурашок пробігли по спині. Я притиснувся в куток. І тоді навіть у темряві побачив очища, такі блискучі та страшні.

Тремтячими руками шукаю в кишенях ножа. Але знайшов лише коробку сірників.

«Ну,— думаю,— воно що вовк, що чорт, а вогню боїться все одно».

І чирк сірника. А він, капосний, тільки — пшик. Дав маленьку іскру і погас. А поруч щось як замекає... Я, правда, нітрішечки не злякався, тільки волосся на голові чомусь стало сторч. Я другого сірника — чирк. І знову вогню нема. Я тоді втретє — чирк, а сірник — лусь навпіл. В кутку щось смачно заплямкало. Душа моя в п'ятки — зараз, думаю, схопить... Але бадьорюся.

— Не смій,— кажу,— а то вдавишся!..

А тут ще й руки чогось трясуться, ніяк не запалю сірника.

А потім собі й думаю: хоробрий чоловіче, мабуть, ти не тим кінцем сірники треш. Ану-ну... Запалив нарешті. І що, ви думаєте, я побачив? За крок від мене лежала наша ряба коза — любителька соковитої кладовищенської трави. Вона, сердега, видно, ще звечора сюди впала.

Не встиг я ще й оговтатися від здивування, як чую, тупотить кінь, поскрипує віз. Недалеко від кладовища хтось їде. Ото добре — значить, вирятує.

— Агов! — кричу.— Хто там? Рятуйте нещасних!

Туп-туп... туп-туп... — чую лише ходу коня.

Тоді я кричу дужче:

— Рятуйте, помираю!..

Підвода спинилась. Згодом чую діда Артема голос.

— Свят, свят... Ісусе і пресвятая дева Маріє... Хто там у ямі? — гукає.

— Ой, це я, Харитон! — озиваюсь.— Чортяка мене сюди втаскала!

Обережно підходить дід до ями, шепоче щось про господа бога та про пречисту діву Марію. Потім кидає мені каната й каже:

— Перехрестись, бісів сину, і чіпляйся за кінець. Грішник окаянный, і як тебе сюди занесло?

— І не питайте, і не кажіть нікому,— прошу я діда: мовляв, і Гнат не винуват, і Килина не винна... А сам вирішив козу вперед вирятувати. Взяв каната: раз, два, накинув дві петлі козі на роги.

— Давайте, діду, тягніть скоріше! — команду ю йому. Бо й самому ж хочеться швидше вибратись з цієї темної пастки.

Дід, задкуючи, потяг каната. Я ж підсобляю йому, підштовхую козу. Вона спочатку мовчала, певне, дуже

злякалась, а потім, коли я тримав її вже на витягнутих руках і голова її виглядала з ями, раптом як замекає, а дід як крикне:

— Сатана! Свят, свят, свят!..

Кинув каната, і коза, збивши мене з ніг, знову гепнулася в яму.

— Господи, прости мене, грішного!..— забурмотів дід Артем і чкурнув чимдуж од ями.

Я кричу:

— Діду! Діду! Не тікайте! Це не сатана, це коза!..

Але дід швидше на підводі, хльоснув коня батою і — з місця галопом. Аж земля задвигтіла. І знову навколо запанувала тиша.

Звичайно, я зваяв дурня. Треба було попередити діда про козу. А то, бачте, як вийшло...

А коза вже впізнала мене і лізе цілуватися. Гладжу я її по голові, а сам думаю: «Ох і попали ж ми з тобою в яму по-дурному, просто-таки по-баранячому... Мені, наприклад, не слід було п'яту чарку пити. Треба було спинитися на четвертій... Ні, на третій...»

Хоч небо було й захмарене, але незабаром посвітлішало. Співали треті півні. Я оглянувся. Яма була два метри завдовжки, два метри завглибшки і півметра завширшки.

Аж тепер я побачив, як виліз звідси той, що її копав. Ось же на стінках є невеличкі виїмки. Розставляю широко ноги, впираюсь то в один бік ями, то в другий... Правда, болить ще нога, але, закусивши губу, с'як-так лізу вгору.

І що ви думаєте?.. Виліз. Потім узяв каната й витягнув козу. Додому прийшов ранесенько, ще всі спали. Козу загнав у хлів, а каната заніс до діда Артема, прив'язав його до дверної ручки. Приплентався додому, ліг на копичку сіна, що біля нашого сарая, і в одну мить заснув.

Я й гадки не мав, що цю мою нічну пригоду ловко використає у своїх цілях наш пп Харлампій.

Розумієте, прокинувся я вже підобід, а на подвір'ї люди. Чоловік двадцять. Переважно баби та діди. Серед них побачив і низенького кругленького попа Харлампія. Він був у лискучій новій ризи, стояв перед дверима нашої хати й урочисто розмахував кадилом. Пп щось співає, а довготеле- сий дяк йому вторить. Церковний староста, дебелий дядюга в два обхвати, на своїм огряднім череві обома руками тримає великого горшка зі «свяченою» водою: запасся, хитрун, щоб вистачило окропити всі двори віруючих.

Піп хапає квача з кінського хвоста, кропить двері й вигукує:

— Амінь!

Потім швиденько на дверях малює крейдою хреста. До попа, бачу, подріботіла моя старенька мати і подає йому гроші.

Тут я враз і схопився на ноги.

— Мамо! Що ви робите?! — гукаю і, обтрушуючись від сіна, біжу до неї.

Піп миттю оцінив обстановку, сховав кудись під ризу гроші, махнув рукою і подався до воріт. За ним побігли дяк і староста. Посунули й люди.

— Що трапилося? За віщо ви дали попові гроші?! — з серцем питаюсь у матері.

— Ой синку! Сусідка Христя дала вдвічі більше. Тут не можна скупитися! — набожно хреститься мати і мене хрестить. Далі шепоче: — Навожденіє низпослав на нас гемонський диявол. Чорти на нашій кладовищі завелися. Цієї ночі дід Артем великого чортяку бачив. Каже, очі отакенні, рогатий, і говорить, і мекає... Страшно просто!..

Доки дід Артем збігав до батюшки і про все йому розповів, чорт у нього вдома був і канатом дверну ручку зав'язав... А у Савченкової Палажки вночі свиня опоросилася... Шістнадцять привела. Але двоє було мертвих. А в діда Ярослава зозуляста курка ні з того ні з сього закукурікала... Отака напасть!

Батюшка Харлампій сказав: «Негайно треба всі двори, усю живність освятити. Інакше все чорт поплутає... Все піде прахом!..»

З самого ранку б'ють у дзвони, а батюшка ходить по дворах і за гроші злих духів та чортів виганяє.

— Ой мамо,— кажу,— мамо, гроші у попа треба відібрати і припинити оці попівські вигадки.— І я, сміючись, розказав, як воно було насправді.

1971 р.

ЩИГОЛЬ У ЛОБ

У передпокої протяжно й заливчасто задзвонив дзвінок. Так звичайно дзвонить глушманові Козленкові сусід-пенсіонер Коритов, коли до двору під'їздить машина-газовоз.

Уже понад місяць, як заселений цей новий п'ятиповерховий будинок, і весь цей час Коритов виконує свого роду громадський обов'язок: дзвінком оповіщає сусід про приїзд газозова, двома дзвінками — про приїзд сміттєвоза.

Як завжди, після такого вимогливого дзвінка Козленко схопив газову бляшанку — й бігцем до дверей. Та, відчинивши двері, він затупцював на одному місці, бо перед ним постала висока жінка раннього пенсійного віку в чорній сукні й чепчику.

— Ой рятуйте! Ой не можу! Прошу проявити чуйність!..— просто зі сходів четвертого поверху пішла в атаку жінка в чорному. Їй п'ятдесят шість років, але на перший погляд більше п'ятдесяти п'яти не можна дати!

«Щось дуже серйозне у людини скоїлося»,— подумав Козленко і поспішив проявити чуйність. Взяв гостю попід руку і провів до вітальні. Дванадцятилітньому синові Віті, учневі п'ятого класу, кивнув головою — мовляв, іди собі до другої кімнати.

— Якщо ви чуйна людина, ви мене легко зрозумієте,— торохтіла й далі несподівана гостя.— Всі мої муки з самого ранку починаються, коли надворі ще темно. І ще, по суті, всі сплять. Одне слово, годині о п'ятій починається артпідготовка...

«О п'ятій — артпідготовка...— Козленка вже заінтригували.— Це щось означає...» Він чемно садить жінку в крісло, сам сідає поруч на стілець. Гостя, відчувши увагу до своєї особи, трохи схиляється до вуха Козленка й розкажує:

— Розумієте, о п'ятій годині виходить на роботу мешканець нашого під'їзду машиніст Самсонов. Ото він першим і порушує нічну тишу.

«Гуп-гуп-гуп!..» — це він тупотить чобітьми, йдучи по сходах. Потім Самсонов штовхає парадні двері.

«І-і-і-ііі!..» — вищатъ пружина та завіси дверей. Слідом чується свист і гуркіт: ба-бах!..— стукотить одна половинка дверей об другу.

О шостій двадцять п'ять гупають чоботища сорок восьмого розміру. Це вантажник Прокопенко іде на бетонно-дробильний завод.

О сьомій годині цокотять каблучки: цок-цок... цок-цок-цок!..

Це йде на службу Маргарита Мартинівна, лікарка-невролог. Іншим вона, можливо, й лікує нерви, а мені тільки псує їх!..

«І-і-і-ііі! С-с-с-сс!.. Ба-бах!..» — грюкають за лікаркою двері. Далі о сьомій годині п'ятнадцять хвилин йдуть на роботу Роза Марківна і Катерина Карпівна з третього поверху. І знову:

«І-і-і-ііі!.. С-с-с-сс!.. Бах-бах!..»

Волосся на голові сторч стає.

Що ви думаєте, це ж не гірше від ворожої артпідготовки діє на нерви. Це учні з нашого під'їзду пішли до школи. За учнями батьки ведуть своїх дітей до дитсадка та дитячих ясел. І знову:

«І-і-і-ііі!.. С-с-с-сс!.. Бах-бах!..»

Та що їй казати, я вже зовсім очманіла за цей місяць. — Гостя схиляє голову і прикладає руку до серця: — О першій годині дня знову барабанний дріб на сходах. Це біжать учні до школи. Друга зміна. Тут уже аж балкони ходором ходять.

Потім півгодини гуркотять учні, що повертаються з першої зміни. Згодом, пообідавши, вони всі біжать надвір, на повітря, погратися, побігати. І знову та сама музика:

«І-і-і-ііі! С-с-с-сс!.. Бах-бах!..»

Далі повертаються довгождани сусіди з роботи, а учні — мої мучителі — зі школи. Ті, що погуляли, біжать додому, а ті, що прийшли зі школи, біжать з дому...

І так, як бачите, цілісний день — з раннього ранку до пізнього вечора. І вже десь аж після одинадцятої години ночі затихають ці гемонські двері. А я все одно спати не можу. Голова гуде, як у контуженої.

Ну, чому наш кербуд на це неподобство дивиться крізь пальці? Адже я йому вже кілька разів скаржилася.

«А ви, — каже він, — потерпіть до літа. На літо ми зніmemo ту кляту пружину, і житимете, як на дачі Ковалевського...»

Легко сказати: чекати літа. Та й дубова колода такого не витримає. Я спати не можу, мучуся в постелі до ранку. І тільки ото починають злипатися вії, а вони, гемонські, знову:

«І-і-і-ііі!.. С-с-с-сс!.. Бах-бах!..»

Почався день — почалися мої муки.

Хтось сказав, що треба прибити невеличкий шматок шкіри або гуми до дверей. Для амо... аморфизації, чи що?.. І тоді двері, мовляв, не будуть стукотіти. Але хто його напевне знає, чи це допоможе... Та й не буду ж я сама цього робити. Дочці, студентці, також заборонила за це діло братися, ще нігті позбиває. Бо двері не наші, а спільні, гро-

мадські. То клопіт кербуда. А він, бачите, то хворіє, то бігає і взагалі удає з себе по вуха заклопотаного. І тільки обіцяє. А насправді на мої скарги — нуль уваги!..

От я й прийшла до вас зі скаргою. Нестерпні квартирні умови в нашому домі. Або хай двері відремонтують, або хай дадуть мені в новому будинку, на першому поверсі, квартиру з трьох кімнат. І я вам спасибі скажу.

Пенсіонерка втерла губи хусточкою. Її обвислі, зморшкуваті щоки все ще сіпалися, ніби вона іще вела мову.

Козленко потер пальцями скроні і тяжко зітхнув. У нього теж голова розболілась. Ця безперервна імітація шуму дверей гостею, та ще так виразно: «І-і-і-ііі!.. С-с-с-сс!.. Бах-бах!..» — хоч що там кажіть, діє на нерви, як оте крапання води із зіпсованого крана: кап-кап!.. кап-кап!..

Справді, досить розмов, все ясно, треба проявити чуйність. Козленко взяв аркуш паперу, авторучку і спитав:

— Отже, вам треба написати заяву?

— Так, так... Саме заяву! — знову загорілася гостя.— Я вас прошу! Я вже хвора через ці двері. У мене вони, диявольські, всі нерви вимотали. Але чомусь не всі співчують. Я скаржилася хазяйці зі сто двадцять п'ятої квартири. Так вона сказала: «Двері ваші мене не обходять!» Чоловік її глухий. Зовсім глухий. У нього стопроцентний нефрит слухових нервів. Хоч з гармати стріляй, не почує! Так ота сама, зі сто двадцять п'ятої, каже: «Що двері грюкають — не біда! Зате у нас тепло. Так що хай собі грюкають на здоров'ячко!» А яке ж тут здоров'ячко?! Я вже зовсім хвора через оці самі двері.

— Фу!..— зітхнув Козленко.— Які жорстокі двері. Спати не дають людині, нерви вимотують! Там, як я розумію, дрібничка... Просто треба взяти молотка, кілька маленьких цвяхів та шматок шкіри або гуми. Підшва від старої калоші або сандалет цілком згодиться.

Козленко поклав авторучку, бо подумав, що найкраща тут допомога — негайно полагодити двері самому. Проте піднятися зі стільця і піти до комірчини йому не хотілося, і він спитав:

— Так, значить, в сто двадцять п'ятій вам не допомогли? А сусіди?

— Тоді я звернулася до Мухіна з першого поверху,— казала далі гостя.— Він, тримаючи газету в одній руці, а окуляри в другій, досить нетерпляче вислухав мене і сказав: «Кербудові скажіть, і все діло! І нічого через оті двері мені голову морочити! Є значно важливіші проблеми». До-

велоса мені піднятися на другий поверх, до слюсаря Горохова. Він вислухав мене і сказав, що він слюсар-сантехнік, а двері, мовляв, діло столяра! І тут же порадив піднятися на третій поверх до столяра Бабенка. А Бабенко — це ж старий волоцюга, вічний жених і фронт... Зайшла до нього в кімнату, то він у сорочці і при «бабочці». А через хвилику роздивилася, а він, звиняйте, без штанів... В самих голубих спідніх. Я й остовпіла, а потім пробкою вилетіла на площадку і вскочила до квартири Рози Марківни та Катерини Карпівни. Вислухали вони мене і наперебій почали радити.

— Дорогушо, закладіть вуха ватою, і вам буде легше, — порадила Марківна.

— Ні-ні!.. Вати в вуха не кладіть! А то оглухнете! — заперчила Карпівна. — Краще біжіть до міліції. Хай наведуть порядок у нашій домі.

— Ну, про що чому тут міліція?! — обурилася Марківна. — Треба просто написати і повісити об'яву — звернення до наших мешканців з проханням не грукати дверима...

— Не об'яву, а скаргу треба писати, — знову заперчує Карпівна. — Ви слухайте, що я вам скажу. Над нами живе інвалід Козленко. Він завжди вдома. Він може вам написати заяву хоч до міністра.

До цього дня я ніколи не підіймалася на четвертий поверх. Бо у мене, знаєте, слабке серце. Задишка страшна. Та сьогодні я вже вирішила довести справу до кінця! Прошу вас, проявіть чуйність...

«Треба, — думає Козленко, — піти зараз в комірчину. Знайти там стару калашу, відрізати шмат від подошви. Взяти в коробці дрібних гвіздків та й прибити гуму так, щоб двері щільно причинялися, і тоді вони не грукатимуть. Ну а пружину, певне, треба трохи розтягнути і змастити. Дрібничка. Роботи на п'ять хвилин». Але... Це ж треба було йти в комірчину шукати там в різному мотлосі гуму... Взяти молоток і гвіздки, спуститися аж на перший поверх... А, прибивши оту гуму, знову підійматися по сходах нагору... Мити з милом руки... Морока... Скаргу написати легше...

Козленко знову взяв авторучку і, присунувши ближче до себе аркуш паперу, спитав:

— Куди скаргу будемо адресувати? Кербудові?

— Ні-ні!.. Я йому вже тричі казала.

— До райради?

— Не pomoже.

— В облкомунвідділ?!

— Ні-ні!.. Міністрові, в столицю треба писати.

— Міністрові то й міністрові,— погодився Козленко і схилився над папером.

За п'ять хвилин скарга була готова. Пенсіонерка гаряче подякувала Козленкові. Тепер кербуд затанцює! Боком йому вийдуть оті двері!! Цілком задоволена, вона, човгаючи капцями, пішла до виходу. Господар квартири провів її аж на сходи і цим ще раз підкріпив свою чуйність. А по сходах підіймався Вітько. Помітивши у синових руках молоток і маслянку від швейної машини, Козленко суворо спитав:

— Що ти робив?

— Як що? Хіба не здогадалися?! — здивувався хлопець.— До парадних дверей прибив шматок гуми і змастив петлі машинним маслом. Двері тепер не вищать і не бабахкають.

— Невже?!

— Иди. Иди перевір,— сказав Вітя і додав докірливо: — А ти, тату, не за молоток, а за авторучку схопився!

Це був, безперечно, щиголь у лоб! Козленко закліпав очима, бо його наче бахнуло половинкою дверей.

1971 р.

В КОМЕДІЮ ВСТАВИТИ

Увечері, саме перед кінцем роботи, працівників «гарячого» цеху запросили в контору на п'ятихвилинку...

Шеф-кухар весь червоний, як перестиглий помідор, з розстебнутим коміром сорочки, сидів за столом і читав уголос листа, якого він сьогодні одержав від одного постійного клієнта:

«...Чудовими весняними днями я оббігав весь наш район і був радий, що нарешті знайшов пристойне, калорійне харчування у вашій новій їдальні райгромхарчу. І, пам'ятаю, я тоді широко, від усього серця написав вам у листівці: «Борщ у вас готується на «відмінно»! Так і тримайте!»

Я чув, що ви мого листа показували комісіям і контролерам. Але мушу сказати, що та оцінка уже зовсім не відповідає дійсності. Отож тепер покажіть всім оцього мого листа!

Як настало літо, гаряча курортна пора, так якість ваших страв упала майже до нуля! Цікаво знати, чи той самий тепер у вас шеф-кухар? Як це він так перевернувся? Адже

борщ у вас тепер такий ріденький, переварений і несмачний, що йому й трійку не можна поставити! Нічим і ніяк не відрізняється ваша котлета від шніцеля і битків! І те, і друге, і третє — розвалюється! Бо більше половини в них намішано сухарів чи хліба! Дуже швидко вони синіють і тхнуть кислотиною! Набридли гарніри: каша гречана, макаронні рижки, вермішель, — сухі й несмачні! А підливи бліді-руді... В них ні приємного апетитного запаху, ні смаку! Чи не з тавоту й оліфи ви їх готуєте?

А візьмемо ваші компоти: вони не солодкі, а кислі! І рідесенькі-рідесенькі! Фрукти розварені так, що не розбереш, де яблука, а де сливи чи груші.

Навіть риба, яка буває у вас досить рідко, чомусь втратила свій природний привабливий смак. Вона у вас тепер виморожена, вимочена й підсмажена, здається, на маслі з каштанів!

Отож всі страви у вас стали одноманітні, «уніфіковані», малокалорійні й несмачні!

В чому ж заковика? Де собака зарита? Розучилися готувати? Чи, може, до вашої кухні унадилися коти ненажерливі? Хапайте, хапайте скоріш котів за хвости, бо вони вас до добра не доведуть!»

Оце й усе.

Шеф-кухар поклав листа на стіл, звівся на ноги, оглянув принішканих своїх підлеглих і спитав по-дружньому:

— Ну, то як будемо діяти? Запросити дільничого, щоб допоміг ввіймати на гарячому, чи самі зізнаєтесь?

В кімнаті запала тиша, така, що стало чути, як муха дзижчить під абажуром електролампочки.

— У вас, я певен, господарські сумки, кульочки й авоськи не порожні. Так?! — поставив питання руба шеф.

— Не порожні, — важко зітхнула опасиста жінка і ногою посунула свою пузату сумку під стілець.

Але шеф помітив цей рух і спитав:

— Що там у вас в сумці?

— Та дрібниця!.. Кістки, маслаки кілограма з півтора... не більше.

— А куди ж дівається м'ясо? Не крутіть хвостом! Тут всі свої. — І розгніваний шеф метнув погляд на іншу: — А у вас в пакунку що?

— Масла з півкіло і шматок сала. Це я купила...

— Купила, а грошей не платила. За два огляди купила!.. Вас же якось мій помічник затримав з сосисками і слоїком гірчиді.

— Що було, то було... Гірчицю я списану беру, але солі, їй-богу, й щіпочки не брала!

— Не в солі справа! Солі якраз вистачає,— сказав шеф і звернувся до блідої-блідої молодиці, що почала авоську ховати під спідницю.

— Вас же якось, пам'ятаю, директор з рибою затримав!..

— Та то я взяла для кота. Хай, думаю, поласує рибкою.

— Два кілограми! Ненажера ваш кіт! Гнати такого кота треба!

— Ні, не можна. Донька ж тоді скучатиме...

— Дивіться, щоб вам не довелося скучати! Але ж і сліпому ясно, якщо наші страви стали малокалорійні, несмачні, котлети і шніцелі наполовину з хліба, то, виходить, у нас нечисті руки. Тут проста логіка!

— Та що тут довго патякати й душі ятрити,— встав з місця високий дядечко в білому ковпаку.— У мене такий характер: не люблю пусте молоти! У кожного є сім'я, плюс кіт, цуцик або теща! А в кого — донька чи син з атестатом зрілості сидять на шиї,— ніде не працюють! Нам треба покінчити з анархією! Твердо визначити, кому, що й скільки брати! Встановити почерговість: сьогодні один бере, завтра — другий!.. А то коли щоденно кожен з нас буде тягти продукти додому, то незабаром доведеться в казан з водою опускати сокиру, ту, котрою рубаємо м'ясо, і варити з сокири суп харчо!

— Сідай! Сідай з своїм хара-а-актером! — скомандував шеф.— Зразу видно — хильнув оковитої, що таке верзеш! Ні сорому, ні совісті!.. І мені авторитет підриваєте! Але я гуманний. Кажіть, як нам бути?

— Відповісти, що все це наклеп! — скочила з місця бухгалтер.— У нас, слава богу, з фінпланом не гірше, ніж в інших!.. У мене в паперах цифри справні. Ніякий ревізор не прискіпається!

— Писати «наклеп» — це вже занадто,— заперечив шеф.— Автор тоді може звернутися вище... Пришлють комісію для перевірки. Тоді пиши пропало. Щось придумати треба.

— А чого він причепився до нас! — знову скочив на ноги високий чоловіча, що не любить пусте молоти.— Ходить і ходить, щодня обідає. Не п'є нічого спиртного. Випив би грамів двісті горілки, то їв би все, що подали, і пальці облизував! Не подобається наше меню, то йди собі під три чорти!

— Правильно! Правильно...— враз залунало кілька голосів.

— Я можу завтра «випадково» перевернути підноса з брудним посудом і недоїдками йому на спину!.. І все, більше він не прийде! — Збив набакир білого ковпака високий члов'яга.

— Сідай, сідай, Сидоренко! — знову скомандував шеф.— Зразу видно, що перебрав! Певне, хильнув два рази по двісті!..— Шеф махнув рукою.— От же адреса, автор живе поруч, на проспекті... Чого ж це йому повз нас перти... Треба тактовно діяти.

— Я пропоную,— почувся голос калькуляторші,— завтра запросити автора листа в ресторан, добре напоїти його і під шумок, під музику, попросити, щоб він підписав заздалегідь підготовлену ще кращу похвалу нашому трудовому колективу.

— Вгостити — це ж дурничка!.. Тут слід підмазати.. Дати йому в конверті!..

— Дивись, щоб він тобі не дав по шиї палицею. Він завжди з палицею ходить!

— Як же бути?

Шеф ляснув себе долонею по лобі і радісно оголосив:

— Геніальне завжди до того ж і просте! Треба відповісти точно й категорично: факти підтвердились! На винних накладено стягнення. Не шкодуючи сил та енергії, ми невпинно якість підіймаємо! І все. І точка!

— Оце здорово! — пробасив високий.— І вівці будуть цілі, і вовки ситі. А головне — автор буде задоволений!

— Ну, все! Будьте обачливі! Про цю розмову нікому ні слова. Ані мур-мур! — наказав шеф і стукнув долонею по столу...

Насправді Сергій Сергійович гепнув себе по об'ємистому пузі і прокинувся. «Хух!.. Який поганий сон!..— Він потер долонею лоба.— Хвилюватися нема причин... Похвала є, а капосного листа я нікому не показував і ніякої наради не проводив. То все примарилося. Правда, є такі, що цуплять продукти. Треба б щось зробити. Сьогодні я вихідний і, мабуть, варто піти до своєї їдальні переодягненим і пообідати інкогніто... Хоч раз на діло глянути збоку... Ота нова роздавальниця короткозора Віка мене не впізнає...»

Опівдні Сергій Сергійович, змінивши зачіску, в зелених окулярах, поквапливо зайшов до їдальні, взяв борщ і котлету та й сів за стіл біля вікна. Попробував. Борщ — пере-

варений, несмачний, картопля — мов дерев'яна, котлета по-сінїла й скисла...

— Дайте книгу скарг! — закричав не своїм голосом шеф.

Віка враз сипонула короткими, як з кулемета:

— Що, дуже грамотний, розписатись засвербіло?! Нема книги!

— А ви що, безграмотні — якусь бурду зварганили! Хіба це котлета? Покличте шефа!

На крик прибіг помічник Сидоренко і отетерів:

— Сергію Сергійовичу! Що з вами?! — розвів руками високий чоловіча.— Про яку тут, між нами кажучи, якість питати, коли, як завжди, картоплю й овочі чистили ще вчора. І вам це добре відомо, факт! А щодо недовкладання, то я вже вам казав, треба визначити, скільки кому брати! Невже самі на себе напишете скаргу?!

— Гм!.. Еге ж... треба подумати,— зам'явся шеф.— Прошу, запишіть і оформіть такі гасла:

«Невпинно піднімати якість на належну височінь!»

«Більше старання, більше навару — смачніша юшка! Ліквідувати усушку й утруску!»

Розмалювати яскравими фарбами й вивісити, щоб усі бачили, як ми оперативно реагуємо на критику!

Я сидів за сусіднім столиком, аж упрів, безуспішно намагаючись розжувати неподатливу, як гума, недоварену курятину і думав:

«Такого шефа-демагога треба неодмінно в комедію вставити! Щоб з нього люди сміялись! Бо сміху, як відомо, боїться навіть той, хто вже нічого не боїться!»

1971 р.

БУЛЬКА МІНЯЄ ДУМКУ

Щиро кажу, що лише на п'ятому десятку почав я за порадою лікаря робити ранкові прогулянки. Ця процедура корисна всім — малим і старим. А надто необхідна вона тим, у кого робоче місце — письмовий стіл.

Люблю я робити прогулянки в затишному куточку міста, поруч з берегом моря.

Одного чудового літнього ранку стрів я тут свого давнього знайомого Івана Никифоровича Бульку. Він був з великим, пузатим портфелем, у капроновому капелюсі і чимось дуже стурбований. Привітався я з ним та й питаю:

— Куди прямуємо?

— В поліклініку, — каже.

— Що скоїлось? Здоров'я підводить?

— Та ні, — каже. — Розумієш, я — голова місцевкому. Так треба зайти до головного лікаря і разом з ним перевірити, чи стверджує рентген оту довідку, що буцімто у дружини Василя Галайди порок серця.

— А чого це вас цікавить? — допитуюсь я.

— Еге ж, ти не в курсі!.. — Булька підняв портфеля і злегка постукав по замочку пальцями, потім взяв його обома руками та й давай розказувати: — Біда просто-таки з цим розподіленням нових квартир. Кожний хоче мати квартиру на три-чотири кімнати. Щоб, значить, для дитини — кімнату, щоб спальня окремо, щоб їдальня, вітальня окремо. Для тещі також вимагають кімнату. Бо теща, ба-чате, з розладнаними нервами, і з нею найкраще жити через стіну. Коли послухаєш таких товаришів, то виходить, що всі тещі — відьми... А хіба насправді воно так?! Загинають тут, факт!

А скільки тарараму через те, що комусь випадають балкони на північ чи на захід. «Я не космополіт, — галасує, наприклад, Панін. — Я не хочу дивитись на захід!..» Ну гаразд, дамо тобі на північ. «Не піду, кричить, я не полярник!..» Ну що ти йому на це скажеш?..

Будуємось широким фронтом у різних районах міста, отож чуєш ще й такі претензії:

«Чого пхаєш мене на головну магістраль?! Там учадіти можна від випарувань бензину, гасу й вуглекислого газу! Дай мені десь в Приморському районі».

Майже всі просять квартиру на другому поверсі. А когось же треба і в горішні вселити.

Виділили економістові Галайді квартиру на четвертому поверсі, а він враз — гвалт! Приніс довідку, що в жінки — порок серця, а в матері, каже, така задишка, що просто страх. Вона дихає, як паротяг! А до того ще й має камінь у печінці... Та який камінь, отакенний! А в тестя — радикаліт третього ступеня. І ноги не ноги, а дубові колоди. Він аж ніяк не може по сходах ходити. «Проте на другий поверх яюсь вже, — каже, — доберуся...»

Одне слово, спробуй усім догодити. Мабуть, ніхто не витримає на моєму місці. Бо тут треба мати залізні нерви і міцне, як у мене, серце. Я нікому не бажаю такої невдячної роботи. Ти б тут і року не витримав! А я вже третій рік.

Іван Никифорович сумовито похитав головою. Потім потиснув мені руку й пішов своєю дорогою.

А за півроку я знову випадково на тій самій вулиці стрів Івана Никифоровича Бульку — сердитого, насупленого, з палицею в руці...

— Куди топаємо? — питаю.

— Та до лікаря.

— Що трапилося?

— Ет, залізобетонні люди засіли в нашому місцевкомі.

— А ви ж що — вже не голова?..

— Та... підкопалися. Переобрали... Я вже працюю маляром.

— Хороша спеціальність. Хай тепер інші потіють на профкомівській ниві.

— Та воно, правда, хай їм трясця!.. Біда в тому, що там черстві, бездушні люди позасідали... Розумієш, виділили мені двокімнатну квартиру на четвертому поверсі. А в мене ж серце хворе. У мене задишка. У мене апендицит. У мене... У мене отут-о колить, а отут — штрикає!.. Один заслужений лікар каже, що це...

І почав Іван Никифорович називати ще такі хвороби, про які я раніше й не чув.

— Ого, з цими болячками, — кажу йому, — ви напевне доб'єтесь собі квартири в підвалі.

— Ні!.. В підвалах тепер нема квартир, — відповідає він. — Найгірше, що можуть втелюжити, — це перший поверх. Але ж у мене живе сімдесятирічна теща. Одне слово, аж ніяк не можна мені брати квартиру вологу й холодну, мені треба тільки другий поверх і балкон на південь. І що з того, що теща в мене не прописана, адже на куцу житлоплощу нікого не прописують. А потім, коли я її пропишу, то вона, як і моя жінка, вилізе мені осюди!.. — Іван Никифорович поляпав себе по потилиці. — Ой-ой, діла! Ой, серце... — Булька театральньо схопився за груди, натужно прокашлявся і, прощально махнувши мені рукою, пошкандибав, спираючись на палицю, до поліклініки.

Згодом я знову здибався з Іваном Никифоровичем. Був він без палиці, але насуплений, похмурий. Привітався я з ним і питаю:

— Чого такий сердитий?

— Так як тут не сердитись, — враз спалахнув він, — коли душа болить! Розумієш, дали мені квартиру в новому будинку в Аркадії... Але де — на другому поверсі!

— Та це ж чудово! Що може бути краще: Аркадія — зона курортів, та ще й другий поверх!

— Та що там чудового?! Прийди подивися. З другого поверху навіть моря не видно. На п'ятому куди краще! Поперше, над тобою вже нікого нема. По стелі ніхто не гупає. А потім — висота! Море видно. Багато світла. Чисте, свіже повітря. Ананас, аромат!.. Можна сказати — гірське повітря. А це ж, як відомо, довголіття. Один знайомий лікар розказував: на Кавказі люди живуть по сто п'ятдесят років. Он як!..

Я дивився на Бульку з прихильністю, бо цього разу його думки були мені до душі. Раптом мій знайомий, поклавши руку мені на плече, спитав:

— А ти, друже, я чув, одержав квартиру на Новоаркадівській. Між іншим, цікаво, на якому поверсі?

— На п'ятому, — кажу.

— О!.. Давай мінятися.

— Е, ні, — кажу. — Шукай інших... Бо висота — це ж довголіття. Чисте, свіже повітря. Ананас, аромат!.. Багато світла. Море сонця!

Іван Никифорович скривився. Махнув рукою, зітхнув і сказав:

— Але я все одно найду охочих. Бо ще не перевелися хворі на «двоповерхові» болячки.

— А ти почекай трохи, — широко раджу йому. — Згодом у нашому місті виростуть двадцятиповерхові будинки.

— Та ну?!

— Точно.

— А ліфти в тих будинках будуть?

— Дякже! Неодмінно. Розумієш, зайдеш до світлої полірованої кабіни, білого гудзика отак натиснув, і ліфт тебе за хвилину підійме на двадцятий поверх. Ото і я скажу — висота! Безмежний простір! Океан сонця!..

— А скоро такі будинки у нас з'являться?

— В наступному п'ятиріччі.

— Чудово. Оце порадував! — вигукував з неприхованою радістю Булька і почав мене міцно обіймати, а потім, показуючи свою силу, давай мене підіймати, переконливо доводячи, що він позбувся назавжди всіх отих «двоповерхових» болячок.

Раптом мій знайомий, ніби отямившись, випустив мене з рук і сказав:

— Певне, в райжитловідділі вже записують на чергу на отой двадцятий поверх?

— Може бути...

— Доки люди не в курсі справи, я, не гаючись, побіжу й запишусь першим.

І Булька, забувши навіть попроситися, подався до райради. А я ще довго стояв і думав: чи бігти й мені за Булькою записуватись в чергу на двадцятій... Чи трохи зачекати?.. Адже незабаром будуватимуть висотні п'ятдесятиповерхові будинки!..

1971 р.

СВІЖИЙ ВІТЕР

Олександр Харитонович Негода, директор мебльової фабрики, ось уже кілька годин сидить за своїм великим службовим столом і, милуючись, поглядає то на один папірець, то на другий. А на тих папірцях виведені чорним по білому підсумкові дані за минулий місяць. Негода солодко усміхається: приємні підсумки. По одній продукції значиться, що фабрика виконала план на 106,09 процента, по другій — на 94,06 процента.

«А загалом: сто шість, нуль дев'ять і дев'яносто чотири, нуль шість. Сто і п'ятнадцять сотих! Чудово! Чудово! Чудово!» — від невимовного задоволення Негода пальцями обох рук вибиває тріумфального марша.

— Трам-трам-трам!.. Та-ра-ра-ра!.. Трам-трам-трам!.. Та-ра-ра-ра!..

«Правда, все це нелегко дісталось,— признався сам собі Олександр Харитонович.— Останню декаду працювали без вихідних. Напружена була баталія! За десять днів дали шістдесят процентів місячної програми. Звісно, заслуга в цьому величезна його, Олександра Харитоновича. Він запалив робітників ентузіазмом, підняв на штурм. І от красномовна цифра — сто з малесеньким хвостиком».

Несподівано задзвонив телефон. Негода ліниво взяв трубку.

— Алло! Хто? Товарна!.. Забрати сировину?! — Негода кидає запитливий погляд на настільний календар і від задоволення мружить очі. Календар показував, що сьогодні перше число.— Ще встигнемо! — гукає в трубку Олександр Харитонович.— Хай полежить! У мене товар такий, що не псується,— дерево!.. Та не кричи! Кажу, що заберу!

Негода роздратовано кладе телефонну трубку. «Капосна людина! Певно, заздрить, що я виконав план. Настрій мені хоче зіпсувати!»

Директор натискує червоного гудзика дзвінка... Одна мить — і в кабінет вбігає помічник по постачанню товариш Крутінь.

— Там ото... репетують!.. Кажуть, що наше дерево відволожується.

— Знаю, знаю, — відповідає Крутінь. — Але, бачте, Олександр Харитоновичу, шофер п'ятитонки наприкінці минулого місяця працював без вихідних і тепер одгулює.

— Гм!.. Кажеш — одгулює... Ну, тоді мобілізни хоч одну підводу на це діло. А то, розумієш, верещить, немов те наше дерево йому в печінку залізло!

— Знаємо таких! Охочі покричати! — улесливо зауважує Крутінь.

— Заздрість заїдає! Радісну годину хочуть зіпсувати. Але не вийде! — Негода широким жестом руки вказує Крутіню на двері і, залишившись на самоті, рішуче вимикає телефон.

— Так буде краще! — вирішує він і знову припадає до зведень. І знову розглядає їх, милуючись приємними підсумками.

Згодом, відкинувшись на спинку крісла, Олександр Харитонович заплющує очі. Спокій, повне блаженство... Хороше... Хор... Хррр!..

Коли Олександр Харитонович підвів голову і припухлими очима оглянув свій письмовий стіл, полуденне сонце вже вигравало сліпучим промінням на нікельованому чорнильному наборі. І раптом Негода підскаочив, мов ужалений. Його настільний календар показував, що сьогодні двадцять перше! «Ох! Це ж остання декада місяця! — охнув Олександр Харитонович. — Які ж дані на дане число?»

Він гарячково почав перебирати купи паперів, що безладно лежали на столі.

— Отак завжди! Коли чогось треба, ніколи не знайдеш!.. Ага! Ось! Сорок два проценти місячного завдання. Гм!.. Так само, як і в минулі місяці! Треба діяти, поки ще не пізно! — І, як завжди в таких випадках, Негода хапається за телефонну трубку.

— Алло! Алло! Комутатор, Зоя! Мені деревообробний! Деревообробний? Начальника цеху! Що, немає? Поїхав на товарну? Якого він біса їздить у такий відповідальний момент, коли треба, не шкодуючи сили... — Та враз директор

замок, бо зрозумів, що вилити свій начальственный гнів прибиральниці не до речі. Отож Негода з силою вдарив по рогачику і знову загорлав: — Алло! Зоя! Зоя! Мені механічний! Механічний?! Начальника. Нема? Де ж він? Ага... — Знов удар по рогачику. — Алло! Зоя! Складальний! Складальний? Начальника, в один момент! Алло! Барановський! Скільки процентів плану дав сьогодні? Що-о-о? Всі люди зайняті доробкою, підфарбуванням, лакуванням готової продукції... Якого біса? ВТК не приймає? Плювати! Якось пропхнемо! Серванти, шафи і столи... Та ти що, з Венери звалився?! Не знаєш, який на них дефіцит? Розхапають в одну мить! Прямо в упаковці! Аж загуде — першим сортом... Що-що, замки не замикаються? Ну й не треба! Навіщо вони для шафи чи серванта? Замки — це пережитки капіталізму! Не потрібні вони нашим людям! Отож, чуєш, мобілізуй народ і давай план! Нати-искуй! Без балачок! Бувай! — Негода кинув телефонну трубку і натиснув гудзик електродзвінка. Почекав трохи і знову натиснув. Згодом — ще раз. Далі скочив на рівні ноги й побіг до контори.

У великій кімнаті за десятками письмових столів сиділи плановики, економісти, рахівники, експедитори, постачальники, ревізори, калькулятори... Поскрипували пера, клацали рахівниці, цокотіли арифмометри. Дим стояв коромислом.

Негода прямо з дверей владно гукнув:

— Кидайте писанину! Оголошую з цієї хвилини всіх мобілізованими! План треба виконати й перевиконати. Отож, засукавши рукави, рятуйте план! Всі на свої авральні ділянки роботи! За мною! — Олександр Харитонович змакнув руками й кинувся до виходу.

За ним, перекидаючи стільці, з контори бігли його підлеглі. В коридорі Негода вигукнув:

— Швидше! Швидше летить, орлята мої! Треба виконати й перевиконати! — І він пропустив повз себе всіх підлеглих.

В цей час до Негоди підійшов столяр Карпенко і сказав:

— Здрастуйте, я до вас, товаришу директор! Ось моє креслення штупера. — І робітник простягнув аркуш паперу.

— Якого штупера? — кліпаючи очима, перепитав директор.

— Ну, моя нова рацпропозиція. Я ж, пам'ятаєте, вже казав вам. Вона дасть економію...

— Зараз не до твого штупера! Я оголосив аврал! План треба дати!

Карпенко знизав плечима:

— Знову аврал?! Коли ми вже будемо працювати за погодинним графіком?

— А у вас що, графіка не вивісили?

— Та ні, висить на стіні, а працюємо, як доведеться.

— Ого, куди ти гнеш-загинаеш! — спохмурнів Негода і, взявшись у боки, ехидно спитав: — А ти, голубе, скільки заробив у минулому місяці?

— Та непогано заробив.

— Отож-бо воно й є! Навіщо скиглити? Засукуй вище рукави, ти своє ще візьмеш!

— Так я про те, що, працюючи за погодинним графіком, можна було б нашої фабриці удвоє більше продукції випустити.

— Ну-ну! Ти мене вчити будеш!.. Витри спершу молоко на губах! — І, ніби отямившись, наказав начальницьким тоном: — Годі базікати! До роботи! Кожна хвилина дорога! — Олександр Харитонович значуще підніс угору капелюха, енергійно махнув ним і скомандував: — Бігом у цех!

Охриплий, розчервонілий мов рак варений, похитуючись від втоми, Негода повертався до свого кабінету.

Перед дверима він несподівано застиг на місці. Його помутнілі очі прикипіли до календаря, що висів над головою у секретарки. Там було перше число...

Кров шугнула йому в голову, на лобі виступили великі краплі поту.

Секретарка Катя Сьомкіна квапливо підвелася, торкнула пальцями свою пишну зачіску, зашарілася і якимось винувато сказала:

— Це у мене, Олександр Харитоновичу, нова зачіска: «венеціанські кренделі».

Та Негода не чув її слів. Йому було не до кренделів, тим більше — венеціанських! Він стрімголов кинувся до свого кабінету, підбіг до столика й оторопіло розвів руками: його настільний календар показував двадцять перше!..

— Що за безглуздя?! — Негода щосили натиснув білого гудзика електродзвоника. І до кабінету вбігла бліда-бліда Катя Сьомкіна.

— Яке сьогодні число?! — захекано і хрипло запитав її Негода.

— Сьогодні... Сьогодні... — захвилювалася Катя Сьомкіна, бо подумала, що це вона своєю зачіскою так розгні-

вила Олександра Харитоновича, і він, певне, питає число, щоб продиктувати наказ: з такого-то числа звільнити таку-то...

— Я питаю, яке сьогодні число? — знову grimнув Негода.

— Перше... Перше число, Олександре Харитоновичу.

— Перше?!

— Перше...

— Зарізала! Убила! Я ж по-дурному закликав до штурму! — залементував Негода і схопився за голову.

Так стояв він деякий час, спантелечений, безпорадний. Піт заливав йому очі і струмочками стікав по щоках до подвійного підборіддя.

Та ось Негода, здригнувшись, отямився, ткнув пальцем у календар і закричав:

— Хто, хто зробив мені двадцять перше?! Я питаю, хто зробив посміховисько з мене?.. З директора!

— Я сюди нікого не пускала...

— Нікого?!

— Нікого... Тільки, признатись, о дванадцятій годині, коли ви спочивали, я заходила до кабінету і, згідно з вашою інструкцією за номером 00899-253, відчинила вікна... І, певне, вітер повіяв і той... перегорнув листочки календаря. Вітер. Свіжий вітер винний.

— Перегорнув! Він мій особистий авторитет догори ногами перевернув! — у розпачі прохрипів Негода й мішком плюхнувся в крісло.

От на які жарти здатний свіжий весняний вітер! Він же може подути так, що підхопить Негоду і понесе, понесе...

Ви спитаєте, куди?

Під три верби!..

1954 р.

ВРУЧІТЬ АДРЕСАТОВІ

Роман Юхимович Небилиця запізнився на роботу на тридцять п'ять хвилин. Але ця дрібничка не варта уваги. Та й хто йому може хоч заїкнутись про це? Ніхто! Бо він же сам хазяїн району. Та й якщо розібратися, то вина в цьому запізненні його дружина. Це вона послала шфера з машиною в сусідній район за оселедцями. В до-

розі трапилася аварія — скат лопнув, от і вийшло запізнення. Правда, Небилиця поснідав і обійшовся самими огірочками, без оселедців, так само ж міг би обійтись і без машини, пройти пішки оті шістсот метрів, що відділяють його будинок від райвиконкому. Але де це бачено, щоб сам голова району та йшов на роботу чи з роботи пішки? Такого випадку ще не було, і Роман Небилиця переконаний, що й не повинно бути! Для його авторитетної особи це не-solidно і навіть більше того — непристойно.

Одне слово, сьогодні Роман Юхимович запізнився на роботу, але не в тім сіль... Підходить він до свого кабінету, а секретарка, люб'язно привітавшись, подає йому папірця. Читає його Небилиця, а самому аж жарко стало.

— Оце да-а... тринди-ринди, завтра празник,— вихопилась його улюблена поговірка.— Викликають в область на 15.00... Ех, зараз би «Победу», так секретар райкому ще вчора поїхав в область. А на газику трястись не-solidно.— Небилиця подивився на годинник.— Ов-ва!.. Київський уже пройшов, треба встигнути хоч на приміський поїзд, а в Одесі, на вокзалі, найму новеньку «Волгу» і під'їду таким гусаком, що в декого очі полізуть на лоба.

Машину! — скомандував Небилиця.

Через п'ять хвилини він уже сидів із своїм заступником Лободою в газику.

— Поки доїдемо до станції,— стурбовано казав Небилиця,— ти введи мене в курс діла щодо роботи наших майстерень побутового обслуговування населення. А то, знаєш, я все натискую на головних напрямках... на посівну, на зяб, на тваринницькі ферми, на силосні ями і так далі... Тут у нас майже порядок. Процентів більш-менш. Але в області, знаєш, прискіпливі хлопці, цікавляться буквально дрібничками... Скажімо, ремонтом керованих, радіоприймачів, телевізорів, магнітофонів...

— А що я можу сказати!.. І тут у нас все гаразд,— запевнив Лобода.

— Конкретно, конкретно, що у нас є? — спитав Небилиця.

— Є ательє мод...

— Скільки?

— Одне.

— Одне малувато.

— Зате в ньому роботи вистачає... На три місяці наперед уже є замовлення. Далі: є чоботарня, є перукарня, чайна...

— Скільки?

— Три.

— Мабуть, малувато...

— Ні, чого... Досить. Черги бувають тільки напередодні свят... Далі: є радіомайстерня, артілі «Дитячий черевик» і «Дерев'яний держак».

— А як у них діло з планами?

— Держаками закидали всі магазини району, а от у «Дитячому черевіку» справи гірші...

— А як баню, добудували?

— Ще ні. Покрити тільки треба. Поїхали до Тирасполя за черепицею.

— Ох, мабуть, за баню мені влаштують в Одесі таку «баню», що до нових віників не забуду. Ми ж бо, відомо, їздимо в Одесу митися, а народ, маси?.. Ти от що, сьогодні ж авральним порядком затопи її і купай людей! Можна ж і без даху банитись, аби лиш була гаряча вода.

— М-да... Так ще ж треба дістати в Кишиневі завіси для дверей, вапна, рязки...

— Ти мені не крути! — сердито вдарив кулаком по портфелю Небилиця. — Я сказав, то щоб сьогодні увечері баня диміла! Двері якось приліпть. Завіси й самим можна зробити, нічого так далеко їхати за дрібничкою. А щодо рязок, то об'явити треба, щоб кожний приходив у баню зі своєю. Білити ж не обов'язково, у нас паничів немає, будуть митись і в такій бані, аби вода була гаряча! От про це й подбай! Мушу ж я нарешті сказати, що баню затоплено.

На станцію прибули вчасно. Тільки встигли квитка придбати, а тут уже й поїзд підходить. До вагонів побігли пасажирів. Поспіхом попрощавшись з Лободою, побіг і Небилиця. Бо поїзд стоїть на станції всього три хвилини, а на квитку, як він тільки тепер роздивився, не написали номера вагона. Мовляв, сідай, куди впускають! А тут, виявляється, людей ого-го! «І чого ото в Одесу людей стільки їде? — невдоволено подумав Небилиця. — Та всі з кошиками та з клунками. Не інакше, як спекулятивні елементи. Жаль, що станція не на моїй території, а то б я дав команду начальникові міліції... І все, і бувай здоровий...»

Ледве вліз Небилиця в тамбур вагона, як його хтось сильно штовхнув клунком у спину.

— Обережніше! — гукнув Небилиця.

Та його ніхто не слухав. Чулися вигуки:

— Проходьте! Не тільки вам треба їхати!..

А як пройти? Адже попереду людина з клунками, а обійти ніяк, бо у Романа Юхимовича пузце досить солідних габаритів.

А пасажирів все входили і входили в тамбур. Затиснутий з двох боків, Небилиця важко дихав. А тут ще його чутливий довгий ніс вловив запах гасу.

«Гвалт! Що тут діється?! — хотілося закричати Небилиці.— У поїзді гас везуть! Пожежа може статися!»

Проте він стримався і мовчки вирішив: «Ніколи не їздив примиським і більше не поїду!»

Коли поїзд рушив, пасажирів зайшли у вагон, порозсідалися, гамір стих. Струшуючи з макінтоша ворсинки від мішка, Небилиця спитав колгоспницю, що сиділа навпроти нього:

— Ну, куди і по що оце ви їдете? Думаєте в Одесі гасу нема, чи що?!

— А то не гас, а керогаз,— пояснила колгоспниця.— Везу на ремонт. Бо в районі нема такої майстерні.

— Керогаза ніде полагодити?! — перепитав Небилиця і подумав: «А де ж моя жінка ремонтує? Ага, в РТС. Механік РТС майстер на всі руки». І він сказав: — А в РТС, там є ремонтники.

— Еге, красенько дякую. Далеко мені до вашої РТС. Та й чула я, що там того... правлять могорича. Невигідно з могоричником діло мати.

Небилиця прокашлявся і, повернувшись до свого сусіда, сивобородого діда, спитав:

— А ви чого їдете в Одесу?

— Я?.. Гм... Я їду по нові пісні,— відказав дідок.

— Еге ж, це вже застаріло,— усміхнувся Небилиця і, знявши капелюха, протер хустинкою солідну лисину.— У нас тепер у районі хіба ж такі пісні складають! От візьmemo, наприклад, оту, як її... ланкову колгоспу «Піонер» Людмилу Чимчик. Може, чули, знаєте? Працює дівчина на всі сто двадцять п'ять процентів. А пісню склала, вважай, на всі двісті процентів! За серце бере!

— Та це так,— погодився дідок.— Не за піснями тепер люди до міста їдуть. Ні-ні...

— А за чим? — допитався Небилиця.

— Я, приміром, їду в лазні помитися, попаритися, потім куплю ванна, щоб хату до свята побілити, та онукам бульбичків, пряничків, цукерок привезу. Бо в районі у нас це не завжди є.

— А я по віника й качалку їду,— озвалася дідова сусідка.

— А я за горшками й глечиками,— сказала огрядна молодичка.— Просто соромно — в районі нічого цього нема.

Небилиця був уже не радий, що зачепив пасажирів: бо бач, як тепер проти нього обернулася розмова. Як з мішка, посипались скарги. Виходило, що районне керівництво мало дбає про задоволення побутових потреб населення.

«Ох, ну його к бісу,— сопів Небилиця.— Добре, що всі незнайомі, мабуть, з чужого району і не знають, з ким мають діло. А то така зустріч зі своїми могла б геть зіпсувати настрої. Дивися, ще знайдеться якийсь перодряп і напише про все це в газету,— з острахом подумав він і оглянувся довкіл.— Через якісь там бублики й качалки можна прогрімити на всю область, а то й на всю Україну. Поки не впізнали, хапай капелюха, Романе, та в інший вагон»,— подумав Небилиця. Але тої миті, коли він уже вставав, над головою з другої полиці звисилися великі чоботи й перегородили дорогу. Власник їх, молодий чубатий хлопець, бучно оголосив:

— Товариші, увага! Послухайте пісню, яку я тільки-но склав.

— О-о! Бачите, а я вам що казав,— аж саяв Небилиця і сів на своє місце.— У нас ростуть таланти. На нашому благодатному ґрунті ми вирощуємо не лише зернові, бобові, технічні культури,— ми вирощуємо високу людську культуру. У нас кожний п'ятий-десятий колгоспник — віршоскладач. Ти, хлопча, ким же працюєш, га?

— Був причіплювачем, а тепер тракторист.

— О-о! Я вам що казав, ростуть у нас люди, розквітають таланти. Ти, певне, той... лірник, га? — І, не дочекавшись відповіді, об'явив: — Надаємо слово народному таланту, вирощеному на нашій глибокопрокультивованій колгоспній ниві! Просимо, просимо,— сказав керівним баском Небилиця і заляскав у долоні.

Хлопча прокашлявся, весело глянув на Небилицю і продекламував:

В раймазі немає ситцю,
Райторг наш — нітелень!
Ми ідемо за голкою
За тридев'ять земель!
Щоб помитися у бані
І праску підчинить,
Ми в область ідем, братці,
Аби горщок купить!
І час дарма втрачаєм,
Та що вже там таїть:
Ні віника, ні йожика

В раймазі не найти!
В поїздках ми бідуем —
Та треба вірно жить!
Нам мила не стає,
Щоб побут освіжить!
За милом же скоріше,
І, не зважаючи на «шишки»,
Ми понамилим шиї,
Недбайленкам із «вишки»!..

Пасажири заляскали в долоні. Хтось вигукнув:

— Добре! Молодчина! Декому справді треба намилити шию!

Небилиця сидів увесь час червоний як варений рак і, важко сопучи, витирав спітнілу лисину. Відчувши на собі цікаві погляди, він недбало махнув рукою і вирік:

— Хіба ж це пісня? Тринди-ринди... Дурниця! Я думав, ти написав щось таке, що за душу бере!..

Тракторист зіскочив з горішньої полиці вниз і гострим поглядом пронизав Небилицю, а відтак усміхнувся:

— Та, мабуть, таки добре бере за душу. Якби не брало, то ви мовчали б, а то, бачите, як вам жарко стало. Наче в бані скупалися.

— Що?.. Я... Мені... Я справді перед поїздкою добре купувався в бані.

— У вашій, затишковацькій?! — перепитав тракторист. — Вона ж ще без вікон, без дверей. Там зараз добре кригу зберігати, а не купатися.

У вагоні дружно засміялись.

— Все, мене впізнали. Що робити?.. Тринди-ринди... — мимрив Небилиця, витираючи піт, що рясно виступив на чолі...

* * *

Я прочитав цю гумореску одному колгоспникові. Він усміхнувся і сказав:

— Точно підмічено. Таку «баню» слід би й нашому голіві райвиконкому влаштувати. Ви знаєте що, дайте цю річ мені, я вручу адресатові.

1968 р.

ОДИН МОМЕНТ!

Настав час мені міняти паспорта, отож хоч-не-хоч, а фотографуватися треба. Я зодягнувся й пішов у центр міста. Заходжу до ателье «Одесфото». За столом замовлень — солідна дама в зеленому каплеюсі і з нічого робити чистить ножичком свої великі червоні нігті.

— Здрастуйте,— кажу я.

— Здрастуйте,— відповідає вона.

— Для паспорта сфотографуватися можна?

— Можна. І на портрета можна.

— Еге, сказали,— розводжу руками.— До портрета я ще не доріс.

Дама міряє очима мою високу постать і, бачу, прикоро здивована. Я їй пояснюю:

— Те, що людина зростом аж до неба, ще не означає, що їй неодмінно портрета треба. Інша справа, коли вона чимось добрим уславилася. Приміром, років тридцять на заводі попрацювала. Або десяточок своїх діток виховала, або коли в труді, не знаючи втоми, подружжя дожило до золотого весілля! О! Тоді портрета треба! А я по всіх цих показниках ще не маю кворуму...

Дама усміхається, питає моє прізвище, адресу і випишує квитанцію. Заплатив я гроші, отримав квитанцію. Відтак мені було запропоновано причепуритися. Поплював я на долоні, пригладив на голові волосся і кажу: «Готово!» Тоді дама запрошує пройти у бічні двері до фотографа товариша Валтуренка.

І от я в маленькому кабінеті, що освітлюється великими електричними лампочками. Бочкоподібний, жвавий фотограф заглянув у мою квитанцію, щось записав собі, далі посадив мене під стінкою і, сховавши свою патлату голову під чорним покривалом, діловито націлює на мене великого фотоапарата і водночас дає настанови:

— Ні-ні! Прямо в апарат не дивіться, бо з практики знаю: вийде дурне обличчя! Дивіться от сюди, на мою ліву руку. Так... Так. Один момент! Один момент. Спокійно... Спокійно... Готово! За фотокартками зайдіть післязавтра.

Приходжу я післязавтра, подаю квитанцію. Дама в каплеюсі висовує шухляду, де повнісінько конвертів з фотознімками, шукає, шукає... Нарешті дістає фотокартки і подає їх мені.

Подивився я на них — не я, та й годі. І лоб не мій, і ніс не мій, і очі не мої... А головне, під носом якась біла цяточ-

ка. Темна смужка з'єднала губи з лівим вухом. Обличчя скособочене, а замість очей якісь темні плями...

— Громадянку,— кажу,— це не мої фотокартки!

— Як не ваші?! — здивовано перепитала дама і пильно подивилася на мене, потім на фотокартки, потім на квитанцію, потім на зворотний бік фотокарток: — Це ви! Тому що номер на квитанції і на фотокартках той самий!

— Змилюйтеся! — кажу я.— Не в номері тут діло! Головне, обличчя не моє і все інше...

— Та що ви хочете?! — вигукує дама і стає аж зелена.— Не може ж фотограф зробити вас женишком-юнаком, коли вам уже під сорок!

— Не треба мені вашого омолодження! Я хочу просто бути схожим на самого себе!

— Ви схожі! От подивіться в дзеркало. Ви, певне, давно в нього не заглядали!

Глянув я в дзеркало, подивився на фото...

— Пробачте,— кажу,— але я на цю фотокартку схожий, як баран на корову!

— Ну й клієнт! — просичала дама і поклікала фотографа.

Валтуренко, не кваплячись, надів окуляри і довгенько дивився то на фото, то на мене і врешті сказав:

— Бачите, товаришу, трохи світло не туди впало, трохи негатив підвів... Та й ви, мабуть, подивилися не так, як взагалі дивитесь... Але це ви. Я присягаюсь на чім світ стоїть.

Я ще раз уважно вдивляюсь у фотокартки і заперечливо хитаю головою. Тоді Валтуренко улесливо каже:

— Шановний, вам же не на стіну їх ліпити, а для паспорта можна й такі!..

— Та хто ж їх засвідчить?! — обурююся я.

А фотограф заспокійливо відповідає:

— Кербуд! Присягаюсь головою — засвідчить! Не вперше ж я фотографую для паспорта, і отакі випадки, коли замовник сам себе не пізнає на фото, частенько трапляються... Але ідіть, ідіть сміливо до кербуда, він засвідчить!

Послухавсь я Валтуренка і пішов до кербуда. Приходжу, показую, а він:

— Ви що,— каже,— п'яні, чи що? Це ж не ваше зображення!

Я пояснюю, що сам, мовляв, у цьому сумніваюсь, але фотограф каже...

— І не доводьте, і не сперечайтесь,— зупиняє мене кербуд.— Ці фотокартки не з вас. Я їх нізащо не засвідчу!

Від кербуда я хутенько до фотографа:

— Нате вам ваші знімки! Я відмовляюсь від них і прошу мене перефотографувати.

— Ого, чого захотів! — майже скрикнув Валтуренко.— Це якщо кожного, хто відмовляється від своїх фотокарток, перефотографувати, то тільки те й роби, що фотографуй та перефотографуй, фотографуй та перефотографуй!..

— А як же ви хотіли?!

— А так, платить гроші.

— Я вже заплатив.

— А я виконав замовлення.

— Хіба ж так треба виконувати!..— Тут я довго соромив фотографа і таки моя взяла: перефотографував мене Валтуренко. І, треба сказати, вдруге фотокартки вийшли краще. Я впізнав себе, і навіть кербуд після довгих вагань шльопнув печаткою. Але в міліції начальник паспортного стола товариш Формикін заявив:

— Не годиться! Це не ви!..

— Як так, придивіться краще,— почав був я.

— Ні-ні! Не кажіть, не доводьте. Я добре бачу. На фото у вас одне вухо, а в оригіналі — два!

Дивлюсь, справді, на карточці моя голова ледь повернута праворуч, і я вийшов одновухим.

— Ну, це ж дрібниця,— кажу я.— Фотограф мене так посадив...

— Ні, ні! Це не дрібниця. Для розшуків такий факт дуже важливий: одновухий іскомий чи двовухий.

— Ви ж бачите, товаришу, у мене два вуха,— показую я йому.

— Те, що я бачу, це не все,— безапеляційно відрубав начальник паспортного стола.— Для форми, розумієте, для форми, слід вам зараз збігати отут за ріг, до поліклініки. Хай там напишуть довідку, що ви двовухий. Я приколю її до вашої картки, і буде все гаразд, те, що треба!..

Забіг я в поліклініку, до лікаря вуха, горла, носа, і прошу його швиденько дати мені довідку, що я двовухий.

На якусь мить лікар отетерів. Пильно дивиться мені в очі, а далі хапає за обидві руки і як закричить:

— Санітари! Санітари, сюди!..

А сам увесь аж тремтить і зі страхом допитується в мене:

— Голубчику, з вами часто отаке буває?..

— Та що ви,— кажу,— я ще не з'їхав з глузду! Це для паспорта, міліція вимагає...

— Міліція? Для паспорта? — перепитує лікар і тре собі лоба, а далі: — Ні-ні! Такої довідки я не дам. Це якби у вас не було вух, тоді б я дав довідку, що ви — безвухий. А раз вони у вас є, то, виходить, усе гаразд і ніяких документів не треба!

І я зрозумів, що потрібної довідки тут не дістанеш. Махнув рукою і побіг до фотографа. Розказую Валтуренкові, що, на жаль, не признають фото за мою копію.

А він надувся, як індик і слухати не хоче.

— Я, — каже, — і так вас удруге фотографував задарма! Розумієте, задарма!

— А як же?!

— А так, платить гроші!

— У такому разі дайте Книгу скарг!

— Писати хочете? Дуже грамотні?!

— Ну, знаєте, не вам мене соромити, — скипів я. — Прощу Книгу!..

— Один момент. Не думайте, що я вас злякався. Натє. Бачили таких! За сорок п'ять копійок... А ще, мабуть, з вищою освітою!..

Я мовчки листав Книгу скарг. А там що не сторінка, то й скарга... На сорок дев'яній сторінці я написав сорок дев'яту скаргу. Скаргу сувору, як судовий вирок:

А Валтуренко, взявшись у боки, пихато сказав:

— Пишіть, пишіть! Може, вам полегшає...

— Аякже, полегшає, і не лише мені! Бо я певен, що на одного халтурника поменшає!

І тут я помітив ехидну посмішку, що грала на вустах Валтуренка. І зрозумів: цю Книгу скарг ніхто з начальства не читає, у нього є інша, під трьома замками! Еге, думаю, таких хитрих ми вже бачили в продовольчому магазині, в індпошиві... Рішуче встаю, беру книгу і заявляю:

— Книгу віднесу за призначенням!

І треба було бачити, як в одну мить пополотніло обличчя зарозумілого бракороба.

— Один момент, один момент! Я вас зараз, моментально заново зніму! — залопотів Валтуренко.

— Дякую! Пора вже вас моментально зняти! — на ходу відказую йому.

1962 р.

ВИНУВАТИЙ ЗНАЙШОВСЯ

С. П. Ковганюку

Службове відрядження Карпа Семеновича Гнугтенка вже закінчувалось. Усе, що треба було доповісти в тресті, він доповів, все, що слід було затвердити, затверджено. І навіть більше: на відрядженні зроблена помітка «вибув» і вже замовлено на завтра залізничний квиток.

Настав час, коли Карпові Семеновичу можна було піти до моря, попляжиться і перепочити. Та коли він почав збиратись, виявилось, що його старенькі черевики не витримали командировочної біганини — шкіра в кількох місцях потріскалась, а носки позадиралися вгору...

— Оце сюрприз! — незадоволено буркнув Карпо Семенович і почав вивертати кишені, шукаючи грошей на нові. Нашкріб, скільки було, і мерщій до універмагу. Зайшов у взуттєвий відділ і попросив показати йому туфлі сорок четвертого розміру.

— Будьте ласкаві, ось нова модель. Недорогі, акуратні, практичні, — жваво заговорила продавщиця, подаючи важкі, як гирі, черевики на сірій мікропористій підшві.

Оглянув їх Карпо Семенович. Бачить, непогано пошиті. Приміряв лівий — вільно наліз на ногу, а правий — ледве натягнув.

— Гм!.. Що ж воно, — скривився Карпо Семенович, — туфлі різних номерів?!

— Ні, ні! Ось же чітко написано — сорок чотири, — каже продавщиця і лагідно додає: — Вони скоро розносяться. Рекомендую. Купуйте!

— А через тиждень вони часом не розлізуться?

— Ні, що ви! Будете носити два сезони, а то й більше.

І таки умовила. Купив Карпо Семенович оті черевики. А коли наступного дня вранці спускався до моря, щось зненацька закололо в праву п'яту, та так боляче закололо, що хоч сідай та й плач. Плакати Карпо Семенович не плакав, а сісти сів. Сів на траві, роззувся і бачить — із устілки випирає здоровенний гвіздок.

Схопив Карпо Семенович каменюку, так-сяк загнув гвіздок, взувся і пішов далі. Вірніше, не пішов, а побіг, бо воно ж до моря спуск крутий, самого тебе несе й несе так, що й ніг під собою не чуєш.

Зупинився Карпо Семенович біля самого моря, глядь — а в нього ліва нога боса, підшва зовсім відпала, а права —

взута, хоча й умовно: черевик «рота роззявив» і «язика висолопив»...

О, як це обурило Карпа Семеновича! Годину тому лише взув, і от на тобі — вже босий! Це ж грабунок серед білого дня!

— От халтурники! Не я буду, якщо не виведу на чисту воду цього безсовісного бракороба, — громогласно заявив Карпо Семенович. — Розшукаю і підрубаю кар'єру. А передусім зажадаю повернути мої гроші або, в крайньому випадку, стягну з нього туфлі і віддам йому оці.

Поквапливо дістав Карпо Семенович з чемоданчика старі сандалети, взув їх, а нові черевики — під пахву та бігцем, бігцем до універмагу. Прибігає та як лясне відірваною підошвою по прилавку, та до продавщиці:

— Яке ви мали право таку халтурну продукцію споживачеві відпускати? Це ж грабунок серед білого дня! Я вимагаю негайно повернути мені гроші!

А продавщиця схрестила руки на грудях і спокійнісінько говорить:

— Ну-ну, причому тут я, дорогий товаришу? Я — маленька людина. Одержала товар і повинна продати. Ідїть до завмага, у нього й вимагайте!

— Де він, де він? — засичав Карпо Семенович і рушив у вказаному напрямку.

Вскочив Карпо Семенович до завмага, шпурнув черевики на стіл і гнівно почав:

— Ганьба вам і вашому магазину за розповсюдження халтури! Я вам зроблю таку рекламу, що споживач буде за три квартали вас обминати! Я вимагаю повернути мої гроші!

Навальний наступ Карпа Семеновича, здавалося, досяг мети.

— Прошу вас, прошу вас, тихіше! Не бешкетуйте! — бубонів завмаг, застережливо підіймаючи обидві руки вгору. — У мене є фінплан, його треба виконувати. Прошу, не кричіть, бо тут, бачите, шановний, ми зовсім не винні. Нам цю недоброякісну продукцію закинули з бази. Там і слід шукати винних.

— М-да-а! — погодився Карпо Семенович. — Справді, винна база! От де безсовісні нахаби! Та таких залізною мітлою треба! Не я буду...

І Карпо Семенович, грізніший за грозову хмару, посунув до бази.

Ось він прорвався до самого завідуючого базою. Люто вдарив підшвою об великий завбазівський стіл і закричав:

— Яке ви мали право таку продукцію до магазину направляти? Де ваші очі? Де ваша совість? Я вимагаю — обміняти!

— Що, що за образа?! — скипів завідуючий. — Я завбазою! Я продукції ніколи й не бачу. Я папірці лише підписую. Я абсолютно не винний! — І завбазою схрестив руки на грудях. — Цей красивий брак нам підсунула взуттєва фабрика! Ідіть туди, там і шукайте винних...

І Карпо Семенович побіг на фабрику, влетів до кабінету директора, ляснув гумовою підшвою по широкому директорському столу, що аж луна покотилась.

— Гріш ціна вашій фабричній марці! Ви пригріли халтурників! Вимагаю без зволікань виявити бракоробів!..

— Спокійно, спокійно, — говорив у відповідь директор. — Сідайте. Випийте холодненької газованої водички. Ми зараз виявимо винних. — І далі, стукаючи кулаком в груди, директор урочисто заявив: — Я сам усім серцем проти бракоробів! Я завжди на всіх нарадах і зборах виступаю за високоякісну продукцію!.. Але, знаєте, іноді бувають об'єктивні причини... А люди лають нас, бо не знають, в чому справа. Днями, наприклад, ми одержали лайливого листа. Споживач пише, що наші туфлі на другий день розпалися. Факт обурливий. Між іншим, ваші оце теж з тої партії, шиті нитками з одного котка. Я сам зайнявся ретельною перевіркою і що виявив? Йй-бо, не ми винні, а винна база місцевпрому, яка в минулому місяці надіслала нам кілька котків прогнилих ниток.

— Чому ж брак своєчасно не виявили? — дивувався Гнутенко.

— Бачте, тут яке діло: ми довірилися штампові «перший сорт», — примирливо відповів директор. — Отже, вибачайте, але юридично ми не винні.

Карпо Семенович дивувався, чому це Іван киває на Петра, а Петро на Степана? «Проте винного я все одно знайду!» — поклявся Гнутенко і, записавши номер накладної до блокнота, подумав: «Кінчик нитки у мене в руках; тепер тільки добре сіпнути — і винуватець вирине!» З повним розумінням, що робить важливу й корисну справу, Карпо Семенович потюпав до вищезгаданої бази.

Вислухавши грізні нарікання, завідуючий базою місцевпрому замахав руками:

— Та що ви, що ви! Я ж, по суті, приймаю і відпускаю тільки ящики. А що там всередині, дідько його знає. Отож моя хата з краю. Тут ясніше ясного, що винна в цьому неподобстві фабрика «Міцна нитка»,— і він тепло й співчутливо випровадив Карпа Семеновича шукати винного.

В грудях Гнутенка аж клекотіло. «Де ж у біса причаївся отой поганець, щоб його розірвало! Ух! Дорвусь же я до нього, до нових вінників мене пам'ятатиме!»

І от Гнутенко в кабінеті директора фабрики «Міцна нитка». Грюкнув кулаком по столу і гнівно промовив:

— Ганьба вашій фабриці, яка випускає гнилі нитки. І, бачите, що виходить: вчора купив, а сьогодні босий! Вас по кишені треба міцно вдарити, щоб більше цього не робили! Вимагаю, верніть мої гроші!

— Та хто ви такий? Яке ви маєте право? — запалився директор.

— Я радянський споживач і маю повне право...

— А я хто? — обірвав його директор, випинаючи колючим груди.— Та я сам зараз займусь — і винного за вушко та на сонечко!

І викликав директор своїх заступників, контролерів ВТК, постачальників. Виявилось, що дійсно частина ниток була виготовлена з недоброякісної сировини. Частину вони забракували, але, могло бути, дещо й прогавили... Проте справжній винуватець — той, хто їм гнилятину підсунув. А саме — Липівський пункт «Заготльон».

— Та ну? Липівський пункт «Заготльон»? — блідніючи, пробелькотів Карпо Семенович і аж затупцював на місці, немов знову гвіздок врізавсь йому в п'яту.— Та я сам... я там...— Але слова «зав» все ж таки не вимовив. Спітнів, почервонів, бо пригадав, що дійсно через його нерозпорядливість частина льону трохи попріла на складі. І, щоб приховати кінці в воду, він розпорядився в середину кожного тюка впакувати потроху того гнилля. Карпо Семенович встиг уже й забути про цю нечисту справу. Та несподівано шило з мішка йвилізло...

Карпо Семенович, сопучи, крутив у руках черевики з відірваними гумовими підшвами, не знаючи, що з ними тепер робити. Бо виходило, як у тому прислів'ї: що посієш, те й пожнеш!..

1960 р.

КРУТІЙ-НАЛИВАЙСЬКИЙ

Карикатура з натури

Після невеликої перерви всі знову сіли на свої місця. Головуючий на літературному вечорі маститий місцевий письменник Димба підвівся й оголосив:

— Переходимо до другої частини вечора — обговорення оповідання Максима Соколенка. Хто має слово?

В цю хвилину бічні двері відчинилися і до зали швидко увійшов худорлявий, довговолосий, у великих окулярах місцевий критик Крутій-Наливайський.

— Хто просить слова? — знову запитав головуєчий.

— Я! — заявив критик і рішуче попрямував до трибуни.

Поклавши перед собою досить потертий, густо списаний папірець, який, очевидно, вже не раз служив йому підмогою в його критичній діяльності, Крутій-Наливайський поважно прокашлявся і почав:

— Шановні товариші, я запізнився і не слухав тут оповідання Соколенка, але з цим твором ознайомився вдома. Отож дозвольте сказати кілька слів.

Ми добре знаємо автора як молодого, здібного письменника, але ще мало відомого... Отже, дозвольте відверто, не кривлячи душею, коротенько висловити свої думки.

Слід принципово і прямо сказати: твір сирий, слабкий, недовершений, розтягнутий, пухкий, хибний. Щоб не бути голослівним, давайте розглянемо його в деталях.

Автор намагався показати нам молодих героїв нашого часу. Але як же він нам їх показує! Він не до речі частину твору присвятив різним інтимностям та прогулянці в парку. Якби це була чиста класична любов з соловейком та місяцем, тоді, хто знає, може б, це було доречно. Але автор пішов іншим шляхом — описав кохання, пов'язане з трудовою діяльністю героїв. А це, як ми знаємо, не нове, не свіже!.. А епізод катання на паруснику? Знайшов куди посадити закоханих! Та про це мова буде далі... Гм!.. — Критик напився води, зазирнув у папірець і продовжував: — Щодо теми... Тема твору не актуальна, не свіжа, не злободенна, не нова... І хто її знає, чи вона потрібна? Адже про кохання вже написано-переписано, починаючи з самого святого писання про Адама і Єву...

Крутій-Наливайський кивком голови відкинув довгі пасма волосся назад і, не зменшуючи темпу та не випускаючи з поля зору папірця, продовжував:

— Кілька слів щодо сюжету. Якщо подивитися з одного боку, то сюжетна лінія є... Гм!.. Проте, коли подивитися з другого — сюжетна лінія розривається, ламається, губиться, хилиться, кривиться, сповзає, збочує... Чому? Гм... Та тому, що основна виробнича сюжетна лінія з волі автора схрещується з другорядною любовною лінією... Потім лірична лінія сплітається з гумористичною... Навіщо отаке мереживо?! Це не що інше, як авторські витівки. Пиши про кохання, але пам'ятай: гумор тут не до речі!

Тут Крутий-Наливайський зробив паузу, зняв спітнілі окуляри. Присутні в залі перешіптувались, посміхалися, та критик цього не помічав. Протерши скельця окулярів, він знову нахилився до свого конспекту і, вимахуючи руками, вів далі:

— В даному творі немає реального конфлікту. А те, що автор видає за конфлікт, зовсім не конфлікт!.. І оту гостру критику начальства слід викреслити. Та хай не думає автор, що ми проти критики. Ми — за! Але ми за критику, погоджену з відповідними інстанціями... Гм... (П'є воду, дивиться в папірець і продовжує): — Щодо образів. Взагалі не можна сказати, що образів немає. Образи є! Одні більш яскраві, другі менш... Проте, коли ближче роздивитися, то всі вони односторонні, плакатні, схематичні, безтілесні, бліді, невиразні.

Мова твору рясніє місцевими слівцями. Відверто кажучи, мова кострубата. Далі, наші класики вчать нас писати без зайвого, щоб кожна деталь у творі стріляла. А автор довго й урочисто описує море... А воно хіба стріляє? Не стріляють також описані хмари, місяць та небо. Це, безперечно, все зайве. Описовість, літературщина, риторика! Автор замилувався і потонув у красномовстві. Йому слід учитись у класиків. Вивчаючи їхні творіння, він там знайде все те, що слід знайти!

Чого в розглянутому творі немає?

Немає центрального стрункого стрижня, на який би автор міг нанизати цікаві деталі, пейзажні картини, привабливі образи, сцени, епізоди, ілюстрації... чи той, ситуації... Композиція твору розсипається.

Немає точних автобіографічних даних героїв! Де вони народилися? Хто їхні батьки, діди, прадіди? Де вони вчилися і так далі?

Автор чомусь не показав нам комсорга, голову профкому, директора заводу та багатьох інших безумовно цікавих образів! Зовсім не згадав автор про наше славне місто, про його визначні місця і так далі.

Критик часто прополіскував горло водою, енергійно жестикулював.

Нарешті він заявив:

— Тепер кілька слів про кінцівку. Автор обриває оповідання на тому, що молода пара мчить на паруснику з крейсерською швидкістю у відкрите море...

Зрозуміло, у нас постає законне питання: куди вони тримають напрям? На південь, захід чи схід? Невідомо! А це ж зовсім погано! І якщо хочете — хибно! Я прямо і щиро скажу: це приклад, як не слід писати!

— Неправильно! Несправедливо! — почувлися вигуки з зали.

Крутії-Наливайський враз почервонів, озирнувся й помітив, що маститий місцевий письменник, який головував на вечорі, взявся обома руками за чуприну і безнадійно похитав головою. Критик прокашлявся, випив води і скоромовкою продовжував свій виступ:

— Так от, я закінчую і хочу відверто, поклавши руку на серце, сказати: в оповіданні є помилки і не все розкрито, проте є «раціональне зерно», є одна цікава думка... Є щось нове, своє... Хоч початок розтягнутий, та зате динамічний фінал... Автор ставить ряд проблем. А це діло, як то кажуть, треба розжувати! Кхе! Кхе!.. Я не можу дати якогось точного рецепта авторові або щось конкретне підказати чи порадити. Я як критик викладу лише головний аспект, так би мовити напрям, якого авторові слід триматись...

Оповідання треба трохи розширити, трішечки поглибити, дещо скоротити, потім збагатити, стиснути, далі наснажити, позбавити води, відшліфувати, відполірувати, підняти на належну височінь ідейне звучання, і лише тоді, коли все стане на свої місця і заблищить кожна деталь, воно заграє всіма барвами райдуги. Лише тоді його можна буде рекомендувати до друку. Хай не ображається автор за мою, може, сувору, але одверту думку!..

Крутії-Наливайський знову глянув у бік головуючого і побачив у нього в руках розгорнутий столичний журнал. Нахилився і прочитав: «М. Соколенко. Біля моря. Оповідання».

О конфуз! Це ж про цей твір іде мова!.. У критика знову почервоніло обличчя, зашкребло в горлі, він прокашлявся, ковтнув води, протер хустиною шию, перевернув папірець на другий бік і заторохтів:

— Так от, товариші, я відверто скажу свою особисту думку. Розглянутий твір Коваленка... чи той... Соколенка,

незважаючи на деякі незначні недоліки — це подія в нашому літературному житті. Автора слід вітати з успіхом! Він не стоїть на місці, а робить крок за кроком вперед! Автор порушує ряд животрепетних питань! У творі розробляється нова, злободенна тема! Одним словом, це потрібне, цікаве, хлилююче оповідання. В наших лавах з'явився ще один яскравий талант! Дозвольте від усього серця привітати автора!..

І критик гаряче заляскав у долоні. Від радості, що він нарешті скінчив, йому заляпало кілька чоловік із зали. Молодий письменник, що сидів у президії, підвівся і звернувся до критика:

— Ваш виступ принциповий?

— Аякже! — здивувався Крутій-Наливайський і кумедно розчепірів руки.

— Браво! Біс Крутію-Наливайському! — загукали слухачі.

Із зали долинув дружний сміх і гучні оплески. Сміялися всі, чим далі, тим голосніше. Крутій-Наливайський, задкуючи, заліз з трибуни і, увібравши голову в плечі, швидко попрямував до дверей.

1954 р.

НЕДУЙВІТЕР

Лектор районного масштабу Валентин Наумович Недуйвітер дуже любить після обіду полежати з годину. А сьогодні тим паче — приїхала теща. Обід був з чаркою, і Недуйвітер навіть незчувся, як опинився на дивані.

Приплющивши очі, Валентин Наумович лежав і слухав, як з репродуктора линула музика. Згодом почали передавати огляд газет, а потім — лекцію.

— Який блаженний час настав, — резюмував лектор. — Можна й газет не проглядати, і книжок не читати, лежи собі та слухай радіо, тобі все розжують і в рот покладуть...

Так філософствуючи, він сам же натрапив на думку, що, може, і професія штатного лектора незабаром відітре...

— Е, ні, — заспокоїв він себе. — Лектори будуть завжди потрібні! Бо вони своїм пристрасним і дохідливим словом картають все старе, відживаюче.

Його роздуми обірвав телефонний дзвінок. Лектор неохоче зняв трубку.

— Мда-а... Я слухаю... Завідуючий клубом села Перехрестово? Що? Лекцію на антирелігійну тему? Сьогодні? — прикро здивувався Недуйвітер. — Гм!.. А гроші переказали? — за звичкою насамперед запитав він. — Що? Шефська? За рознарядкою бюро? А-а-а... Ну, а транспорт? Попутним? Гм! Оце ще морока! Що? Поштовою автомашиною? Ну, гаразд, приїду...

Іншим разом лектор напевне б відмовився, знайшов би поважну причину, але сьогодні він поклав трубку і вдоволено посміхнувся.

Бо от воно, підтвердження його думки: в наш час лектори потрібні як повітря, як вода!..

Полежавши ще трохи, Недуйвітер почав збиратися в дорогу.

Спочатку він хотів був їхати без портфеля, захопивши лише конспект антирелігійної лекції, але передумав, бо без портфеля нема солідного вигляду.

Отож він почав вкладати різні брошури та довідники, дбаючи лише про те, щоб портфель був якомога товстішим.

— Зятьок, куди це ти? — поцікавилась теща.

— Е!.. — махнув рукою Недуйвітер. — Розумієте, підсунули мені шефську лекцію в Перехрестові.

— Коли не платять, то чого ж їхати? — співчутливо сказала теща. — Тим більше сьогодні п'ятниця, і он бачиш — тринадцяте число. — І вона вказала на стінний календар.

— Так що з того? — поцікавився Недуйвітер.

— А от що, — з наголосом заявила теща і багатозначно підняла вгору пальця. — Ще з діда-прадіда відомо, що тринадцять — це чортова дюжина! І в п'ятницю найкраще нічого не затівати, бо все піде прахом!

— І вигадали — прахом! Як це розуміти? — досить скептично спитав Валентин Наумович.

— Не розумієш? — сплеснула руками теща. — Ну, як тобі сказати... — І вона заклопотано озирнулась навколо, подивилась у вікно. — А от... Он бачиш, хмара на небі. А з неї може дощ бризнути, намочить тебе в дорозі, простудишся, захворієш і, чого доброго, ще богу душу віддаси...

— Ого, куди загнули, — буркнув лектор, намагаючись засунути в портфель товстий словник іншомовних слів.

Але тещу не збентежило те, що її аргумент не подіяв, і вона додала:

— До того ж мені цієї ночі снівся препоганий сон... Дрібні гроші... А це ж — сльози!

— Оце ще вигадали: гроші — сльози! До чого воно, коли я їду читати безплатну лекцію.

— От іменно! — не вгамовувалась теща. — Їхати туди треба сошею. А ти сам знаєш — на соші аварії бувають! Чого доброго, потрапиш у таку аварію, що й не встанеш зовсім...

На це лектор нічого не відповів. Постояв-постояв, пошкріб за вухом і подумав: справді, аварії іноді бувають. І чого це він мусить читати лекцію тринадцятого числа? До того ж — безплатну...

Недуйвітер підійшов до телефону. Постояв трохи, повагвся, знову пошкріб за вухом, узяв трубку, деякий час крутив її в руці і врешті поклав:

— Та що тут думати-гадати, тринадцяте число, сон — це заботони!

Схопивши портфеля, вибіг з хати. Та тільки-но він попрямував доріжкою до хвіртки, як на тобі: з-за куца бузку вискочив великий чорний кіт і перебіг йому дорогу.

Ну, а це ж, лектор добре знав, дуже погана прикмета. Недуйвітер зупинився. Гм!.. Прикро... До сьогоднішнього дня він на ці прикмети не звертав уваги. А тепер теща каже... аварії бувають... Мда-а... Все може трапитись!.. — З досади лектор сплюнув і вирішив не ризикувати зайвий раз життям і відкласти лекцію на завтра.

Але що сповістити в Перехрестово? Валентин Наумович приклав руку до підборіддя, постояв. О! Є об'єктивна причина! Він погано себе почуває! І все діло! І Недуйвітер рішуче повернув додому.

В суботу, як тільки теща повернулася з «глибокої розвідки» і доповіла, що поблизу немає ні котів, ні попів, Недуйвітер прожогом вискочив на вулицю і тут спохопився... Бо вискочив без портфеля, а головне — без конспекта. А без нього він не міг читати лекцію.

Зупинився Валентин Наумович, з досади тричі сплюнув і почвалав назад.

— Що трапилось? — стурбовано спитала теща.

— Конспекти забув, — сердито сповістив лектор.

— Ох, нещастя! — важко зітхнула теща. — То вже краще не їдь, перенеси лекцію.

— Е, ні, — заперечив Недуйвітер. — Нікуди вже переносити, завтра ж великдень. Лекцію треба прочитати сьогодні.

— Ну, то сядь, сядь на хвилинку, я зараз кину на карти.

— Та бог з вами! — обурився Валентин Наумович.

— Ох, горе ти мое, — бідкалася теща. — Ну, то хоч по-

ворожи на пальцях. Отак от, заплющ очі, покрути, розведи. Загадай: їхати чи не їхати? І зводь помаленьку...

— Ет, дурниці,— махнув рукою Недуйвітер, узяв портфеля і якось неохоче пішов з хати.

На перехресті вулиць він раптом зупинився, бо за якихось двадцять кроків, помахуючи порожніми відрами, перейшла йому дорогу якась жінка.

Що робити? Назад — сором. Вперед — може трапитись якась халепа. Зупинився, задумався. Жінка, помітивши, що лектор попав у скруту, підбадьорююче гукнула:

— Ви почекайте, Валентине Наумовичу, я швиденько наберу води і перейду вам дорогу з повними відрами!

Лектор зніяковів, бо тут уже відчувалися нотки іронії, а якщо й справді зачекати, то потім глузуватимуть неодмінно. Отож Недуйвітер махнув рукою, мовляв, що буде, те й буде, і рушив вулицею далі...

Аж ось біля нього зупинилась поштова автомашина, і юнак-шофер, відкривши дверцята, гукнув:

— Прошу, товаришу лекторе!

— Та я той...— пробурмотів Недуйвітер і переступив з ноги на ногу.

— Давайте без «той»,— сказав шофер і швидко вискочив з машини.— Мені наказано сьогодні без вас не приїжджати.— І юнак рішуче взяв лектора за руку: — Поїхали!

Не встигли ще й півдороги проїхати, як Недуйвітер заволав:

— Стоп! Назад!

Шофер різко загальмував машину.

— Що таке?

— А он, бачиш, заєць перебіг дорогу!

— Тю! — вигукнув шофер.— Та це якщо вірити всіляким забобонам, то все життя вдома сидіти треба! Та ви ж тільки подумайте: заєць перебіг дорогу — повертай назад! Чорний кіт, похорони — теж назад! А нам — вперед треба! — І шофер включив швидкість.

— Но-но!..— застережливо мовив лектор.— Дивись, брат, пильно, а то, чого доброго, в аварію вскочимо!

— Не перший раз,— відповів шофер, піддаючи газу.— Соша для того й робиться, щоб на великих швидкостях їздити.

Недуйвітер промовчав.

От і село Перехрестово, новозбудований клуб. Шофер зупинив автомашину і, посміхаючись, сказав:

— Як бачите, товаришу лекторе, доїхали благополучно.

Недуйвітер почервонів мов рак, бо стало совісно, що він піддався бабським теревеням і в отаку дурну ситуацію вскочив. Проте після неприємної паузи він хитро зманеврував:

— Це ви натякнули про зайця? Гм!.. Так то я навмисне, щоб перевірити, чи вірите ви у забобони.

— А-а! Он воно що,— усміхнувся шофер.— Ну і як, перевірили?

— Та бачу, що немає у наш час віри в них!

— Е, кі! Не кажіть так,— заперечив шофер.— Є ще такі поодинокі дурні, що вірять! Є! Є!

Недуйвітер нічого на це не відповів, лише зняв шляпу, бо йому раптом стало жарко.

1954 р.

ГУДЗИКИ

— Здрастуйте, шановний Іване Івановичу! — як завжди, улесливо зустріла секретарка Марія Гаврилівна свого безпосереднього начальника, директора швейної фабрики Верховоденка. Той мовчки, навіть не дивлячись, кивнув головою, велично пройшов у кабінет, не поспішаючи, підійшов до столу, поклав портфель, ще повільніше сів у крісло.

Без стуку, нечутно зайшла Марія Гаврилівна й поставила склянку кофе. Звичним рухом Верховоденко почав зосереджено розмішувати кофе, подзенькуючи в склянці ложечкою. Витримавши потрібну паузу, Марія Гаврилівна доповіла:

— До вас, Іване Івановичу, на прийом приходило кілька чоловік. Я їм заявила, що ви страшенно зайняті невідкладними справами і сьогодні нікого не прийматимете.

— Так-так...— Верховоденко ствердно кивнув головою.— Вірно. Далі?

— Тут от є телефонограма.— Секретарка дістала з папки папірець.— Главк вимагає подати зведення про виконання плану за минулий місяць.

— Так-так... Це ми зробимо,— солідно мовив Іван Іванович і, допивши кофе, спитав: — А з міністерства нічого немає?

— Ні...

— Жаль-жаль...— Верховоденко важко зітхнув.— Я, признатися вам, Маріє Гаврилівно, з хвилини на хвилину чекаю виклику в міністерство. Он воно що. Розумієте?

— Розумію. Вам повинні дати нове призначення.

— От іменно! Нове і, головне,— вище!

— Ну, звісно,— лагідно підтримала Марія Гаврилівна.— З вашим талантом і блискучими здібностями нічого робити на цій галасливій фабриці. Бо як ви не стараєтесь, а скарги — сипляться й сипляться!

— От іменно! От іменно! — Верховошенко підвівся з-за столу і, заклавши руки за спину, в задумі зробив кілька петель по кабінету.

Мовчанку порушив стук у двері. Верховошенко кинув обурений погляд на Марію Гаврилівну. Та винувато розвела руками:

— Самі бачите, тут не можна по-справжньому спокійно працювати.

Знову пролунав настирливий стукіт. Марія Гаврилівна, сувора й невблаганна, рішуче попрямувала до приймальної кімнати.

Кілька хвилин за дверима чулися обурливі вигуки і пронизливий голос секретарки. Та згодом усе стихло. Зітхнувши, Верховошенко сів у крісло. Деякий час напружено думав, чим зайнятися. Та ось його погляд зупинився на телефоні, і він зняв трубку.

— Алло! Данило Петрович? Привіт, це я, Верховошенко. Ну, як учора добрався додому? Що? не потрапив на ліфт і рачки ліз на четвертий поверх? Ого! Ото закуска! Важко?! Ха-ха... А як твоя половина? М'яла чуба? Не дозволяй, не дозволяй, це самоуправство! Що? Що? В кімнату не пустила? Спав на кухні! Оце діло! Ай, яй, яй!.. До чого ти докотився! На роботі начальник, а вдома ганчірка! Ха-ха-ха!.. Ну, годі, тепер до справи. Як там у тебе відносно виконання плану? Потроху? Ну, ти ясніше, які зрушення маєш? Що ребром? Кого ребром? Я питаю, як люди працюють? Перелом у роботі намічається?! Ти от що, причину, поважну причину неув'язки знайди. Добре обміркуй на свіжу голову, щоб не підкопались. Ти ж розумієш, на мене там натискають зверху, і я в свою чергу мушу тиснути на своїх підлеглих. Така вже наша робота невдячна, нічого не попишеш! Дивись, щоб проценти і цифри були справні. Не підведи: виручай мене, а я тебе завжди виручу! Взагалі, натискуй на план! Ну, всього найкращого, бувай! — Верховошенко поклав трубку і важко зітхнув: — Кажуть, що керувати легко... Язика відірвати замало отакому базіці! — скаржився Верховошенко, витираючи лоба. — Тут слід мати незвичайну еластичність, гнучкість лозини,

щоб не образити ні родича, ні кума, ні приятеля... І щоб перед начальством бути хорошим, і план дати, і економію. До сьомого поту упріваєш, стараєшся.— Натиснув гудзик електродзвінка.— А чи оцінять усе це? Ех! Добитися б до міністерства. Там, напевне, спокійна, блаженна атмосфера.

У дверях виросла постать Марії Гаврилівни.

— Подайте мені останні зведення про виконання плану.

— Останні — за позаминулий місяць.

— Давайте,— махнув рукою Верховоденко.— Додавлю по 10 процентів, і піде як нове. А взагалі, Гаврилівно, керувати — значить передбачати. А я передбачаю, що не сьогодні, то завтра мене висунуть на вищу посаду. Бо всі вже знають, що мені тут тісно! — Верховоденко виправив кілька цифр у зведенні і кинув ручку.— Негайно передрукуйте, я підпишу і — кінець.

Чітко стукаючи каблуками, Марія Гаврилівна поспішно залишила кабінет. А за хвилину двері з грюкотом розчинились, і Верховоденко почув схвильований голос секретарки:

— Вас викликають! Вас викликають, Іване Івановичу!

— Куди?

— В міністерство, до міністра, ось лист!

— Ну, що я говорив! Читайте, читайте, на коли з'явиться?

— Сьогодні, о п'ятнадцятій годині дня.

— От я й дочекався! — Верховоденко схрестив руки на грудях і гордовито оглянув кабінет.— Прощай, фабрико, Перепелиця, Лозовий і прочіє, і прочіє!.. — Та ось він глянув на годинник і спохватився — до призначеного часу залишилось всього дві години, а слід же всебічно підготуватися.

— Гаврилівно! — скомандував Верховоденко.— Ідіть на свій пост і — нікого!.. Розумієте, щоб муха не посміла залетіти в мій кабінет.

Верховоденко взяв пачку паперів і почав складати звітну записку. Та от задзвонив телефон. Іван Іванович роздратовано схопив трубку:

— Що? Я. Хто? А-а-а... Сьогодні не можу. Ніяк не можу. Зайдіть завтра. А краще — післязавтра. А найкраще — на тім тижні!

Звітну записку Іван Іванович складав дуже старанно, не шкодуючи ні паперу, ні чорнила. Дбав він лише про те, щоб вона справила на міністра приємне враження. Якщо відкинути словесну лузгу, то зміст її був такий: «Завдяки моему

керівництву, моїм вказівкам, моїм раціоналізаторським пропозиціям... і таке інше... план виконали, економію дали, все, все в порядку!..»

Написавши звіт у чернетці, Верховоденко почав старанно його опрацьовувати, підкреслюючи та посилюючи кожне слово, кожне речення, де йшлося про його безпосереднє керівництво...

Отак мудруючи над звітом, Іван Іванович уявляв собі жадане майбутнє...

...Великий світлий кабінет з дорогими порт'єрами і килимами, на дверях табличка: «Заступник міністра». Він сидить за великим письмовим столом, одного за одним викликає до себе підлеглих і «накачує», «накачує»!.. Всі перед ним тремтять... Всі його бояться... Ходять навшпиньки... А він — нікого! Із самим міністром запанібрата.

Безумовно, відбудуться значні зміни в його особистому житті-бутті...

Він одержить персональну «Волгу». Нову квартиру в самому центрі міста з п'яти кімнат, ні — з шести, навіть із семи кімнат! Придбає телевізор останнього випуску, жінці — найкращу шубу з чорнобурок. На березі Дніпра збудує власну двоповерхову дачу... Це все — першим планом... А потім... Ого-го! Що буде потім!.. Верховоденко з силою вмочив перо... Легка фігурна чорнильниця з пластмаси злетіла разом з ручкою вгору, і... чорнило залило Івану Івановичу сірий костюм.

— Тьфу ти, чорт би його побрав! — сплюнув Верховоденко, оглядаючи велику темно-фіолетову пляму, що швидко розповзалась на добротному матеріалі.— Оце так! Що ж робити?.. Ага... Хай жінка мерщій привезе чорний костюм! — Він гарячково набрав номер: гм! Мовчок. Не бере трубки. Чому б це? Ага... Жінка ж лоїхала на дачу до приятельки і вдома буде аж увечері. От заковика! Що робити? Ага!.. Єсть! І він почав роздягатися...

Як завжди, без стуку, до кабінету зайшла секретарка і завмерла...

Іван Іванович, її безпосередній начальник, без п'яти хвилин міністр, стояв перед нею в одних підштаниках... Скрикнувши від несподіванки і затуляючи очі руками, Марія Гаврилівна кинулась геть, та Верховоденко гукнув до неї:

— Гаврилівно! Гаврилівно, зупиніться! Я прошу вас, не лякайтесь мене. Розумієте, вийшла історія... Беріть мій костюм і бігцем у «Хімчистку». Щоб через чверть години він був вичищений!

І тільки грюкнули двері за секретаркою, Іван Іванович сів за стіл, та не встиг ще й з думками зібратися, як у двері постукали.

Верховоденко аж здригнувся, уявивши, що може хтось зайти й побачити його в такому неприємному вигляді. Безшумно, мов кіт, добрався він до дверей, обережно повернув ключ. Та пружина замка зрадила — гучно клацнула. В ту ж мить стукіт повторився. Згодом іще раз.. Потім почувся благаючий жіночий голос:

— Товаришу начальник! Іване Івановичу, це я, Пампушка.

Верховоденко аж рота роззявив, ніби проковтнув гарячу галушку.

Річ у тім, що ця Пампушка — одна з тих гостроязичких, які нічого не прощають своєму начальникові. Виступають з критикою на зборах, пишуть до газет. На думку Верховоденка, у них тільки й думок, як би підірвати його авторитет.

— Чого грюкаєш?! — сердито спитав Іван Іванович голосом, який не вщував нічого доброго.

— Іване Івановичу, це я, Пампушка. Ось уже дві години лаюся з вашою секретаркою і не можу до вас пробитися. Благаю вас, прийміть мене.

— Не можу! Не маю часу! — сухо відрубав Верховоденко.

— У мене хвилинка справа — щодо моєї пропозиції.

— Ну гаразд. Давай, говори, та тільки швидко!

— Як, через двері? — здивовано перепитала робітниця.

— Так-так. Говори в дірочку. Я тебе слухаю!

— Оце так прийом! — обурено вигукнула Пампушка. — І в стінгазетах такого бюрократизму ще не малювали!

— Що?! Знову критика?! Геть! Геть звідси! — заревів Іван Іванович і затупотів ногами.

Пампушка таки сильно розгнівила Верховоденка. Довгий час він мов очманілий блукав по кабінету, аж поки заспокоївся і знову усівся складати звітну записку.

Секретарка повернулася через двадцять хвилин, але костюма не вичистили, бо в усіх «Хімчистках» міста беруться вичистити лише через тиждень.

— Що ж робити? — Верховоденко глянув на годинник, до прийому залишилось з годину. Довго думати ніколи, і він дав наказ, щоб зі складу миттю принесли нового добротного костюма п'ятдесят другого розміру, другого зросту.

Костюма приніс сам технорук Кіндрат Лозовий, Іван Іванович приміряв. Але що це? З рукавів, які ледве доходили до ліктів, безпорадно стирчали руки. З кожним рухом піджак починав зловісно тріщати.

— Коли ж це я виріс із своєї мірки? — здивувався Верховоденко.

— Справа тут ось у чому, — охоче з'ясував Лозовий. — Ми ж за вашими вказівками економимо матеріал. Отже, 50-й розмір у нас насправді значиться 52-м! А 52-й — 54-м! До цього ми вже споживачів привчили.

— А-а-а... Да-а... Пригадав. Вірно. Моя ідея, ваше здійснення. Несіть тоді костюм 55-го розміру!

— Таких ми не виробляємо!

— Гм!.. Що за головотяпство! Ну, неси, неси який знаєш! Та тільки швидко, одна нога тут — друга там!

Сказано — зроблено. До кабінету доставлено три нових костюми.

Верховоденко приміряв темно-синього. О, цей просторий! Гаразд. Глянув у дзеркало. О боже! На що ж це схоже?! Один лацкан піджака широкий, другий — вузький. Рукава пришиті криво.

— Хто, хто це так партачить?! Очі у нього повилазили, чи що? — загорлав Верховоденко. Та, враз пригадавши, що це, безперечно, продукція отого підсліпуватого свата, одного доброго приятеля, наказав: — Такі костюми сплавляти за тридев'ять земель! Щоб і духу їхнього поблизу не було!

— Буде виконано, — запевнив Лозовий.

Зодягнувши найкращого нового костюма, Іван Іванович схопив папери, звітну записку, сунув їх у портфель і почимчикував до виходу... Часу було обмаль, але автомашина на скаженій швидкості вчасно доставила його до міністерства.

Міністр уважно оглянув Івана Івановича:

— Я бачу, у вас чудовий новий костюм. Це вашого виробництва?

— О, та-ак!.. — радісно ствердив Верховоденко, гаряче стискаючи руку міністра і, радий випадком похвалитися, додав: — І, головне, костюм з масового конвейєра.

— О! Це двічі добре! — пожвавішав міністр. — Ану-ну! Відійдіть трохи. Поверніться.

Верховоденко хотів був виконати це прохання, але раптом почув, як під ногами лунко стукнулись об паркет два гудзики.

«Навіщо я так тряс йому руку», — вилаяв себе Верховоденко і, дбаючи лише про те, щоб міністр не помітив нещас-

них гудзиків, він ніби ненароком упустив хусточку, хутко присів, підбрав хусточку, а разом і гудзики. Але від цього надто рвучкого руху на паркет, мов горох, посипалось ще з десяток зрадливих гудзиків, і штани, звільнившись від підтяжок, швидко посунулись донизу.

Підхоплюючи штани, Верховоденко випустив портфель, який глухо гепнувся на підлогу.

— Гудзики, гудзики підвели,— соромливо прошепотів Іван Іванович, переступаючи з ноги на ногу.

Міністр пронизливим поглядом озирає жалюгідну по-стать Верховоденка і докірливо хитав головою.

— Так от яка це першосортна продукція! Вся ваша економія за рахунок покупця! Ось кипа скарг на вашу халтурну продукцію! — І міністр підняв зі столу пачку паперів.— Додумались навіть на пришитті гудзиків нитки економити! Ганьба і сором!

Верховоденко, мовчки схиливши голову і тримаючи обома руками штани, позадкував з кабінету міністра, навіть не взявши свого портфеля, бо, мабуть, відчував, що він йому вже не потрібний.

1954 р.

ЧУЙНА ДУША

Сценка

На сцені письмовий стіл з письмовим приладдям. Телефон, абонентна книга. Купи паперів. Крісло.

На сцену вивалюється Матвій Матвійович Дерев'янченко. Він в галіфе, у гімнастборці, на голові низько насунутий кашкет, під пахвою великий пузатий портфель. У глибокій задумі Дерев'янченко кілька разів обходить навколо стола. Потім кидає портфель на стіл. Сідає в крісло і запалює цигарку. Після паузи:

— Отже, чи все підготовлено до наступних звітно-виборчих зборів?

(Підводить очі догори і зосереджено дивиться на дим від цигарки).

Воно, звісно, план на десять процентів не дотягнули... Але це не біда! Позаторік було ж недовиконання на одинадцять процентів. До того ж тепер у мене є об'єктивні причини! Тут повно всяких актів і різної документації!

(Гладить рукою туго напханий портфель). Маємо ще розтрату на якихось вісімнадцять тисяч карбованців... Але знов-таки, це легко обгрунтувати — у мене є сотня всіляких актів та різних квитанцій... (Знову гладить портфель). Під кінець своєї звітної доповіді я, зрозуміло, стукну себе в груди і самокритично заявлю: «Незважаючи на наші безперечні успіхи (розтрату зробили меншу, а план виконали аж на 90 процентів), зазнаватись я, товариші, не збираюсь. Це не в мойй натурі».

Після мого звіту почнуться дебати. Першим виступить кум Іван Іванович Підлабузченко. Він скаже кілька слів про мене, як про незамінного роботягу, скромного і чуйного керівника артілі. Другим візьме слово сват — Михайло Михайлович Хабаровський. Він метатиме блискавки в торговельні організації, які нахабно бракують нашу продукцію. Далі продовжить троюрідний брат Сергій Сергійович Глушко. Він на високому рівні, гостро й критично, незважаючи на особи, викриє недоліки в роботі прибиральниць, сторожів та вахтерів. Потім свояк Підмазко поправить попереднього оратора: мовляв, не можна всіх гамузом голоблею гатити, слід проявляти чуйність... Племянник Самохваленко розповість про свої досягнення в бухгалтерській справі... Приятель Чорномордик доповнить його глибокодумними міркуваннями про розгортання критики. Взагалі, з свояками все договорено... Що ж іще треба? Хто може бути мною незадоволений?! А як Коваленко? Ох, цей Коваленко!.. (Важко зітхає, бере абонентну книжку, перегортає сторінки. Знімає телефонну трубку, набирає номер).

Алло! Це лікарня? Старша сестра? Дуже приємно! Мені якраз і треба поговорити з найстаршою... Що?! Вам усього двадцять років? Та ну?! А як же це ти, голубонько, умудрилась пробратись у старші?! Напевне, твій тато завідує лікарнею?! Що?! Сирота?.. Закінчила технікум? Два роки працюєш?.. Ну, взагалі, я, так сказати, радий познайомитись!.. (Пальцем лівої руки виводить на столі вигадливі петлі). Від душі поздоровляю, голубонько, з блискучими успіхами! Хто говорить? Голова артілі «Деревширпотреб» Дерев'яченко. Що я хочу? О, тут, голубонько, бачиш, яке діло... З тиждень тому до вас у лікарню поклали мого тесляра Івана Коваленка. Його, розумієш, протягнуло вітерцем у наших майстернях, і він захворів. А я його начальник, і мене, природно, цікавить питання, як самопочуття товариша Коваленка? Що? Прийти до лікарні! Воно, дійсно, голубонько, з одного боку, нібито й недалеко... Всього

два квартали... Але, якщо подивитися з другого боку — воно й далеченько! Бо я ж голова артілі, у мене справ ціла гора, зайнятий по горло! (Рукою перебирає на столі пачки паперів). Сотні, тисячі папірців! І всі вони через мої руки проходять, всі без моєї закарлючки нічого не варті! Тут, знаєш, пляшку пива ніколи випити!.. А ти радиш ходити по лікарнях. Ні, ні! Це зовсім зайве!.. Ти мені от що, сестричко, для заспокоєння душі дай, будь ласка, які-небудь дані про самопочуття Коваленка. Що?! Спитаєш про це самого Коваленка? Ой, не треба! Не треба! Бо він, довідавшись, хто цим ділом цікавиться, може наговорити зайвого!.. Я його натуру знаю! Враз критику почне розводити: до зими, мовляв, майстерні не підготовлено! Всюди вітер гуляє!.. Та що говорити, якщо захоче, з мухи слона зробить! (На купу паперів кладе прес, на нього олівець, ручку). Отже, прошу, не чіпай його, скажи сама. Не можеш за нього нічого сказати? Як же це так! Яка ж ти після цього старша сестра? Скажи хоч, яка у нього температура. Уже нормальна? Поправляється!.. Ага... (В голосі Дерев'янченка забриніли тривожні нотки). Проте ви ж там той... не поспішайте виписувати. Хай, так сказати, добре відлежитьсь! Що? Це залежить від лікаря? Мда-а... Проте скажи своєму лікареві, що дзвонив сам голова правління артілі і дуже турбувався за здоров'я свого кращого передовика Івана Коваленка, просив, щоб приписали хворому ще на пару днів якусь масажуру-процедуру!.. З вашого боку повинна проявитись чуйність до хворого! Зробиш? Постарайся, голубонько. Мда-а. Іще у мене є одно запитання. Як він там, писаниною не займається? Писав?! (Дерев'янченко підскакує в кріслі). Що, що писав?! А, лист!.. Ну, то, напевне, любовний лист своїй Катерині. Табельницею вона у нас працює. А взагалі, сестричко, не дозволяй Коваленкові писати! Це ж йому дуже шкідливо для здоров'я! О, о!.. Подивись у тумбочку і під подушкою, щоб ні листочка, ні олівця. Так-так!.. Здоров'я людей слід берегти, це наш святий обов'язок! Що?! Я на диво чуйний адміністратор? О, так!.. У мене чуйна душа!.. Ну, на все добре, голубонько! Прощу, наглядай за Коваленком! До побачення!

(Кладе трубку. Задоволено усміхається).

Порядок! Любителя критики Коваленка на зборах не буде! Ну, а Катерина без нього не насмілиться! Та й, до речі, можна все обставити таким чином, щоб їй і писмути не дати!..— Бере папірець, пише і говорить вголос:— Першим в дебатах виступить Підлабузченко, другим —

Хабаровський, за ним — Глушко, потім — Підмазко, Самохваленко, Чорномордик... Ну, а після них моментально підведемо, так сказати, огорожувальну рису, і все! Хо-хо-хо! Чудова думка! І головне — її легко реалізувати... І тоді збори пройдуть, як по нотах!..

(Задзеленчав телефон. Дерев'янченко бере трубку).

Я... Я — Дерев'янченко. Що-о? Говорить Коваленко! Ти здурів!.. Хто тобі дозволив встати з ліжка?! Виписався?! Дзвониш з контрольки? Зовсім з глузду з'їхав! Пропуск на п'ять чоловік, хочете зайти до мене?! А це що за компанія? Га-а?! (Вираз обличчя різко змінюється). З рай... З райвиконкому! Ревізійна комісія!.. О-о-о!.. (Безсило схиляється на стіл, з якого падають папери, прес, портфель, олівці). Ну й обстановка!

Влип... так сказати, попався!

1954 р.

ЯБЛУНЯ І ЯБЛУЧКО

Пилип Михайлович Тютя, відчинивши двері своєї квартири, почув бренькання гітари і голос дружини:

— Вище, вище ніжку! Воруши, працєю руками! Аля ампс! Поворот! Стрибок! Іще, іще раз! Не так! Ой дам, ой дам я тобі реміняки!..

Ясно, це дружина проводить черговий урок танців з шестилітньою донькою Лялечкою. Нета Іванівна неодмінно хоче влаштувати доньку в балетну школу.

І завжди вона починає урок перед тим, як чоловік має прийти з роботи. Хоче показати, що вона не спить, не гуляє, а в поті лица донечку виховує.

Пилип Михайлович роздягається, йде до ванної. Умившись, обережно заходить в кімнату і стомлено сідає на диван. Гітара замовкає, урок припиняється.

— Ох, вона мене зажене в могилу! — тяжко зітхає Нета Іванівна.

— А нащо ти її муштруєш,— зауважує Пилип Михайлович,— коли ясно, що в неї нема ніяких здібностей до балету?

— Ні, вона просто не хоче! А я хочу, і все. І буде вона в мене ходити на носочках, як шовкова. Пам'ятаю, як мати зі мною цілими днями билася.

— Ну, і що з того? Нічого ж не добилася.

— Чому ж? Я танцюю, будь спок! — Нета Іванівна рішуче вийшла на середину кімнати, штовхнула Лялю, мовляв, іди подалі, не заважай.

— Ааа-а-а... Ааа-а-а! — на весь голос затигла Нета Іванівна мелодію якогось романса і тут же продемонструвала перед главою сім'ї кілька заковиристих колін.

— Та що ти в цьому тямиш? — враз спиняється Нета Іванівна. — Це ж тобі не шпindelь і не якась там задня бабка. Пластичне мистецтво! Гірка моя доле, дурневі дісталася.

— Опам'ятайся, що ти верзеш? Та ще й при дитині.

— Подумаєш, завжди, як прийде з роботи, так і починає свої нудні лекції читати! — фиркнула Нета Іванівна і підійшла до дзеркала. Поправила зачіску. Далі, взявши чорний олівець, почала старанно наводити стьожки майже зовсім вибритих брів.

Пилип Михайлович глянув на доньку. Дівчинка вже сиділа за столом і, схиливши біляву голівку, щось малювала на клаптику паперу. Роззувшись, Пилип Михайлович приліг на диван. Сьогодні добре попрацював, перевиконав змінне завдання. Але можна було б зробити і більше... Замислився...

І раптом, як грім серед ясного неба:

— Чого це ти розлігся? Знов дрихнути? — верескнула Нета Іванівна. — Ми зараз ідемо в кіно.

Пилип Михайлович на заводі бригадир, а вдома, як не прикро, він тільки на правах простого підручного.

— Чого це так раптом? — обережно питає у дружини.

— Чого та чого! Того, що чого кінчається на «о»! Я хочу в кіно. Що мені чекати твого вихідного?

— Я думав сьогодні трохи перепочити і поміркувати над своїм новим пристроєм до верстата. Розумієш, він дасть сотні каробванців економії.

— Кому економії?

— Зрозуміло, заводові.

— Ах, заводові! Підожде твій завод. Ми зараз підемо дивитись фільм. Забула, як він зветься. Знаю, що новий, закордонний, про гірку долю балерини.

— А може, відкладемо цей культпохід, приміром, на завтра?

— І не говори, я вже квитки купила! — Нета Іванівна дістає з сумки і демонстративно кидає на стіл два квитки в кінотеатр. — Отож без зайвих слів одягайся. Ясно?

Пилип Михайлович тільки здвигнув плечима, мовляв, що тут вдієш?

А Нета Іванівна тоном, який не терпить ніяких заперечень, звертається до доньки:

— Кидай оті огризки олівці і йди собі до баби Клави. Скажи, що ми пішли в кіно. Побудеш там дві години. Ми потім знайдемо за тобою.

— Не піду,— невдоволено бурчить донька.

— Як так?!

— Не хочу, і все! Хочу малювати ліс і квіти, море і гори, парусник, чайки і місяць.

— Кому воно треба, оте мазюкання? Гори, море, чайки, квіти... папір псуєш і тільки. Іди до баби!

— І які можуть бути розмови, коли я не хочу йти! Не хочу! — категорично заявляє Ляля, явно наслідуючи маму.

— Ох, і росте горе-горенько на мою голівоньку,— тяжко зітхає Нета Іванівна.— І в кого воно вдалося? Зовсім не слухається. Йй слово, а вона тобі десять. Хто її цього навчив? В нашому роду таких не було.

— А що ж тут дивного? — каже Пилип Михайлович.— Яблучко від яблуньки недалечко впало. Ти, наприклад, зі мною хоч раз коли порадилася, хоч раз мого слова послухалася?

— А при чому тут я? Не говори дурниць при дочці! Це зовсім інша тема для розмови,— сердито забуркотіла Нета Іванівна на чоловіка і, повернувшись до дочки, сказала: — Ляля! Тато сказав, щоб ти зараз же йшла до баби.

— А от і неправда,— просто в очі рубає Ляля.— Тато сказав, що ти його не слухаєш і що яблучка недалеко падають від яблуні!

— Ти чуєш, ти чуєш! Оце твоє виховання! — гнівно кричить Нета Іванівна.— Де ремінець? Дай мені реміняку, я їй покажу і яблуню, і яблучко!

— Нема чого бити дитину,— наважується підвищити тон Пилип Михайлович. Зустрівшись з поглядом Лялі, сказав:

— Іди, доню, до баби.

І почав неохоче взуватися.

* * *

Пилип Михайлович сердився сам на себе. Сьогодні, як і багато разів до цього, він не збирався нікуди йти. А от іде дивитись балет, бо так хоче дружина. Краще б за донькою приглянула. Дівчина с'як-так закінчила школу і зовсім відбилася від рук.

— Де це Ляля вештається вечорами?

Нета Іванівна пливе, як королева, і чинно веде свого супруга до оперного театру. Думала вона, звичайно, про балет, і запитання чоловіка роздратувало її.

— Цю пісню я вже чула. Перестань, нічого тобі турбуватися про дочку,— враз пішла в атаку Нета Іванівна.— Ну, не поступила в інститут. Ну, гуляє. А хто замолоду не гуляв? Погуляє рік, а там або в якийсь інститут влаштуємо, або заміж, якщо трапиться путящий жених, віддамо. І все діло!

— Та хіба так можна? — невдоволено сопе Пилип Михайлович.

— Замовчи! Досить! Не псуй мені настрої,— наказала Нета Іванівна.— А то я зараз на зло тобі почну співати.

— Не сміши людей, ти ж на вулиці.

А Нета Іванівна, щоб довести, що вона на вітер слів не кидає, схилилась на плече супруга і писклявим голосом зачала:

Пой, ласточка, пой.
Сердце мое успокой...

Пилип Михайлович ладен був крізь землю провалитись.

— Що ти робиш, люди ж навколо?!

— А що мені люди, коли я хочу співати.

Біля однієї з вітрин людно. Чути дзвінкий сміх.

— Ой, якусь модну новинку виставили. Може, нейлонові блузки, або шапки — «стабілізатор атомної бомби»,— враз запалилася Нета Іванівна.— Зачекай, зачекай хвилинку, я хоч одним оком гляну.

Не роздумуючи, Нета Іванівна прямо шугнула в натовп. Однак, зрозумівши, що прохожі розглядають комсомольські вікна сатири, враз повернула назад. Та раптом чує ім'я своєї доньки і вбивчий регіт. Глянула на вітрину і обмерла.

«Молоді нероби»,— було написано великими літерами над карикатурою, що зображала юнака і дівчину, котрі танцюють якийсь несамовитий танець.

Пилип Михайлович хотів прочитати текст, що був під карикатурою, але як тільки угледів своє прізвище, далі читати не зміг — в очах потемніло. Нета Іванівна рішуче потягла чоловіка вбік, озираючись, чи нема поблизу знайомих.

— Який жах! Я таки матиму інфардо-макардо,— зітхає Нета Іванівна.

Пилипу Михайловичу враз стало нестерпно жарко. Він витирає хустинкою спітніле чоло і сумно каже:

— Який тут жах! Радуйся, божа матір, ти ж дуже хотіла, щоб вона вміла танцювати.

— Так... Але де? На сцені!

— Танцювати на сцені театру важко. На роботу йти не хоче — брудно. А на танцюльках, бач, як викомарює. Ганьба, ганьба на все місто!

— Голова йде обертом. Мене вже, мабуть, замакардило. Голова розривається.— І Нета Іванівна нижче на лоба насуває свою шляпу-вертуту.— А взагалі, ти у всьому винен. Я ж казала тобі, роздобудь грошей і купи великий кольоровий телевізор. Тоді, може, вона й не ходила б на танці, а сиділа дома та телепередачі дивилась.

— Це ще вилами по воді писано,— обірвав дружину Пилип Михайлович.— Не в телевізорі діло. Прогавив я дуже багато.

— О, твоя самокритичність мені починає подобатися,— пожвавішала Нета Іванівна.— Бувши тобою, я б давно заборонила Лялі ходити до тієї поганої компанії, на різні танцюлі.

— Та це вже факт! Далі на це крізь пальці дивитись не можна. А то це яблучко покотиться в болото. Словом, не гайно їдьмо додому.

— Як додому? У нас же квитки на балет!

— Досить з мене. Я вже надивився на ваш кордебалет. Треба діяти, а то буде пізно. Де вона тепер? Я її зараз же привезу і виставлю у вікно сатири.

Вдома Тютіних чекало два сюрпризи. По-перше, сусідка сказала, що Ляля пішла з дому слідом за батьками, по-друге, в поштовій скринці Пилип Михайлович виявив повістку, яка запрошувала його з'явитися до штабу народної дружини.

— Ой, Лялю арештували! Ой! — заойкала Нета Іванівна і впала на диван.

«Ясно, що викликають відносно Лялі,— думав Пилип Михайлович.— Чи затримали її, чи ні, ще невідомо. Але дружинники знають про доньку більше, ніж я, її батько. Дожився! Вони хочуть зі мною серйозно говорити. Треба йти. Вони щось розкажуть, порадять, а може, й допоможуть. А завтра поведу Лялю на фабрику, на роботу. Досить! Це остаточно».

І Пилип Михайлович, нап'яливши шапку, попрямував до виходу.

САТИРИЧНОЮ МІТЛОЮ

Напочатку ніщо не віщувало виникнення конфлікту. Але потім...

Вадим Микитович Нетудидишло — інженер-будівельник. А такий фах у нас у моді. У Вадима Микитовича й борідка руда, модна, і язик працює на великих обертах. Це якщо взяти його активність на роботі. А вдома він на диво мовчун. Навіть коли приносив солідну грошову премію, то на розпити жінки відповідав ухильно:

— Та... За рацпропозицію. Та яке тобі діло?.. За те, що запропонував робити менші...— І він показував руками щось подібне до ящика.

А вдруге, коли приніс гроші, то жінці сказав:

— За те, що запропонував робити стіни й рами тонші... І взагалі, яке тобі діло?!

І дружина не приставала, не розпитувала, бо була рада цим преміальним. За взаємною згодою, частину грошей з премій витрачали на себе та на квартиру, а частину клали на ощадкнижку.

Ні родичам, ні тещі, ні сусідам Вадим Микитович не розказував, за які саме рацпропозиції одержував гроші. Та й, очевидно, ті пропозиції були досить трафаретні. Бо вкладалися у два слова: «менші» та «тонші»...

Дружина й теща були задоволені. Он який роботяга попався їм! Щоквартально грошові премії приносить! На ці преміальні купили єнотову шубу, шкіряне пальто, холодильник першого класу і телевізор. Згодом придбали угорський гарнітур. В щоденних турботах про себе і своє гніздо якось непомітно прийшов час, коли тещин теремок підліг негайному зносу, і їй дали однокімнатну квартиру в новому будинку, побудованому зятем. Отут-то й почались неприємності.

Вже наступного ранку, як тільки почало світати, до квартири Нетудидишла увірвалася розгнівана теща і прямо в порога пішла в атаку:

— Де ти в біса взявся на мою бідну голову! Трясця твоєї матері! Забрав мою любиму, єдину доньку, а мій будинок-теремок підставив під ніж бульдозера. Я там жила, як у бога за дверима. Було тихо й затишно. А тепер пхнув мене в будинок божевільних! Я не спала цілісіньку нічку... Як тільки ви пішли, так хвилини через десять погасло світло. І сиділа я весь вечір в темній кімнаті, як сатана в печері. Потім лягла спати. Та де тому сну, коли безупинно

в туалетній гуде, сичить, як гусак, бачок, бо, видно, стоп-кран несправний. З сусідньої квартири, через стінку, чути розмови, згори — гупання ніг, зліва — скажений джаз... Тільки під ранок почала дрімати, аж тут лихо — зі стелі прямо на лоб закапала вода. Розумієте: кап-кап-кап!.. Куди ти, бісів сину, мене запхнув?! На погибель!

— Тихше, тихо, а то люди почують,— заблагав зять.

— Хай чують! Я правду кажу! Там збожеволіти можна.

— Заспокойся, мамо,— втішала донька.— Вадя зараз поснідає і поїде на роботу. Він подзвонить кому слід, і все-все зроблять як треба. Ось тобі номер телефону. Якщо там щось — дзвони, і все.

Опівдні теща повідомила:

— Електросвітло влючили, а воду виключили. Бігаємо тепер по воду за три квартали.

А ще через дві години:

— Виключили газ і опалення. Сиджу й зубами цюкаю... Обої на півстіни повідклеювались і позгортались у трубочки...

Згодом нове повідомлення:

— З водогінної труби пішов газ, а в газпліті забулькала вода! Рятуйте, люди добрі!..

У неділю вранці знову прибігла захекана теща. Уже один її вигляд говорив, що сталось щось страшне. Голова була перев'язана рушником, припадаючи на одну ногу, вона боком ввалилася в квартиру.

— Чи я жива, чи я мертва?! — заводала.

— Що сталося?

— Ванну приготувала. Сіпнула двері, які заклинило, а вони разом з перегородкою впали на мене. Цеглою на ногах пальці побило. Мітлою треба бити тих, хто таке проєктує, тих, хто таке підписує, і тих, хто буде!

— Тихше, мамо, тихше! — злякано заблагав зять.—

А то люди почують. Поставимо двері на місце...

Довелось Нетудидишлу за свої преміальні найняти робітника та й наново ставити перетинку ванної кімнати. Але й після цього теща нудила:

— У мене вже не тільки голова болить, а й ноги гудуть! Спину ломить, а ось отут коле й штрикає. Кума каже: все це од твоєї залізобетонної підлоги, прикритої про людське око лінолеумом. Поки не пізно, лікуватися треба, а то от-от радикуліт з ніг звалить!

Донька стала на бік матері:

— Вадю, купи мамі путівку на курорт. Вона нерви підлікує, і все у нас буде гаразд.

Купив Вадим Микитович путівку на карпатський курорт і відправив туди тещу. Ніби п'ятипудовий мішок з пліч скинув. Проте коли теща приїхала з курорту, то замість подякувати вилаяла зятя:

— Послав, аби послати подалі! А мені зовсім не туди треба!.. Кавказ мені треба.

Довелося розпрощатися з недавніми преміальними і купити тещі путівку в П'ятигорськ. Але й після кавказького курорту Нетудидишлу нітрохи не полегшало, бо почув:

— Мені за границю треба їхати. Кума каже — найкраще до Болгарії, на відомий курорт «Золоті піски».

Але опісля Болгарії теща забажала їхати до Італії:

— На острів Капрі! Де колись Максим Горький лікувався. Що, туди не можна путівки дістати?.. Тоді стели мені підлогу!..

Довелося за преміальні постелити паркет. А теща все скаржиться:

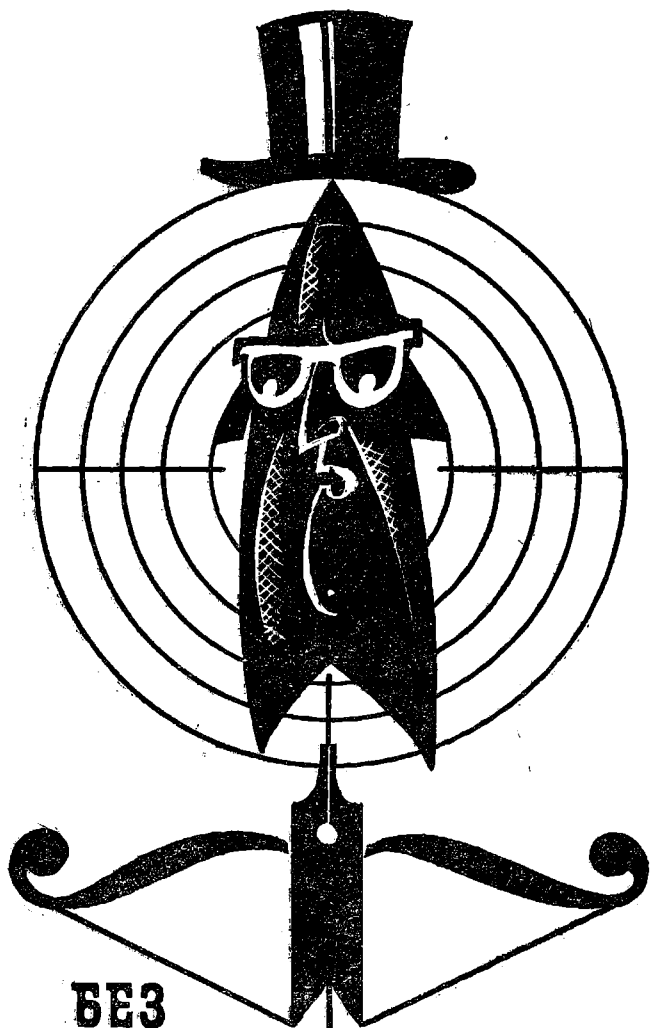
— Паркет твій дурниця — дощечки в один палець. Підлогу треба стелити дерев'яну на півметра від залізобетонних плит. Інакше я не можу. Я там скоро помру.

Було одностайно вирішено якомога скоріше мінятися квартирою. Дали об'яву в міському обмінбюро. Двадцять три місяці теща бігала туди, але хоч її будинок новий, ніхто не хоче в нього перебиратися, бо всі добре знають, що то будинок горе-інженера Нетудидишла.

Кінець кінцем теща кинула ту однокімнатну квартиру і поселилася в кабінеті зятяка. Нетудидишло стогне, скаржиться на свою долю, але йому ніхто не співчуває... Щоправда, теща оце недавно співчутливо зітхнула і сказала:

— Горенько ти моє, Нетудидишло! Ти не туди думаєш!.. Усе треба робити так, щоб люди тобі були вдячні. Негайно запропонуй такі нововведення: стіни робити удвічі товщі, кімнати та кухні будувати вищі та більші! Рами вікон робити подвійні, підлогу настилати дошками...

— Та яка ж це рацпропозиція, коли це, по суті, розтрата, — скинів Нетудидишло. — Це все одно, що самого себе відшмагати! Ви хоч нікому про це не дзвоніть! А то, розумієте, знайдеться перодряп... І як махне, як махне сатиричною мітлою... Що й діватися буде нікуди!..



**БЕЗ
ПРОМАХУ**

БАБА МАЛАНКА

Вірите, оце вже котрий раз розповідаю і ніяк не втямлю, що тут такого незвичайного і цікавого? Чому це люди, як тільки випаде вільна хвилинка, так і до мене:

— Бабо Маланко, розкажіть, як ото... в ніч на Восьме березня...

Ну, я й розповідаю, все, як було, ніскілечки не прикрашуючи.

Так що ви думаете? Навіть із сільради приїздили мене слухати. Та що там із сільради, з самого райцентру були люди. А ви, кажете, з області приїхали? Дивно. Але добре, що увечері приїхали, то я вже можу з вами трохи побалакати. А то ж, розумієте, ниньки час такий гарячий, на нашій птахофермі почали лупитися курчата. Клопоту біля них багато. Особливо їх треба оберігати від хижаків — шулік та яструбів, бо вони, як ті кляті песиголовці, дуже ласі до курятини.

Так що роботи вистачає. Ну, просто передихнути ніколи. А тут приїздять, та й розкажи, розкажи... Якби хто записав оце, що я розповідаю, та дав мені, то я б далі робила отакечки:

— Що, приїхали? Драстуйте! Розповідати? Сідайте ось, будьте ласкаві, читайте...

А сама б робила своє діло, бо зараз же час гарячий.

Правду ж я кажу? Ну от, а тепер слухайте.

Йшла весна... Тяжка весна на території, окупованій ворогом. Як зараз пам'ятаю, надвечір було діло. Тільки я ото прибрала в хаті, бо ж завтра свято наше жіноче — Восьме березня, коли чую: грюк-грюк дверима.

Вриваються до хати три гітлерівці прокляті. От тобі і маєш! З місяць як не було, та на, приперлися! Певно, з фронту котяться.

Застигла я під стінкою і скося дивлюся на цих непроханих гостей. А вони верховодять, ніби мене, хазяйки, тут і близько немає.

Один з них зразу до печі і давай у горшки та чавуни заглядати. Другий кинув свій брудний ранець на стіл, на білісіньку скатертину і почав нишпорити по шухлядах. А третій, високий такий, мов дишло, з нашивками блискучими

на рукаві (не інакше, як обер їхній), підійшов до ліжка і так як був одягнений, забруднений, так і звалився на подушки.

Я аж ахнула. Не стрималася:

— Ех ви, західнокультурні!

— Я, я! — озвався обер. — Я єсть із запада Рура... Чистокровний, — і він пригладив свого рудого чуба. — Ми прийшли навести в Росії новий порядок!

Гнів закипів у моїх грудях. Чи чули таке?! Душогуби, грабителі прийшли нам, радянським людям, свої порядки наводити. Та ніколи ж не бувати цьому! І я вголос сказала:

— Казала біла, що не буде діла!

— Біла — діла? Біла — діла?.. — белькотів обер, видно, бажаючи втямити, що воно значить.

Та у цю мить до нього підійшли оті два солдати, клацнули каблуками і щось доповіли. Обер ліниво підвівся, підходить до мене:

— Матка, где шпик, где млеко?!

— Немає, — кажу, — ні шпіка, ні млека. Ваш брат за півроку все під мітлу вигріб і з клуні, і з засіків, і з хати!

Обер насупився, видно, зрозумів моє пояснення і суворо загарчав:

— Давай курка, курка! Ко-ко-ко-ко...

А в самого аж слина з рота летить. Мов пес скажений, їй-бо!

— Немає, — кажу, — курки. Немає...

А він, собака, мені кулаком загрожує, гарчить щось своєму. Думаю, гавкай, гавкай, курки все одно не дам.

Обер тоді на своїх солдатів: гир-гир! Ті козирнули, клац-клац каблуками і побігли з хати. А через деякий час приносять дві курки. Дивлюся, ой, лишенько! Це ж мої возулясті курочки! Серце защеміло, не могла стерпіти.

— Щоб ви подавились ними! — І приклала руку до горла.

А обер, видно, не второпав.

— Я, я, — говорить і показує руками, що голови, мовляв, їм геть — і в піч, засмажити, значить.

Ех, думаю, це тобі, сволото, зробити: голову геть і викинути к бісу. Та що вдієш проти сили? Довелось засмажити курей. Зжерли вони їх, про щось погиркались поміж собою і полягали спати.

Лежу на печі, але не спиться мені, бо в моїй хаті, на моєму ліжку обер лежить, а на підлозі валяються ще два

гітлерівці. Їм теж не спиться. Бояться, гади. Адже недалеко від нашого села ліс густий, а там — партизани. Перевертаються фашисти з боку на бік, зводять голови, прислухаються.

Не спиться їм, не сплю і я, вичікую, поки поснуть розпрокляті.

Та ось заскрипіло ліжко, підвівся обер та й кричить до мене:

— Матка, лялпу!

Ага, думаю, страшно в темноті лежать. А сама мовчу, буцімто міцно сплю.

Фашист знову:

— Матка, лялпу, матка!

— Нема гасу і сірників немає, — відповідаю, а сама думаю: воно то є, але чорта з два я тобі засвічу!

Обер гучно вилаявся, а я лежу, мов це і не до мене.

Бачу, обер навпомацки риеється в своєму барахлі. Потім довгенько щось чиркав, чиркав, іскри, бачила я, густо сипалися. Та дарма! Нічого не вичеркавши, він знову ліг у постіль і через якусь хвилину з присвистом захропів.

«Так, так, — думаю, — хропить, гади, хропить якнайдужче». А сама тихесенько підвелася, дістала з-під подушки сірники, засвітила каганчик та поставила його на віконці, що до лісу виходить.

Це був сигнал партизанам, і означав він: «У моїй хаті німці, будьте обачні, хлопці».

Довго чекати не довелося. Через якоїсь півгодини як затарахкало кругом, як загуло... Почулося гучне «ура». Розриви гранат.

Я в одну мить збагнула, що мені слід робити. Як жбурну з печі залізні вагани, а сама як загорлаю:

— Ура-а-а!..

А потім, зваливши мідний таз, з гуркотом стрибнула на долівку. У такій веремії краще всього триматися якнайнижче.

Фашисти, мов ошпарені, посхоплювалися і прожогом прямо у вікна. Вискочив і той обер їхній. Та враз опам'ятався: автомата забув. Лізе назад у кімнату.

Тут, якби я була тямуща баба, хапай автомат і пуляй в гада. Та я тою штукаю не вміла орудувати. Я тоді мерщій до печі. Обер тільки хотів узяти автомат, а я його кочергою по черепку раз, два!..

Так він тут же і грюкнувся на підлогу.

Ну, все, думаю, кінець басурманові. А тепер якби чорти твою душу скоріше в пекло потягли...

А тут залітає до хати сам Батько — командир партизанський. Подивився він на мене, а я стою і ще кочергу в руці тримаю. Далі він глянув на труп обера, хитнув головою. Підходить, обіймає мене.

— Спасибі,— каже,— бабо Маланко. Ти, я бачу, справжня партизанка.

— Та що там, так прийшлося, інакше зробити не могла,— кажу йому.— Заберіть тільки з хати цього поганця.

Командир усміхнувся, плескає мене по плечу:

— Добре, заберемо.

Ну, а далі партизани підбрали різні трофеї. Одних підвід назбиралося понад два десятки. На три підводи погрузили валом всю биту гітлерівську погань (а їх з моїм обером налічили шістнадцять), вивели коней на шлях, по якому вони прийшли, і пустили без їздових в напрямі до райцентру. Так би мовити, «подарунок» фюреру від радянських партизанів. А самі на підводах рушили до лісу.

Я ж вимила підлогу й кочергу, щоб, значить, сховати кінці у воду, чистенько прибрала кімнату... Оце і все...

Про цю мою участь в бою односельчани й не знали аж до повернення наших рідних військ. А ото вже як прогнали загарбників і почали артіль відбудовувати, то виявилось, що на все село я одна ухитрилася зберегти дві курки і півника. Правда, вони були посліпли, бо переховувала я їх у клуні, в темному застінку. Але курочки мої роботящі і півник парубок завзятий...

І от, бачите, яке у нас тепер господарство, вгору ніколи глянути, а дивитись треба, бо клятї шуліки та яструби, як ті басурмани, дуже ласі до курятини.

А оце якось колишній командир партизанів Іван Михайлович, що тепер партійним секретарем працює, приїздив до нас, оглядав колгосп. Був і тут, на птахофермі. На загальних зборах про мене сказав похвальне слово:

— Сила наша — в людях наших! — говорив він.— От, наприклад, баба Маланка добре гітлерівців била, тепер добре працює!

А потім там-таки, після зборів, попросив, щоб я розповіла про цей випадок, в ніч на Восьме березня, усім...

Ну, так ото після того і пішло, і пішло, і пішло...

ВІН БУВ З ОДЕЩИНИ

Пістріскує сухий хмиз у багатті. Хлопчики і дівчатка тісною зграйкою обступили літнього чоловіка, на грудях якого поблискували два ордени Вітчизняної війни і партизанська медаль.

— Він був з Одещини, що ото за Бугом починається. І аж до Чорного моря і голубого Дунаю простягається,— кидаючи в багаття прутики, розповідав чоловік.— Такий чорнявий, широкоплечий, стрункий комсомолец, роботяга, за професією тракторист.

— Ех хлопці, хлопці! Ви знаєте, що таке Одещина? — часто запитував він і сам же відповідав: — Це сонячний багатий край. Виноградники, сади, без кінця і краю колгоспні поля... А на них хліба, хліба... Та які!

З любов'ю розповідав він про свою батьківщину:

— Земля там родюча і край квітучий. Ось покінчимо з фашистами, тоді до мене, хлопці, в гості приїжджайте. Я вас виноградом і яблуками почастую. У мене їх в садку, яких тільки душа забажає: і антонівки, і мічурінські, і шафран, і білий налив, навіть райські е!

Так ото був хлопець! Душа-хлопець... Да-а... А співав як?! Здорово співав. Заслухаєшся... Бувало, як затягне своїм могутнім басом:

Рече та стогне Дніпр широкий...

Аж луна по лісу котиться. Затамувавши подих, слухали його партизани, серед яких були і росіяни, і карели, і грузини, і білоруси, і казахи... Та що там вони, я й сам родом з України, а його з розкритим ротом слухав...

Пам'ятаю наш останній совмісний бій. Це було в ніч на перше вересня 1942 року. Ми були тоді кулеметниками в партизанському загоні Анатолія Озернова. Я — другий номер, а Грицько Кириленко — перший. А кулемет у нас трохвейний, такий приплюснутий, невеличкий, з двома відкидними ніжками, ну чиста тобі стрекоза. Ми його відбили у німецьких обозників. Наші спеці по трохвях говорили, що кулемет виготовлено на заводі фабриканта Шкоди. Машина, так би мовити, непогана, легша над усі кулемети. Б'є здорово, із дзвоном б'є. От тільки одна була прямотаки шкода. Мав він диски лише на двадцять патронів. Звісно, малуваті диски. Воно ж, знаєте, в бою тільки давай, давай набой, бо вогню треба якомога більше. Ну, а наш кулемет тільки пир-пир, і готово — нема патронів в диску.

Заряджаєш другий, і знову: тра-та-та... і стоп, готово — пустий диск. Ото тільки заряджай та розряджай. Роботи в бою вистачає і першому номеру — Грицьку, і мені — другому номеру.

— Ет! — сердився Грицько, — якби мені нашого вітчизняного «дегтяря», я дав би клас!

Звісно, він мав рацію. Куди отій шкодівській пиркальці до нашого вітчизняного кулемета. Далеко, далеко, як кущо́му до зайця! Але не чекати ж, поки з Уралу пришлють «дегтяря». Ми — партизани, і наше правило — ворожою зброєю бити ворога! Отже, на цю бойову операцію Грицько і я пішли з отим трохвейним кулеметом.

Потайки, тихо наш загін підійшов он на те соснове узлісся. Зупинилися. Комісар загону Свиридкін і ще два розвідники спустилися до річки. В умовленому місці, під великим каменем, дістали маленьку цидулку, де був зазначений німецький пароль. А передо́м нам його Овсій Петухов, своя людина. Ви, напевно, знаєте його? Тутешній колгоспник. За нашим завданням він у фашистів служив. І не якою там «нешкою», а заступником начальника поліції.

Одним словом, пропуск у ворожий гарнізон опинився у нас. Настала черга діяти. Командир загону Анатолій Михайлович відкликав убік нас, розвідників, і пояснює завдання:

— Міст через річку охороняється двома гітлерівцями, їхній пароль на сьогодні такий-то... Ваше завдання: тихо, без галасу зняти вартових і дати нам знати про це.

Одержавши завдання, наш взвод підійшов ближче до мосту. В чагарнику, що ото на тім боці, зупинилися. Прислухаємось, придивляємось. Бачимо на протилежному боці, біля мосту, два чорні силуети. Вогники блимають, видно, цигарки палять. Так... Отож вони і є ворожі вартові.

«Ех! — думаю, — піти б туди і особисто розправитись з тими поганцями». Підходжу до командира. Так і так, мовляв, дозвольте, я піду.

— Куди тобі, — каже, — рипаться, ти ж кулеметник.

— Кулеметник, — кажу, — та тільки другий, другий номер...

— Взагалі, — каже, — відчепіться і не суньтесь поперед батька в пекло!

Образило це мене, ой, як образило!

А командир тим часом вибрав чотирьох дужих хлопців, а нам наказує:

— Лишайтеся тут. Залягайте і наглядайте. Коли зніmemo

вартових, Грицько, крикнеш совою. Це сигнал загонові — «можна вирушати». На випадок невдачі підтримуйте вогнем наш відхід. Зрозуміло?

Вони пішли. А ми тут-таки, на пагорбку, залягли. Наглядаємо. Бачимо: двоє наших сховалося в кущах, що тягнулися берегом річки. А комвзвод і ще один партизан, вдаючи п'яних, похитуючись і щось безладно вигукуючи, вийшли на шлях і пішли прямо до мосту.

Все сталося так, як і було задумано. Гітлерівці підпустили до себе партизанів, бо вони ж пароль назвали. Далі, видно, хлопці попросили припалити цигарки. Потім в одну мить чотири силуети злилися в два. Декілька секунд змагання... Тут, знаєте, лежати спокійно не в змозі, пальці самі в землю вриваються. Ось силуети падають на землю. В цей час з кущів виринають ще два бійці і стрілою через міст на місце поединку.

— Послішайте, хлопці, на поміч! — чую схвильований шепіт. Це Грицько так переживає. Признатись, у мене самого аж піт виступив на лобі...

Але там без допомоги справились. Ось з землі підводиться один силует, а за ним другий. Ми полегшено зітхнули. З мосту замахали шапками. Значить, все в порядку! Ми теж встаємо на повний зріст і подаємо сигнал загонові, мовляв, прохід вільний, поспішайте.

Загін швидко перейшов через місток. На ходу розвернулися в бойовий порядок і вже широким ланцюгом рушили на оцей пагорбок. Нам було відомо, що тут, в приміщенні школи, ворожий вузол зв'язку і розміщується німецький гарнізон чисельністю в сто чоловік.

— Швидше, швидше,— квапив кожен сам себе.— Треба непоміченими підійти до школи... А там бій... Гарячий бій!..

Відстань до ворога швидко скорочувалася, частіше билосся серце. Руки ще міцніше стискували зброю. Останні хвилини перед боєм! Сотні думок, сотні переживань в одну і ту ж хвилину!

Нарешті, з густої темряви тьмяно вимальовується велика і довга будівля. Шеренгою чорних квадратних бійниць виглядають вікна. Праворуч, зразу ж біля дверей, в двох вікнах світиться.

«Караульне приміщення,— визначив я,— треба буде в першу чергу їх там приборкати». Штовхаю ліктем Грицька і вказую на ті два вікна. Грицько мовчки хитнув головою. Він не гірше від мене розумів, куди треба спершу направити вогонь.

Загін йшов все швидше й швидше. Відстань вже близько ста метрів. І нікого не видно. Тільки темінь ночі та мото-рошна тиша навколо.

«Це вже занадто! Занадто! А чи не згубна тут пастка для нас? Чи просто сволота спить здорово?» — одна за одною пробігали догадки. Ми вже не йдемо, а біжимо. До школи вже рукою подати... І ось, нарешті, в дверях з'являється висока постать. Блиснув багнет.

— Хальт, хальт, хальт! — з переляку загавкав гітлерівець.

— Бах! — дзвінкою луною розколов нічну тишу його запобіжний постріл. Слідом за цим з лівого боку різнув німецький кулемет.

— Залягай, вогонь! — протяжно і гучно скомандував командир.

Бійці миттю впали на землю. Западохотіли вогники, здригнулося повітря. Тра-а-а-ах, та-та-та-та! — загриміла музика бою.

— Давай, давай, хлопці, на всю котушку! — кричав комісар загону.

Ми залягли всього за п'ятдесят-шістдесят кроків від школи. Було видно кожне вікно, кожную шибку. Спочатку гітлерівці кинулись у двері, але там утворилася пробка, бо кожен, хто вискакував з дверей, там же падав долілиць, мов підкошений. Та ось розчохнулось одне вікно, за ним друге, третє, замелькали білі підштаники. Хвилина, і з вікон полетіли гранати. Сліпучі спалахи рвуть темінь ночі. Услід за вибухами, несамовито вигукуючи і стріляючи навмання, вивалювались з вікон очманілі фашисти. Вони вирішили лобовою атакою навести жах на партизанів і прорвати кільце оточення. Та не здригнулися народні месники, бо сама ненависть мовби приварила руки до зброї, і ніяка сила не змогла б розчепити їх. Наші кулемети працювали безупинку, гітлерівці падали, мов підкошені.

— Ай, давай, давай, давай! — кричить мені Грицько.

— Ай, даю, даю, даю! — у тон йому гукаю.

Настала гаряча пора. Я тільки й знаю заряджаю й заряджаю та подаю Грицькові диски, готові до бою. А він, значить, як ушкварить, як ушкварить. Температура бою піднялася до найвищої точки. Сарай, що стояв поруч школи, запалав.

І от в цей час справа від школи зненацька вдарив ворожий кулемет. В'ю-ю-ю, в'ю-ю-ю! — шмигнули кулі над головою. Я пригнувся. Дивлюся, а Грицько щось так незруч-

ві схилив голову. Кашкет його, звалившись з голови, лежав уверх дном.

«Невже, невже?» — полізли в голову недобрі догадки.

— Грицько! — кричу.

Мовчить. Підповзаю до нього.

— Грицько, Грицько! — мацаю рукою. Ноги витягнуті, розслаблі, голова пробита.

Здіпивши зуби, беру кулемет з рук убитого друга і швидко відповзаю вбік. Ставляю кулемет, дивлюся, фашист з погрібника бив.

— Ич, сволота, б'є! Б'є як!

Прицілююсь і посилаю чергу, другу, третю... А фашист все продовжує стріляти.

Випустив я диск у ворожого кулеметника, далі вийняв із-за пояса гранату і жбуринув її в погрібник. Секунда, дві... Вибух. Вогонь і дим, гітлерівця — шукай в живих!

— На штурм! На-а-а штурм!!! — покотився командирський наказ.

— За Батьківщину! — залунали дужі голоси, і партизани, обганяючи один одного, ринулись вперед.

Всеперемагаюче російське «ура» громоподібною хвилею покотилося по шкільному подвір'ю, по селу і відізналося десь аж біля лісу.

Пробігли завалений вибухом погріб, гараж, клуні. Зустріли бійців, які з протилежного боку оббігли палаючу будівлю. І стало зрозуміло — кінець бою.

Командир загону попихкував люлькою і, оглядаючи купи фашистських трупів, говорив:

— Це вам, твердолюбим, останній урок з історії: «Хто з мечем до нас прийде, той від меча й загине! На цьому стояла, стоїть і буде стояти земля російська!»

Оповідач замовк і схилив передчасно посивілу голову. Видко, нелегко йому, сердешному, згадувати про це. З хвилину панувала тиша. Ніхто з юних слухачів не наважувався порушити мовчанку. Багаття, яке добре горіло з чверть години тому, тепер майже погасло. Лише час від часу блимали маленькі язички вогню, то догорали останні цурупалки. Один хлопчик зібрав хмиз навколо багаття і кинув його на рожеве вугілля. Хмиз затріщав, спалахнуло полум'я, освітивши зосереджені обличчя школярів.

Партизан підвів голову, окинув коло своїх слухачів, перевіз погляд на уквітчану прапорцями і плакатами добре знайому йому довгасту будову школи. Завтра вранці

галаслива радісна дівтора сяде за парти і почне свій новий навчальний рік. Отож пора, вирішив він, і сказав:

— На цьому, діти, я закінчу свою розповідь про бойові дні. Запам'ятайте, і Грицько Кириленко з Одещини, і Зоя Космодем'янська з Московщини, і тисячі інших героїв Великої Вітчизняної війни безмежно любили свою Батьківщину, свій радянський народ. Будьте ж і ви мужніми, сміливими і непохитними в боротьбі за справу Леніна, за торжество комунізму!

Школярі стали струнко і, салютуючи, дружно гукнули:
— Завжди готові!

1964 р.

ЯК Я КОМІСАРОМ БУВ...

Похмурий осінній ранок 1942 року... Минувши партизанські застави, ми вийшли на узлісся. Ще раз оглянулися на рідний ліс і рушили прямо на північ.

Нас троє: Віктор Степанов, Грицько Новиков і я.

У кожного в об'ємистих речових торбах по буханці хліба і кусню сала, по кілька десятків плиток толу, в дерев'яних коробках — протипіхотні міни. В правій кишені тютюн-самосад, в лівій, як правило, фітіль, кремій і шматок сталі. Весь цей нехитрий пристрій має милу назву — кресало. Ну, і, само собою зрозуміло, кожен мав автомат і за поясом по парі гранат.

В такій от амуніції йдемо виконувати бойове завдання, назване партизанами «наведення порядку на ворожих комунікаціях».

До району дій нам треба пройти кілометрів п'ятдесят з гаком. І от йдемо ми так: поле — йдемо полем. Яр — переходимо яр. Річка — форсуємо річку. У нас є компас і до дрібниць розроблений маршрут. До того ж Грицько — тутешній чоловік.

На другу добу нашого походу досягли Мухінського лісу. Йдемо, раптом: ліс гуде. Прислухаємося: дзенькають сокири, стукають молотки, шурхотять поперечні пили...

«Еге-ге, — думаю, — певно, фріц якийсь будує собі дачу. Обов'язково навідаємося до нього, для нас це місце зручне. Частенько «гостювати» будемо. Врешті, звісно, викуримо, відвоюємо. Наша буде дача! Хоч би будував фундаментальну... Щоб і клуня, і погрібник, взагалі, і хліб, і сало

і таке інше. Та й «птиця» хай поселиться немала... Ну, наприклад, генерал-есесівець, або який-небудь бандюг фюрер, чи як там у біса вони звуться!»

Підходимо ближче, і що ви думаєте? Бачимо, тут йде масове виробництво гробів. Підкрадаємося упритул і одного мужичка з кудою рудою бородою питаємо:

— Працюємо?

Він озирнувся навколо, оглянув нас і, второпавши, з ким має справу, каже:

— Та працюємо. Поганцям гроби майструємо...

— Значить, з задоволенням, говориш, працюєте?

— Ну, звісно. Гроби та хрести... Одна насолода... Видать, їх здорово синки наші молотять, бо замовлення величезні, не встигаємо...

— Ех ви, ентузіасты гробовики, ліс — народне добро — псуєте.

Рудобородий розвів руками:

— Доводиться, бо під автоматом працюєш.

— Охорона тут їхня є? — питаємо.

— Та он там, за тими штабелями гробів, сидить один...

На цьому обриваємо розмову. Обережно рушаємо по вказаному напрямку. Для певності підходимо до фріца з двох боків. А він, сучий син, сидить на гробу і під ніс пісеньку мурличе. Щось на зразок «Как хорошо в краю чужом...». Та, учувши тріск сухих гілочок, скочив на ноги і автомат наізготовку.

А в цю мить Григорій Новиков, що заходив з тилу, гробовою кришкою його грюк. Фашист носом кліюнув і, мов лантух, гепнув на землю.

Шкода, що ми з ним і не поговорили. Грицько трохи погарячився, не розрахував удару. Треба було лиш оглушити, а він з розмаху хлопнув, і вийшла фріцу справжня «кришка».

До нас зійшлися всі теслярі, всього чоловік тридцять.

— Виступити б треба, — сказав мені Віктор.

Я ствердно хитнув головою, взяв гроб, наклав ним труп гітлерівця, став на нього і таку промову виголосив:

— Ех ви, гробовики! Нікчемні ви люди! Що скажуть про вас сини, які незабаром прийдуть сюди? Ви — російські люди, народжені на російській землі, випестувані російською матір'ю. Розуміти треба! Не ліс наш, народний, рубати треба, а фашистську гадину. Нещадно знищувати загарбників, що зазіхнули на нашу волю і мирну творчу працю!

— Ну, то що, скажи, що нам робити? — спитав рудобородий мужик.

— Є одна роботка, — усміхаючись, кажу я, — і, до речі, туди якраз теслярі потрібні.

— Та воно б піти можна, але як же вдома сім'я? Жінка, діти можуть безвинно загинути, — озвався високий довгов'язий чоловік.

— Пустити провокаційну чутку, що нас захопили партизани, — запропонував рудобородий.

— Вірно, — підтримав Степанов. — А для цього треба, щоб один з вас, хто може зіграти до смерті переляканого, побіг до села і здійняв лемент. Напали, мовляв, напали партизани і захопили усіх теслярів у полон...

Після короткого обговорення знаходиться така людина, що береться зробити все якнайкраще.

— Та дивіться, — давав останню настанову Віктор, — треба так настрашити гітлерівців, щоб у них піджилки тряслися і щоб вони зайняли кругову оборону села та нікуди дві доби носа не показували, а чекали партизанського нальоту...

— Гаразд, я постараясь, — відповів низенький горбатий чоловічок.

Ми підпалили штабелі готових гробів і повели теслярів з їхніми інструментами, сокирами, молотками, пилами на шосе Рославль — Унеча.

На ходу відбулося формування нового партизанського загону. Посади розподілили так: Григорій Новиков — командир загону, Віктор Степанов — його старший ад'ютант, або, як кажуть, начштаба. А я — комісар загону.

Не думайте, що я маю яку-небудь вищу освіту й завдяки цьому дісталась мені така відповідальна посада. Ні, ні! Освіта у мене сім класів та ще, як кажуть, декілька коридорів. Я безпартійний, в політичних питаннях поки що мілко плаваю. До війни працював слюсарем в залізничному депо Рославля. На жодних зборах, чи на мітингу, чи взагалі при народі ні разу не виступав. Побоювався, що почати почну, а далі думки в голові заплутаються, язик заклакне і закінчити виступ до пуття мені не вдасться!

І лише тут, у партизанах, треба сказати, значні зміни зі мною сталися. Заворожив комісар наш Василь Семенович. Оце людина! Чародій чоловік. Багацько не говорить, а скаже кілька слів — і зразу яюсь серцем твоїм заволодіє і поведе, і поведе по вірній дорозі.

Почав і я ворушити мізками, бо дуже вже хотілося у всьому бути схожим на комісара. Зрозумів згодом, що перед виступом треба точно визначити, що хочеш сказати. Тобто оприділити основну лінію. Далі підбирай такі ваговиті слова, щоб западали в душу...

Почав практикуватися. Бувало, візьму слово на мітингу чи зборах, скажу кілька дужих фраз, а після мені й кажуть:

— Молодець, здорово сказав!

Так ото, ураховуючи все це і мою сьогоднішню ініціативу, мене й призначили комісаром.

Вечоріло. Ми зробили останній привал. Тут Григорій розподілив людей на три групи, уточнив завдання.

Починаємо в одному місці, потім одна група на чолі зі мною йде вправо, Григорій на чолі другої йде вліво. Віктор мав особливе завдання: замінювати шосе з боку Рославля. Потім виступив я і дав таку настанову:

— Головне, — кажу, — не дрейфити. Дійти, як у себе на городі. Адже ми з вами на своїй радянській землі і хазяйнувати тут нікому не дозволимо!

Коли зовсім стемніло, вийшли на шосе і... закипіла робота.

Дзвінко дзвеніли пили, впиваючись в телеграфні стовпи, гупотіли сокири. Хвилина, дві, три... і стовп за стовпом з тріском валились на бік. Стукотіли молотки, і перерубані дроти, плутаючись між собою, дзвеніли, мов обірвані струни.

— Оце робота, — підбадьорював я своїх теслярів. — Оце да! Не важка, але грошова. Один стовп — один карбованець. Чашечка — 15 копійок, дріт — п'ять. Ай, давай, давай, давай!

В такій роботі губиться відчуття часу. Здається, тільки-но почали, а стовпів навалено скільки око сягає!

Раптом з боку міста долинає гул автомашин. Ага, виходить, вірно розрахували. І навмисно гучно, щоб всі чули, оголошую:

— Увага, товариші! Зараз ви будете свідками, як машина з фашистами відправиться на той світ без пересадки!

А про себе подумав: хоч би ж Віктор не підвів, і міна «сработала», бо інакше повний конфуз получится. Та побоювався дарма. Трохи згодом метрів за триста від нас спалахнуло сліпуче полум'я. Задвигтіла земля, прокотився оглушливий вибух... А по хвилі, захлинаючись, ударили ворожі автомати. Ми почали відходити. Очевидно, лише одна автомашинка підірвалася, а на інших до біса гітлерівців.

А на озброєних автоматами і кулеметами з сокирою не підеш...

У лісі, в умовленому місці, ми всі зійшлися. Григорій, як і належить командирові, подякував усім і надав мені слово. Я зняв картуза, потім, сам не знаю навіщо, знову одяг його і таку промову виголосив:

— Попрацювали на славу! Сорок три стовпи зпиляли, більше двох кілометрів телеграфно-телефонного дроту порубали. Автомашину фашистів до чортів відправили. Оце потрібна робота! Це дійова допомога фронту, Червоній Армії. За це спасибі скаже Батьківщина.

Тол у нас ще є, отож відпочинемо трохи і підемо в новому напрямку на таку ж роботу!

— Підемо, підемо! — у відповідь загуділи голоси.— Воювать так воювать!

— Пішли!

Два дні і дві ночі ми мінували шосейки і обривали павутиння ворожого зв'язку, а коли запас вибухівки вийшов, з'явилися на базу партизанської бригади.

Командування оголосило нам подяку.

Оце і все. Ну, а Віктор і Грицько до цих пір все жартують, мовляв, товаришу комісар, як справи?

— Все в порядку,— відповідаю ї, посміхаючись, згадую про цей незвичайний випадок, коли я несподівано розкрив у собі неабиякі ораторські здібності.

1964 р.

АРТИСТ

Зізнаюсь вам по правді, шановні товариші, ні в яких виставах я ніколи не грав, і сцена взагалі не для мене. Але всі мої бойові друзі звать мене артистом.

Звідки взялося оце моє прізвисько? Послухайте, я зараз вам розкажу.

Діло було взимку сорок другого в тилу у ворога, на Смоленщині. Викликає мене командир партизанського загону Іван Тимофійович і питає:

— Село Оглобліно знаєш?

— Оглобліно? Це оте, що за річкою, на пагорбку?

— Воно. Туди сьогодні прибули фашисти, розумієш?

— Та що тут розуміти,— кажу,— приїхали, видно, з фронту очухатись трохи.

— А оце вже як сказати... Звідки вони і чому сюди прибули, треба взнати,— зауважив командир і наказав: — Бери своїх хлопців і до ранку приведи мені «язика». Ясно?

— Зрозуміло, товаришу командир.

— От і гаразд. В час добрий! — і він міцно потис мені руку.

Далі уявіть собі таку картину.

Місячний морозний вечір. Куди не глянеш — сніг, сніг і сніг. В Оглобліно гітлерівці, а я і одинадцять бійців, одягнені в білі маскхалати, ходимо, вірніше лазимо, на підступах до села. Ми, бачте, ознайомлюємося з місцевістю і вибираємо зручну позицію, так би мовити, підходяще місце, звідки можна було б наглядати і полювати за гітлерівцями.

Поволі, загинаючи навколо Оглобліно величезну дугу, ми помітили, що з села виповзає вантажна автомашинна.

— Хлопці, за мною,— даю команду і бігцем веду розвідників на шлях, в засаду.

Заягли ми в кущах, лежимо. А машина тим часом спустилася у яроч і пчих-пчих, видно, мотор барахлить.

Полежали ми так хвилин з двадцять. Сумнувало стало. Спочатку в балочці хоч мотор гудів, пчихав, а то зовсім замовк.

Вирішили йти на «виручку» фрїцам. Сторожко, пригинаючись, йдемо на зближення. Та от помічаємо, що від автомашини до села рушило чоловік п'ять. От так заковика! Прямо з-під рук вислизнули!

Присіли, понаглядали, поки німці зникли за пагорбком. Біля автомашини не видно нікого. А проте, думаю, може, в кабіні вартовий причаївся. Треба бути обачним.

— Заягайте ось тут,— показую хлопцям,— і наглядайте. Коли щось трапиться — виручайте. Піду до машини, подивлюся, що і як. Може, там в кабіні фрїц сидить, то я йому запропоную, щоб до нас йшов.

І от один виходжу на дорогу. На мені валянки, ватяні штани, білий кожушок. На шиї трофейний автомат «козяча нога». Так що з першого погляду дідька лисого втямиш, хто я такий. А це ж, як ви самі знаєте, в розвідці дуже важливо. Я ще й умів трохи по-їхньому шпрехати — в школі ж навчали німецької мови. Правда, я її недолюблював. А дарма. Як би зараз в пригоді стало. А то мого запасу слів вистачить найбільше на двоххвилинну розмову.

Підходжу до автомашини. Нікого. Тільки я почав вичати обстановку, як на тобі, помічаю, що з села сюди

хтось іде. Придивляюсь: автомат коротконосий, пілотка, шинель... їй-бо, фріц!

«Оце красота, — думаю, — правду все-таки люди кажуть: на мисливця і звір біжить. Залишусь тут. Підійде — візьму в полон».

Жду.

«Іди, — думаю, — іди, чистокровний, сюди. Не заставляй себе довго чекати на морозі. У хлопців, певне, вже ноги замерзли».

А він поволі, насторожено, але йде, бо, видно, наказано вартувати автомашину.

І от, коли йому лишилося до мене кроків тридцять, як на зло, хтось з хлопців чхнув. Фашист зупинився, найжачився.

«Ех, — думаю, — підгадив хтось. Узнаю, відірву нос!»

У фріца, мабуть, засвербіли п'яти. Він повернувся кругом і швидко пішов назад. Ну, що тут вдієш? Як його затримати?

«Еге-ге-ге, — думаю, — голубчику. «Куда, куда, куда ви удалились?» — і почав наводити автомат. «Попасти б, — міркую, — йому в п'яту, щоб знав як тікати!»

Та раптом вирішив піти на хитрість. Хитаючись маятником, я відвалив від машини і закричав:

— Ало! Менш, варум ляфен? Ком гер! — Чоловіче, мовляв, чого тікаєш? Йди сюди.

Німець враз повернувся, присів, взяв мене на мушку.

— Вер біст ду? — Хто ти? — питає.

«Що, коли не признає мене за свого. Натисне спусковий гачок і...» При цій гадці волосся на голові здибилосся. Але раз взявся грати роль, то вже валяй, Ванька, до кінця. Відступати пізно.

— Ком, ком гер! — кличу до себе німця, а сам петляю по снігу ногами, розмахую руками, ніби наливався оковитої конад міру. Тим часом роз'яснюю фріцу: я, мовляв, є поліцай з Оглобліно. Я хочу їхати, бо мої «колеса» дуже виляють, їй-бо, своїм ходом не доберуся додому. Підвезіть мене, пане.

Гітлерівець бачить: один чоловік, до того ж п'яний в дим, автомат, як непотрібна іграшка, метляється на грудях. Посмілішав, почав підходити, але дула свого автомата з мене не спускає. Я в бік, і дуло за мною, я в другий, і дуло туди. А я ніби не помічаю цього, питаю його:

— Ду біст шофер? — Ти шофер?

Німець мовчить.

— Ти що ж, глухий чи дурний? — допитуюсь у нього по-російськи. — Ти шофер, калимщик?

— Іх бін постен. — Я вартовий, — каже гітлерівець.

— Ну, а я — русішен поліцай. З Оглобліно, — товкмачу фріцові. — Я ходив до своєї Марусі в сусіднє село Гуту. Трошки гуляв...

— О, Гута! Гута! — радо залопотів німець. — Ми туди теж їхали. Там єсть шпек, шнапс і харош девка... Но мотор не работает. Погане горюче. Неграїн дрянть...

— Ах, ах! — удавано жалкую. — Ми б вас гаряче зустріли і пригостили б добре, — і я киваю у бік кущів, де наша засада.

— Во, во! Гут, гут! — задоволено лопоче німець, не втямивши, на що я натякаю.

З натхненням веду далі свою роль:

— Там шпека, яйка і первака-самогону — во! — розставляю поширше руки. — Я, знаєте, сам випив три стакани перваку. По-вашому, шнапса дев'ять чарок хильнув... І тепер не можу йти. Везіть мене, бо на службу треба... — І я відчайдушно, втрачаючи рівновагу, захитався, і, щоб не впасти, завалився на крило автомашини.

— Рус — свиня! Ти совсем п'яний, — каже німець.

— Ні, — кажу, — я трошки. Я десять бокалів осушив, — не моргнувши, брешу фріцові і показую на пальцях, хвацько даю собі щигля по шиї, — і пив я, кажу, за здоров'я своєї дівчини. У мене там хороша наречена, Маруся. Ох і дівчина, кращої їй не треба!..

— Я, я, — погодився фріц. — Рус девка гут. — І він причмокнув губами.

«Ич, — думаю, — який бабник». Спідлоба глянув на нього: посиніла пика дуже зморшкувата, а в роті, мов вовчі ікла, стирчали два металевих зуби.

— Я, я, рус девка гут! — знову причмокуючи, повторив гітлерівець. — Но ета рус зіма... ох, ох!..

Тут фашист випустив автомат і обома руками заходився терти задубілі вуха. Я миттю схопив свого автомата і наставив прямо в зуби німцю.

— Хенде хох!

— Ох, ох, — випустив з себе дух гітлерівець і оторопіло підняв руки вгору.

— Кругом! — владно скомандував я.

Фашист неохоче виконав команду. Я забрав його автомат і пояснив:

— Крок вліво або вправо — без попередження стріляю. Ясно?

— Я, я... — тремтячим голосом відповів фріц.

— Кроком руш! Раз... два!..

І за якісь лічені хвилини привів я до своїх «язика»...

— Здорово ти розіграв сценку, — сказав один з моїх друзів. — Любо було дивитися.

— Вам добре було дивитися. А мені нелегко довелося.

— Ти грав, мов справжній артист, — заявив інший розвідник.

— Не загинайте, хлопці, який я вам артист, я — партизан-розвідник. А взагалі за професією — тракторист.

Та з того часу прилипло до мене прізвисько «артист».

Але ж ви самі, товариші, тепер бачите: ну який з мене артист?

1964 р.

ІСТОРИЧНЕ СЕЛО

Село наше невеличке. Має лише тридцять дві хати, п'ять колгоспних клунь та чотири лазні.

Село найзвичайнісіньке, яких так багацько в нашій окрузі. Живу я в ньому від самого дня народження, і хоч би тобі яка подія незвичайна трапилась або ж героїзм який-небудь. Так ні! І тільки у Велику Вітчизняну війну село наше прославилось на всю округу, це я напевно знаю, а то, може, й далі.

Так ото, значить, як наше село увійшло в історію, я й розповім не поспішаючи, все по порядку.

Було це на початку січня 1943 року. Тільки проспівали перші півні, як раптом: стук-стук-стук...

— Е-е-е, — кажу, — стара, чуєш, наче хтось стукає до нас?

— І носить же когось лиха година, — невдоволено буркнула вона і перевернулася на другий бік.

— Тсс... цить, — кажу їй, — адже ти не знаєш хто, може, там гість дорогий — синок-соколик залетів.

Устаю я, значить, з ліжка, підходжу до вікна.

— Агов, — кричу, — хто там?

— Відчиняй, папашо, свої, — чую відповідь.

Подивитись у вікно не можна, бо мороз шибки дуже наморозив.

«Ну,— думаю,— раз свої, то, значить, свої...» Відчиняю двері.

Еге-ге!.. Бачу, хлопці до зубів озброєні: автомати, гвинтівки, гранати. На одному біла шапка-кубанка, а отак навкосьяк — червона стрічка. Значить, правда, свої — партизани.

Але, признатися, від несподіванки мене аж в дрож кинуло. Незвичайні гості. Так, взагалі, чути чував... Але тут раптом прямо перед собою бачу.

— Ну, заходьте, хлопці-молодці,— щиро запрошую.

Заходять вони до хати. Тільки я хотів каганця засвітити, як мене зупинили:

— Стоп, папашо, у нас правило: спершу вікна запинаємо, а вже потім світло світимо.

Запнув я вікна, один з них дістав запальничку: чирк-чирк... і засвічує каганця.

Тепер бачу: їх п'ятеро. Чотири чоловіки і одна жінка. Не молода вже, із сумкою через плече, а на сумці червоний хрест. Я одразу змикитив — медсестра. А на інших дивився, дивився, кліпав очима і не розумів, хто з них старший начальник, а хто молодший. Та згодом допояв, що отой молодий, стрункий, котрий у білій кубанці з червоною стрічкою, ото, значить, найстарший над ними. А вже потім, мабуть, іде отой високий чолов'яга в шинелі, а далі, мабуть, отой низенький чоловічок, такий швидкий та моторний. Ну, а четвертий, то це просто, напевне, зв'язківець. Бо перше-наперше отой, значить, командир говорить до нього:

— Ану, Шпак, командирів рот негайно сюди!

Той, значить, Шпак, миттю вибіг з хати. А тим часом цей самий, командир, до мене звертається:

— Сідайте, батьку, розповідайте, як життя-буття?

Ну, я і став усе викладати, як воно є, нічого не приховуючи. І про масові розстріли та грабування, і про непосильні податки. Слухали мене уважно. Почали й командири сходитись, теж сідали і слухали. А отой, високий, говорить:

— Не життя, кажеш, а животіння в неволі?

— Що вірно то вірно,— кажу.

— Нічого, батя, кріпись,— мовив командир,— скоро, скоро капут загарбникам!

Я хотів іще щось сказати, та він підняв руку, мовляв, досить, батьку! І, вже звертаючись до командирів, сказав:

— Так от що, товариші. Попередити місцеве населення, що вихід з села категорично заборонено. Хто намагатиме-

ться вийти з села, вважатиметься зрадником. Тих, хто буде приходити до села, затримувати і доставляти до мене. Ходити партизанам по селу вдень, аж до смерку, забороняється. Навіть вам, коли треба буде прийти сюди, чіпляйте зверху жіночі хустки. На відстані в два кілометри чорта лисого розпізнаєш хто ти?! Розставити вартових так, щоб зміна проходила непомітно для поліцаїв з сусіднього села.

Господарі нехай топлять печі, як завжди, зранку, а потім можна буде ще й звечора, як стемніє. Затопити бані, скупати всіх бійців!

Оце так він їм наказав, і вони розійшлися. І от ніби перед святом, задиміли наші бані — це партизани баняться.

Вдень купаються, вночі купаються, і знову вдень, і знов уночі. У нашому ж селі всього чотири невеличкі бані. А партизанів? Багацько партизанів! До речі, затриманих зібралось чимало. Всі із сусідніх сіл. Ви ж самі знаєте, як воно ото водиться: чоловік іде до куми, а жінка до кума... Ну, а їх усе затримують тут та й затримують. Партизанський командир їх по-дружньому розпитує... І виникла підозра, що серед цих «гостей» є ворожі розвідники...

Наступної ночі, перед самим світанком, стукають нам у вікно. Я хоча й господар хати, але тепер нікому не відчиняю дверей. Робить все їхній отой самий зв'язківець Шпак.

— Хто там? — питає він.

— Я, Косов, — чути відповідь.

Відчиняє йому двері. Входить такий присадкуватий юнак, видать, розвідник: автомат на грудях, револьверт на боку, граната за поясом. Герой, та й годі! Підходить він до командира і тихо йому:

— В сусідньому селі з'явилися гітлерівці.

— Так, так, — пробубнів командир і по паузі додав: — Ти ось що, піди до Абрамова і передай, щоб негайно виставив додаткові пости там, де ми домовилися. Бані нехай продовжують топити і постараються до ранку обмити всіх партизанів. Без паніки, але щоб усе було наготові. Зрозуміло? Повтори.

Партизан усе це повторив.

— Іди.

Розвідник пішов, а командир, немов нічогісінько і не було, знову ліг спати. А я вже не сплю... Та яке там в біса спання, коли у нашому селі партизани, а за якихось дві версти — фашисти.

Своїй старій я не наважився про це сообщити. Ну, так вона спить собі сном праведника. А я вже й очей не змикаю, та все ото жду. Ось, ось, думаю, зніметься стрілянина.

Але ні, даремно не спав. Нічого не сталося до самого ранку. Ще затемна супруга зварганила капусняк, іще гарячим подала його на стіл партизанам. І тільки ото командири посідали снідати, як забігає один партизан і голосно заявляє:

— Фашисти йдуть!

Моя стара аж підскочила від цієї новини.

— Спокійно, спокійно,— кажу,— Варваро...

А сам дивлюся на командира. Та в цю мить всі глянули на нього. А він хоч літами й молодий, але спокійний такий чоловік. Відклав убік ложку.

— Ага,— каже,— то це вони йдуть до нас снідати? Чи, може, в баню митися?

— Мабуть, у баню,— сказав отой командир, що найвищий зростом.

— Побанити їх треба обов'язково! Чорні їхні душі!..— усміхнувся командир і підкликав до себе зв'язкового:

— Доповідай точніше, як ідуть, звідки?

— Та ось від того села, котре на захід,— почав партизан.— Ідуть вони трьома колонами: перша берегом річки, друга прямо по дорозі, а третя — отим лугом, що заходить до нас з правого боку.

— Так, так...— Командир підвівся.— От що,— звернувся він до партизана,— передай наказ Абрамову, а ти,— він вказав на Шпака,— передай Ларіну, щоб приготувалися. Абрамову зайняти оборону на городі, а Ларіну поки що сидіти за клунами.

Партизани побігли з хати, а командир отого високого і жінку з медсумкою послав на передову і звернувся до мене:

— Ану, батьку, подай драбину та покажи, як можна вилізти на горище твоєї хати.

— Ходімо,— кажу,— ходімо.

Веду його в сіни, ставляю драбину. Ну, ото, значить, лізе він, за ним отой найменший, поліз і я, щоб показати, що і де.

— Отут,— говорить він мені,— вийміть пару снопів з покрівлі, тільки акуратно, невеличку дірку робіть.

Ну, а хата в мене соломою вкрита. Раз потягнув снопа, другий... і дірка готова. Висунув він голову, глянув, а потім у бінокль подивився та й каже:

— Ану, Ілько, розпорядись там, щоб третя рота запрягла коней в санки і підготувала двадцять автоматників для контратаки.

Отой, значить, менший поквапливо злазить з горища, щоб дати розпорядження. А командир стоїть і пильно спостерігає за фашистами. Потім говорять:

— Нехай, нехай ідуть, ми їм баню тут добру влаштуємо!

— А як, і стріляти будете? — запитую.

Командир здивовано глянув на мене:

— Аякже, стріляти гадів будемо!

— Ну, то це ясно, я хотів поспитати: як, мовляв, може, вони і хати нам вогненними кулями позапалюють?

— Може... — ствердив командир.

— Гей, стара! — Тут уже командую я. — Ти там збери одежу, посуд, подушки і все цінне у вузлі та підготуй відра з водою.

— А навіщо? — допитується вона.

— Та знаєш, — кажу, — може, горіти будемо.

— Ой лишенько!.. Ой лишенько! — заметушилась стара.

Воно, звісно, баба як баба, зразу крик і лемент зняла. Тільки я ото хотів злазити, щоб допомогти, бо, бачу, вона заохала, забігала й нічого путнього не зробить, аж, чую, кричить командир:

— Агов! Де там люди?!

— Нема, нема нікого, — докладую.

— Ну, то ти, батьку, зможеш зробити діло?

— Ну, аякже, — кажу, — товаришу командир. Я ж солдат.

Ще в тій германській, а потім і в громадянській снайпером був...

— Гаразд. Тоді ось що, не гаючи часу, треба побігти до Абрамова і передати мій наказ: підпустити фашистів не менше як на п'ятдесят метрів. Ясно?!

— Воно то ясно, — кажу, — тільки де його шукати того самого, як його, Абрамова?

— Ось, дивись. — І він покликав мене до дірки. — Он біля крайньої хати лежать його хлопці.

Глянув я, і серце замліло. Все як на долоні... Західна частина нашого села. Хатинки отак стоять, ліворуч, і отак кечки трохи спереду — чорніють на снігу люди. Отож і є хлопці Абрамова. А праворуч колгоспні клуні просто обліплені, так багацько скупчилось там партизанів. Видко, сит-

налу чекають... А отак прямо лугом, що веде до села, суне колона. Ото ж, певно, німці. По дорозі теж їдуть гади. А найбільша колона суне берегом річки, що підведе їх до хлопців Абрамова. Тут поруч і баня. Димить іще, топиться... Я хоча й не стратег, але бачу, що ловко вийде. Колона гітлерівців, значить, натикається на Абрамова. Він їх б'є й кладе... кладе й б'є. А оті хлопці, що під клунями скупчилися, тоді гайда вперед і во фланг. во фланг!

Здорово придумано! Буде поганцям тут баня, добра буде баня!..

— Натє ось цей папірець,— дає мені командир,— і мерщій до Абрамова.

Ну, а я ж розумію, що то значить військові справи, тут говорити довго не приходиться.

— Есть, товаришу командир! — миттю за папірець та з горища шмиг...

Віжу від хати до хати, добігаю до крайньої.

— Стій, куди вас, діду, дідько несе! — зупиняє мене партизан,— бачите, бій зараз буде.

— Ось,— показую папірець,— від командира, негайно Абрамову.

— Ага, он бачиш, в шинелі лежить за пагорбком, ото і є наш командир Абрамов.

Пустився бігти до нього, коли чую позаду суворий шепіт:

— Лягай, лягай, повзком!..

Звалився я на сніг, а він хоч і холодний, але на руках так і тане, так і тане... Аж пече і тане...

Бачу, Абрамов уже готується команду на «вогонь» подати. Я аж упріваю, так поспішаю. Швидше, швидше! А піт так і ллє, очі заливає...

Але я не маленький, розумію, що від мене залежить успіх усієї баталії. Скупати фашистів треба, а то, чого доброго, вони нас скупають... До цього часу і не знав, що такий слабкий став. Весь намок, розкис. Повзу, повзу, а воно наче на одному місці борсаюся.

Але ось, ось, нарешті... Сіпаю за ноги і мовчки простягаю записку. Абрамов швидко читає. Далі, бачу, на близьку дистанцію перестроюється. Кладе убік гвинтівку, а із-за спини дістає автомата.

Не довго думаючи, підповзаю, мовчки беру гвинтівку і, значить, стріляти ладнаюсь.

Бачу велику ворожу колону. Їдуть, наготові тримаючи гвинтівки, автомати, а на санках навіть пруть станкові кулемети. Оце да-а!.. Отут-то будуть діла!..

В цю мить мене хтось по голові долонею бац! Я лицем у сніг. А Абрамов мені пальцем грозить, мовляв, не спиши, батько, поперед сина в пекло!

Лежу я ото, лежу. Серце починає тремтіти, це щось уже занадто довге чекання...

Та ось, помічаю, Абрамов починає цілитись. Повернув і я голову в той бік. Дивлюсь, а із вибалка, кроків за шістдесят показуються голови гітлерівців. Я ото, значить, сядовлю на мушку першого. А потім, думаю, на дідка він мені здався, в першого ж усі цілять, візьму я третього...

І ось нарешті дужий вигук:

— Вогонь!

— Тра-ах! та-та-та-та! тир, тир, тир! — запрацювала партизанська зброя.

Мій німець тільки шкереберть з котушок. Я в другого — трах! І той падає, я в третього — і той котиться. Ну, ніби в казці або в кіно...

Раптом Абрамов повертається й кричить кулеметникам, що замаскувалися на даху крайньої хати:

— Вогонь по хвосту колони!

А сам підводиться й кричить:

— Ура-а-а! Вперед, хлопці! В атаку!

Піднімаюсь і я: воювать так воювать!

— Ура-а-а! — кричу і біжу вкупі з атакуючими партизанами.

І бачу, еге-ге!.. Тут уже справжня баня: одні гітлерівці лежать горілиць, видко, припекло, дуже шпарко стало. А інші навкарачках лаяють, видко, теж жарко, дуже жарко. Ну, взагалі обстановка така, як ото в знаменитій картині «Олександр Невський купає тевтонів в Чудському озері».

Досадно лише, що не можу поспівати за бійцями-партизанами, тяжко бігти мені, старому, сили не ті, ноги підводять, не слухаються.

Відстав, але не зупиняюсь, біжу вслід за бійцями.

В цей час десь з правого боку:

— Та-та-та-та... тир-тир-тир... — заговорили кулемети і автомати.

А потім:

— Ура!

Отож, напевне, пішли в атаку во фланг, во фланг!

А ось чую: гуде земля від навального тупоту копит... Аж, бачу, з села вилітають санки в припряжку по двоє баских коней. Одні, другі, треті... На кожних по три автоматники.

За санками — вершники. Серед них помічаю і командира, що в мене квартирує, отой найстарший над усіма...

І помчали, помчали вони галопом, переслідуючи гітлерівців.

— Агов, діду, куди задивились?

Обертаючись, бачу, один партизан веде двох німців.

— Ось два полонених, — говорить боєць. — Охороняй. А я побіжу туди вперед, добивати гадів.

— Добре, — кажу, — добре.

А сам ото затвором клац, клац. Загнав патрона в патронник, підходжу ближче.

— Ти ж дивись, діду, в обоє! — вже з ходу крикнув мені партизан.

— Та вже будь спокійний, я оцих самих завойовників бив іще в імперіалістичну, а потім в громадянську. Снайпером був... Так що будь спокійний.

При допиті полонених вияснилося, що фашистське командування згрупувало три чи чотири гарнізони, зібрало, таким чином, до трьохсот солдатів і наказало їм:

— Ось в цім-то селі (цебто у нашому) чи то п'ять, чи то десять «червоних комуністів» купаються в бані, мовляв, підете їх попарити, покупаете...

А вийшло, як бачите, навпаки. Партизани їм баню влаштували та так пришпарили, що з них і душі повискакували...

І вже після цієї події слава про партизанський бій на околиці нашого села прокотилася по всій окрузі, це я напевне знаю, а то, може, й далі...

Того ж таки дня я і майже всі мої односельчани подалися в партизани. Але про славі баталії нашого загону розповідати зараз не буду. Вже якимось іншим разом...

А от щодо нашого села, то, вибачайте, хоч воно і найзвичайнісіньке, яких так багацько в нашій окрузі, але того... тепер наше село — історичне село, і назва йому — Партизанське.

1964 р.

МОМЕНТАЛЬНІ ЗНІМКИ

— Яке зухвальство! — цідив крізь зуби комендант німецького гарнізону майор Дурбах, проглядаючи донесення, в якому сповіщалося, що за двадцять чотири кілометри від міста, в селі Соколовка, з'явилось два партизани.

— Я цього не потерплю! — загорлав комендант і грюкнув кулаком по столу, що аж чорнильниця підскочила, а її металева кришка зі дзвоном покотилася по підлозі.

— Позвати!.. Послати!.. — залунав його біснுவатий голос.

Дурбах любив швидкість. Наказ стрімголов летить зверху вниз. Раз, два... і обер-лейтенант Шмерке разом з солдатами-автоматниками на вантажній автомашині вже мчить по второваній дорозі до Соколовки.

В кабіні поруч з шофером сидів сам обер-лейтенант Шмерке. В руках він тримав військову карту і, чмокаючи товстими губами, роздумував:

— Завдання ясне... Ось тут влаштую засаду.— І він тикав олівцем в карту.— А звіди атакую село і впіймаємо, як у сільце, червоних партизанів! А це ж нагорода, може, навіть залізний хрест. І гроші, багато грошей! М-да... Впіймаємо чи переб'ємо, а оту Соколовку оддеремо за всіма нашими правилами. Адже помічник коменданта капітан Плешен сказав, щоб на обід йому в Соколовці приготували добротного самогону, смажену гуску і дівчину-красуню... Ну, звісно, я й сам оце перший проверну. Нап'юсь, нажерусь по саму зав'язку, а щоб не сумувати за Кларою, візьму на ніч «в повну окупацію» гарненьку росіянку...— І думки оберя потекли все далі й далі. Заплющивши очі, він сказав: — Швидше!

Шофер перевів важіль на третю швидкість...

* * *

— Летять, летять, хижачки! — схвильовано об'явив широкоплечий, засмаглий юнак Петро Осадчий своєму напарнику, партизану-підривному Івану Кравчуку.

— Машин, машин скільки? — спитав Іван, поспішно підводячись.

— Проти нас двох багато ж і посилати соромно,— з іронією мовив Петро і, розсунувши густі з напівпожовклим листям кущі, показав товаришеві на дорогу, де, підіймаючи куряву, мчала німецька транспортна машина.

Іван, примруживши ліве око, подивився вздовж стрімкого шляху і похитав головою:

— Відчайдушно гонять машину!

— Сподіваються нас у селі застукати.

— Ясне діло, за залізним хрестом і грішми гоняться. У них на нашого брата такса висока.

— Нехай, нехай простягають руки,— зауважив Петро.— Зараз вони одержать свою зарплату.

— Одержать і в хвіст і в гриву! — погодився Іван.— Я навіть їх на фотоплівку занесу, щоб факт розплати був авторитетно засвідчений.

Хлопець дістав з футляра трофейний портативний фотоапарат, поквапливо вловив у фокус автомашину, клацнув затвором.

— Готово,— об'явив він.

— Найцікавіший знімок ось зараз буде,— усміхнувся Петро і скомандував:

— Залягай!

І партизани залягли. Кожний узяв у руку по шпагатині, що тяглись у траві до «гостинця» — двох саморобних мін.

Гудіння мотора помітно посилювалося. А через кілька хвилин велика вантажна машина з гітлерівськими солдатами замелькотіла в просвітах між кущами.

— Увага! Лови момент! — попередив друга Петро.

— Прошу усміхнутися! — сказав Іван.— Знімаємо.

І вони одночасно потягли за шпагати. На шляху спалахнули два снопи полум'я. Гримнули два дужих вибухи. Автомашина зникла в чорних клубах диму.

— Моментальний знімок,— з задоволенням говорить Іван і підносить фотоапарат до очей.

— Я думаю, півпуда толу не пошкодували! — озвався Петро.

Іван вибігає наперед і то стоячи, то з коліна фіксує на фотоплівку наслідки польоту обер-лейтенанта Шмерке і його бравих солдатів на той світ...

* * *

Як тільки сонце повисло в zenіті, помічник коменданта капітан Плешен захопив з собою двох друзів офіцерів і на персональній легковій автомашині поїхав, як він висловився, «розважатись». Капітан був певен, що його наказ буде виконано точно. Обер-лейтенант Шмерке (його він знає ще по комендантській службі у Франції, звідки вони нещодавно прибули) лусне, але дістане усе найкраще. Не перший раз!

Коли машина виїхала на битий шлях, капітан, вказуючи рукою вліво і вправо, сказав своїм колегам:

— Дивіться, любуйтеся, які казкові краєвиди. Це все тепер наше. Дихайте на повні груди!

І сам від п'яного задоволення заплющив очі, замріявся...

І ось перед довгов'язим Плешеном, мов з марева, виринає картина: невеличкий затишний будинок потопає в буйній зелені. Він сидить за столиком, уплігає смажену гуску, п'є самогон-первак і милується прекрасною чорнявою дамою... А потім він її обіймає. І, ніби по його хотінню, по щучому велінню, в кімнаті гасне світло... Раптом крізь солодку дрімому капітан чує протяжний вигук:

— Прошу-у-у усміхнутися-я!!!

Плешен стрепенувся, одночасно відкрив рота і очі, злякано завертів головою.

Блиснуло сліпуче полум'я. В ту ж мить, на тому ж місці, капітана Плешена вкупі з його спільниками не стало...

* * *

В уламках автомашини Петро знайшов уцілілу шкіряну сумку. В ній було кілька десятків коштовних перснів, шість жіночих ручних годинників та безліч порнографічних фотолістівок.

Переглядаючи листівки, Петро з огидою сплюнув:

— От безсоромниця! Бач, які штуки перед апаратом виробляють. І нікому було їх відшмагати лозиною, щоб більше цього не робили.

— Там же західноєвропейська культура, — зауважив Іван. — За гроші продають і тіло, і душу!

— Чорти б їх забрали разом з їхньою культурою! — знову сплюнув Петро і почав рвати на дрібні шматки фотолістівки... Та раптом зупинився, бо в руки потрапила фотокартка, що зображала розстріл виснажених, обірваних людей. На передньому плані стояв довгов'язий, франтовитий гітлерівський офіцер з нагайкою в руці. Він керував розправою. Напис на фотокартці говорив, що це було влітку 1940 року у Франції.

— Дивись, друже, — звернувся Петро до товариша. — Цей гад у Франції, бач, чим займався! Садист, грабіжник, наскрізь розтлінна душа! Від справжньої погані ми світ позбавили!

— Собаці собача й смерть! — сказав Іван і попередив друга, що з міста можуть ще з'явитися гітлерівці.

— Можливо, — погодився Петро, — пан комендант му-сить же в'яснити, що тут діється, куди це віроноіддані діваються...

— У нас ще є дві міни. Треба вийти фашистам назустріч,— запропонував Петро.

— Вірно. Тут чекати нічого. А то побачать оці купи мотлоху і повернуть назад,— погодився Іван.— Пішли, ми їх зустрінемо кілометрів за два-три.

І партизани придоріжними кущами рушили в напрямку до міста.

* * *

— Де, де вони? Вже битих десять годин десь пропадають! — горлав майор Дурбах, втупивши свої колючі очі в начальника розвідки капітана Мульке, що стояв перед ним, витягнувшись, мов свічка.

— Осмілюсь доповісти,— чемно почав той,— видко, розважаються...

— А партизани?

— А що можуть бути за партизани? Адже проти двох якихось хлопчаків ми двадцять два орли послали. І, безперечно, партизани або впіймані, або вбиті, або втекли...

— Значить, п'ють, дияволи! — махнув рукою комендант і сів у крісло. Бо вбачав у цьому провину невелику. На війні п'ють усі. П'є і він...

Мульке, відчувши, що йому повірили, продовжував:

— Взагалі я давно помітив, що коли ви посилаєте на звичайну операцію обер-лейтенанта Шмерке, то слідом за ним завжди летить ваш помічник капітан Плешен. Перевіряючи вірність фюреру, я встановив, що звичайно вони займають село, солдатів виставляють в охорону, а самі вволю розважаються...

Мульке вживав слово «розважаються», коли слід було говорити грабують, гвалтують, убивають. Це прекрасно розумів комендант.

— Позвати, послати! — закричав Дурбах та, запнувшись, важко осів у крісло. А трохи прохолонувши, розсудив: — Ні, ні! Не те... Поїду сам, провітрюсь на свіжому повітрі і відпочину на лоні природи. А то засидівся я тут у місті.— І він повернувся до начрозвідки: — Ви поїдете зі мною. Розпорядіться там! Тільки швидко, щоб по-моему... Раз і два.

Вже коли виїжджали з міста, Мульке нагнувся до шофера:

— Ти давай натискуй веселіше. А не доїжджаючи Соколовки, треба буде збавити швидкість і в'їхати тихо

і величаво. Адже германське військове начальство їде, а не хто інший.

Шофер кивнув головою, перевів важіль швидкості і підбавив газу.

Мульке умлівав від задоволення: гарна, чорт побери, оця несподівана прогулянка. Машина з шелестом летить по добре найждженій дорозі, а мимо, похитуючись, пропливають чудові російські пейзажі.

— Пане майоре, я чув, що ми скоро одержимо чималі ділянки російської землі,— несподівано порушив мовчанку водій.

— О, так! — ствердив Дурбах.— Незабаром, незабаром одержимо...

Тільки встиг він оце проказати, як раптом помітив зліва в кущах людину, що націлила на нього фотоапарат.

— Стоп! Назад! — загорлав він і пригнув голову.

Та було вже пізно...

Іван встиг сфотографувати пихатого гітлерівця, а Петро смикнув за мотузок...

Вогонь і дим... І знову тільки купа мотлоху залишилася на невеличкому клаптику священної російської землі...

* * *

— Нічого не скажеш, моментальні знімки! — сказав Іван, ховаючи фотоапарат у футляр.

У хлопця був хороший настрій, бо таки добре помстились ворогові. Є що показати і розповісти командуванню.

Петро мовчки дивився у бік міста, до якого лишалося кілометрів чотирнадцять. Обое вони там вирости, разом ходили до школи, потім працювали. Там нещодавно окупанти закатували їхніх батьків...

Карі очі юнака загорілися лютим вогнем, він стиснув кулаки:

— Нас не залякати, не зламати! Перемога буде за нами!

— Ну, хто там ще хоче заробити за партизанів хреста — налітай! — сказав Іван, стискаючи в руках автомат.

1964 р.

НЕЗАБУТНЄ

День Перемоги застав мене в інтернаті інвалідів Вітчизняної війни в селищі Кратово, Московської області. Я вже завершував курс лікування і одночасно закінчував однорічні курси садівництва. Під час озеленення території інтернату проходив практику. Щоб, значить, виписавшись з інтернату, зразу ж за лопату і — квітчати рідний край кучерявими садками.

Той незабутній день почався для мене так.

Крізь сон чую: гуп-гуп-гуп! Прокидаюся. У вікні бачу верхівку сосни, що купається в ранковому сонячному промінні. Підводжусь на лікоть. В палаті вже добре видно. Мій сусід по палаті, безногий Володимир Ніколаєв, теж прокинувся, підводить голову.

— Хтось стукав, — кажу.

— Ага, — невдоволено бурчить він. — Так рано когось носить!

— Хто там? — голосно питаю.

Замість відповіді з коридора чути тупіт чобіт і стукіт у двері сусідньої палати. Доносяться схвильовані, збуджені вигуки:

— Підйом! Бойова тривога! Фашистам кришка! Ура! Перемога!

Я дивлюсь на друга. Очі його іскряться радістю, на обличчі широка усмішка. Ясно — довгожданий день настав!

Хутко злітаю з постелі, одягаю піжаму і відчиняю двері. В коридорі уже танці. Одні тупотять ногами, інші ляскають в долоні. Один безногий вистукує танець костиллями, сусід його виграє на гребінці, а товариш диригує інвалідною палицею. Гамірно, весело.

Це було вранці. Але я хочу розказати про вечір.

Опісля полудника, як і більшість інтернатців, я готувався піти до клубу. Радісні й бентежні почуття наповнювали груди. От і довгождана перемога. Кінець Великій Вітчизняній війні, початок мирного життя. А хто я такий? Був токар-універсал, технік-технолог по холодній обробці металів, а тепер інвалід. Ох, яке ж це слово важке. Особливо для мене, бо ж ні рідні, ні сім'ї не маю...

А де світлоока щebetуха Надійка, котра перша зіграла душу, розвіяла сумні роздуми? Це вона порадила вчитись на садовода. Це, каже, така почесна професія: садити і вирощувати зелені сади по рідній землі! От вивчишся, ста-

неш сад саджати, тоді і я, може, прийду до тебе у помічниці...

Було це понад рік тому. А де тепер Надійка? Чому не пише, чому не приїздить? Адже знає, де я, знає ж... Пригадую московський госпіталь. Хворий на очі лікпом Сергій Капустін частенько проводжав дівчину до самих дверей... Так, це він взяв верх. Ох Надія! Моя Надія! Мабуть, таки я був неухажний до тебе і нічого чистосердно тобі не сказав... От жаль!

Стою перед дзеркалом, машинально то застібую, то розстібую верхній гудзик сорочки. Часто дихаю. Не вистачає повітря.

Раптом у двері палати хтось постукав.

— Зайдіть!

Я був певний, що це хтось з товаришів. Коли бачу в дзеркалі, що до палати входить струнка світловолоса дівчина.

— Надійка! Оце радість!

Обертаюсь. Дівчина поспіхом підходить до мене.

— Колю! Поздоровляю з Перемогою! — вигукнула вона.

Не встиг я що-небудь відповісти, як її теплі руки пригнули мою голову, і я відчув на щоці дотик ніжних губ. Намірівся її обняти, але Надійка, видко, побоюючись моїх ведмежих обіймів, враз відсторонилася і, взявши мене за обидві руки, схвильовано заговорила:

— Колю, я за тобою. Поїдемо в Москву, на Красну площу. Добре?

Стою, мов зачарований, і вдивляюсь в дороги, милі риси. А очі, які очі! Як весняне небо! Як на мене, то кращих і не треба.

Вдивляюсь в світло-сіро-блакитні озерця дівочих очей, і пригадується мені госпіталь, палата № 5... дівчата-шефи — робітниці трикотажної фабрики... Було це рік тому. І от Надійка приїхала до мене. Це перемога! Значить, я для неї дорожчий за того довгоногого Капустіна. А поцілунок? Це ж перший її поцілунок!

За сорок хвилин електропоїзд домчав нас до Москви. Прямо з платформи вокзалу починався суцільний людський потік. Всі йшли на станцію метро.

Поволі проходимо тунель і наближаємось до посадкової платформи. Поїзди підходять часто, але тіснява при посадці незвичайна. Сяк-так вштовхую Надію у вагон, а мене несподівано відтіснили вбік. Автоматично зачиняють двері ва-

гона. Сирена. Свисток чергового по станції. Надійка щось кричить мені, показує руками, але що і до чого — я не второпав. Гуркочучи, поїзд зникає в глибині тунелю. От так ситуація! Як же ми тепер зустрінємось? Ну що ж, треба їхати в центр, до станції «Охотний ряд». Може, там зустрінємось.

В наступний поїзд втискуюсь і я. Він мчить так швидко, що, здається, може наздогнати попередній. Проте на станції «Площа Дзержинського» нам об'являють, що станцію «Охотний ряд» закрито. Виходжу на платформу і роздивляюсь на всі боки. А людей стільки, що легше знайти голку в копиці сіна, ніж Надійку в цьому натовпі. Ось і вихід, а Надійки не видно. Зупиняюсь. Серце якимось боляче щемить і щемить. Та ось гучномовець повідомляє, що в зв'язку з надмірним перевантаженням метро і цю станцію закривають. Отож чекати мені тут Надію — пусте діло. Виходжу на вулицю і прямую до Красної площі.

Свіжий весняний вітер полоще вивішені вздовж вулиць червоні прапори, колише квіти і яскраві килими на балконах багатоповерхових будинків. З гучномовців лине бадьора музика — марші, пісні, дзвінки, розложисті.

Чим ближче до центру, тим гущішає потік людей. Припинився рух трамваїв, тролейбусів, автомашин. Дарма деякі шофери безупинно сигналять, намагаючись пробити собі дорогу проти цієї живої течії.

Лише кілька легковичок, щільно обліплених дітлахами, рухались вкупі з людським потоком вниз до площі Революції.

А з вулиць і провулків вливались все нові й нові струмки людей... Випадкові зустрічі, радісні вигуки. Ось позад себе чую:

— Здоров, Пилипе! Поздоровляю!

— Тебе також! До Красної площі, га?

— Ні, на Манежну... Тільки-но дзвонив кум Іван, ох і новина! Оце да! Розумієш, на Манежній площі, каже, стоять автомашини з бочками пива, вина і горілки. Підходиш, каже, квартою з бочки черп і п'єш скільки влізе!

— Та невже?

— Кум присягався, що правда!

— Оце здорово! Оце да! Значить, зараз хильнемо!

— Точно! Аби тільки не пронесло отак потоком мимо бочки... Давай пробиватися на правий фланг.

Оглядаюсь. Уже немолоді два чоловіки в кепках і піджаках, енергійно працюючи плечима, протискаються до тротуару. Їх пропускають неохоче: бажаючим задарма хильнути явно ніхто не співчуває.

Несподівано ліворуч чую:

— Товариші, йому важко йти. Давай понесемо. Раз, два, взяли!

Я обернувся. Кілька дужих рук підняли вгору чоловіка у військовій одежі. Дивлюся, ліва рука перебита і ноги немає... На грудях у солдата поблискують бойові ордени й медалі. Ну, значить, герой війни. Слава такому, слава!

Дивлюсь вліво, дивлюсь вправо. О, вже не один інвалід війни, погойдуючись на руках, пливе разом з людським потоком... Так, перемога здобута в жорстоких боях, дорогою ціною. Скільки калік! А скільки людей полягло?!

Людство не забуде подвигів радянських воїнів під Москвою і Ленінградом, біля Волги і Курська, на Дніпрі, на Віслі й Одері... Подвиги цілої армії підпільників та партизанів. Я міг би згадати славні безсмертні імена моїх побратимів-партизанів. Та хіба зараз до спогадів, коли тільки встигай слухати інших, бачити і вбирати в себе все те, що діється навкруги.

Красна площа не могла умістити народ у своїх берегах, і люди з'являлися в під'їздах, у вікнах, на фронтонах і дахах ближніх будинків. Всюди багато квітів. Поблискують погони, начищені бронзові гудзики, блищать-горять блищики на глянцевих козирках. Це воїни наші — богатирі радянської землі. Рідше попадаються чоловічі капелюхи, кепки і просто непокриті голови. То — робітники й інженери наші, які вдень і вночі кували нам зброю. Але найрясніше тут весняного кольору: блакитні, червоні, сині, рожеві, зелені берети, косинки і капелюшки. Це — жінки й дівчата наші! О, як хороше! І в усіх веселі, радісні обличчя, і кожна сміється і сіє усмішки.

Я чую голос дівчини:

— А мій пише: чекай, я незабаром приїду!

Радіють дівчата, радіють і діти.

— Мамо, мамо! — гукає якась дитина. — Правда ж, наш тато завтра приїде?

Радіють сивоволосі батьки й матері:

— Треба достойно синів-героїв стріти!

Кожен схвильований, кожен вголос висловлює радість:

— Он дивись, дивись! Включили прожектора. Спаська башта як намальована! А Мавзолей Леніна, а купол на

Будинку Верховної Ради! А прапор! Це кіношники приступили до роботи. Он бачиш?

Дивлюсь і я туди. Біля Історичного музею в кузові вантажної автомашини на тринозі стоїть апарат. Кінооператор, пригнувшись і старанно прицілюючись, жваво крутить ручкою, фіксуючи на плівку ці неповторні хвилини.

Площа кипіла. На повітря безперестанку злітають хустинки, пілотки, берети, кашкети. То тут, то там над натовпом злітають військові. Це народ наш вшановує героїв своїх, орденоносців. З усіх усюд чулися різноголосі вигуки. Незвичайний гамір висів над площею. Та ось все, все завмерло, тільки чітко говорить радіо. Передають наказ верховного головнокомандуючого.

І коли диктор сказав: «Велика Вітчизняна війна, яку вів радянський народ проти німецько-фашистських загарбників, переможно завершилась!», — Красна площа сколихнулась від громоподібного, нестримного «ура» і бурі гарячих оплесків.

Радіо повторювало наказ, а я уважно оглядав усе навколо. І бачив я не площу, а барвисте море народне, а по ньому хвилями, шумним прибоєм котяться захоплені вигуки:

- Слава Вітчизні!
- Партії слава!
- Слава героям!

І здається мені, що тут все живе, все відчуває і переживає...

Раптом:

— О-ой! А-ах! — почувалися різноголосі вигуки навколо, і всі підвели голови вгору.

Сотні потужних прожекторів утворили над Москвою величезний ажурний купол із світло-блакитних і світло-сріблястих променів. Кілька дужих променів хитались, немов од вітру, і на святковому вбранні неба стрибали сотні світлових зайчиків.

Під цим сяючим вогняним куполом урочисто й величаво ніби плив у повітряному океані величезний пурпуровий прапор Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Праворуч від нього світлове зображення ордена Великої Вітчизняної війни. Ліворуч — самоцвітами поблискує орден Перемоги.

Радісне почуття наповнює груди, і я щосили гукаю:

— Слава великому радянському народові! Більшовицькій партії слава!

Кричу не лише я, сотні, тисячі голосів лунають над площею. Неможливо зрозуміти, що вони вигукують, бо повітря сповнене часто повторюваними словами:

— Ура! Ура! Слава! Слава!

Та хіба розкажеш, передаси все те, що бачив і відчував у той час?

Ось величезна заграва освітила обрій. Гуркіт тисячі гармат сколихнув землю. Десятки тисяч кольорових ракет пишними гірляндами злетіли у небо. Поволі, урочисто підіймаючись, вони заливали яскравим райдужним світлом Кремль, площі і вулиці тріумфуючої столиці.

Величне видовище, салют переможцям!

За першим залпом загримів другий, і знову в небі снопи-фонтани променистих ракет.

Я розумів: треба все запам'ятати, назавжди зберегти в пам'яті, щоб через десятки років можна було розповісти, як столиця нашої Батьківщини Москва салютувала нашій армії-визволительці, воїнам і трударям.

І от відгриміло тридцять залпів із тисяч гармат. Останні кольорові ракети погасли на льоту. Кілька секунд урочистої тиші, і раптом з Кремля полинули величні звуки Державного гімну. І Красна площа — море народне — відповіла тисячоголосим дужим співом:

Союз нерушимый республик свободных
Сплотила навеки Великая Русь.
Да здравствует созданный волей народов
Единый, могучий Советский Союз.

Величний спів ширився, зростав, линув у височінь. Святковий купол, що його утворили сотні прожекторів, піднімався все вище й вище, а на московському небі почали вимальовуватись зірки. Одна яскравіша за іншу. Їх багато, вони щедро розкидані по всьому небозводу. З глибини цього мирного неба почулося особливо мирне, спокійне, розмірене, схоже на рокіт тракторних моторів гудіння. По звуку впізнаю: це, безперечно, вони — наші славні легкокрилі літаки, «уточка». Їх не видно, їх лише відчуваєш. Раптом звідти, з висоти, почали падати різнокольорові ракети: одна, дві, три, чотири, п'ять... І знову і знову сиплються мов з мішка. Напрочуд гарні, яскраві, ласкаві, святкові, червоні й сині, зелені й світлі...

Незабутнє видовище! Чи бачить це Надійка? Бачить! Вона теж десь тут. Але як її знайти?

Неподалік гітара і мандоліна подали свої дружні голоси, а трохи далі тульська гармошка заговорила на всі лади, весело і дзвінко.

І завертілась, затанцювала площа...

— Ширше, ширше круг! — кричить хлопець у військовій пілотці. І пішов, пішов викидати заковиристі колінця, розсипаючи іскри своїми стальними підковами.

— Аса! Аса! Аса! — долинає до мене гарячий темп кавказької лезгінки. Мої ноги теж просяться в танець. Я ж партизан. Два бойові ордени на моїх грудях, то, значить, і я тут хазяїн. Попльовую в долоні, потираю руки.

— Ану, добрі люди, дайте-но мені такт українського гопака!

Скидаю шапку і пішов, пішов навприсядки...

— Гоп, гоп, гоп! — чується дружний гук і ляск в долоні.

Ось до мене з гурту приєднався ще один танцюрист, а з ним ще й ще...

О радість народу! Радість всеперемагаючої весни! Закінчилась священна битва, починається мирне щасливе життя!

Якби це було оповідання, то вже пора б показати радісну зустріч з Надією, розмову про майбутнє, міцний поцілунок...

Але це спомин. Того вечора я не бачився з Надійкою. Зустріч відбулася наступного дня. Тоді був і поцілунок. Навіть не один...

НЕПІДХОДЯЩА АТМОСФЕРА

Одного погожого літнього дня іноземне торговельне судно доставило містера Бреклі в Одеський порт. Стрибаючи по трапу через два-три східці, Бреклі хвацько спустився на радянську землю і підтюпцем побіг до міста, притримуючи руками футляри двох фотоапаратів, щоб не теліпалися по боках.

Проте це лише здавалось, що у Бреклі два фотоапарати. Насправді ж його «озброєння» складалося з одного портативного фотоапарата фірми «Кодак», а в другому футлярі був вмонтований звукозаписуючий апарат. Про всякий

випадок в глибоких кишенях Бреклі були ще й застругані олівці та блокноти для записів.

— Шукай потрібні нам факти,— попередив його шеф Гупсон.— Шукай і знаходь!.. Ну, скажімо, про факти голодування, нестачі продуктів, про агресивні наміри росіян або про песимістичні настрої... Ви добре знаєте мову, молоді. Ви можете зробити бізнес ого який!

Окрилений таким багатообіцяючим напученням, містер Бреклі несамовито гасав по місту. Того дня високу рудоволосу людину, в темних окулярах, з фотоапаратами по обидва боки, бачили в багатьох промтоварних і продовольчих магазинах, на колгоспних ринках, на товарній станції, біля кінотеатрів...

На вокзалі Бреклі підсів до літнього чоловіка у солом'яному брилі та вишитій сорочці і відрекомендувався:

— Я єсть фермер із Америки. Цілком приватна особа. Мене інтересує, якими свободами користується селянин-колгоспник?

Дідок поправив бриля на голові, уважно оглянув незнайомця, мовляв, що йому від мене треба, і відповів досить стримано:

— Всіма, які в нашій Конституції записані.

— Ви точніше, точніше,— улесливо заговорив Бреклі, намагаючись втягти дідка в розмову і почав вихвалитись: — У нас, наприклад, повна свобода. Свобода друку, свобода слова. Я, наприклад, можу стати на перехресті вулиць і гукнути: «Треба розбомбити південний полюс! Або: президент наш — дурак!» Да, да! Буду горлати, скільки схочу, і мені нічого за це не буде. А у вас як?

— У нас? Кажеш, на перехресті кричати...— розсудливо повторив дідок.— У нас це, мабуть, підійде під Указ про дрібне хуліганство.

— От бачите, у вас нема свободи слова,— аж засіяв містер Бреклі і, не даючи змоги що-небудь заперечити на це, хвацьким рухом дістав з кишені журнальчик, розправив його на коліні: — Ось, прошу, наш ілюстрований журнал «Конфиденшл».

Дідок поглянув на кольорову обкладинку і жажнувся:

— Зовсім гола жінка! Якась повія?!

— Це актриса, кінозірка Голлівуда,— пояснив Бреклі.— Фігурка та, що треба... А ніжки! Товар перший сорт,— чмокнув губами Бреклі.— Вірно, у вас такого не надрукують!

— Ні, ні. Куди ж воно так годиться. Це ж непристойно.

— Так, так... значить, у вас нема і свободи друку,— об'явив заготовлений висновок Бреклі,— і, намагаючись забити баки своєму співрозмовнику, продовжував хвалитись:— А у нас повна свобода. Я можу написати що завгодно, подам в газету і те все надрукують.

— О! Це добре! — похвавішав дідок.— От ви й напишіть, що наш колгосп уже наздогнав Америку по виробництву на душу населення молока, масла і м'яса. А в майбутньому році плануємо залишити вас далеко позаду.

— Невже? — роззявив рота Бреклі.

— А поїдьмо до нас — і ви особисто переконаєтесь. Тут недалечко.

— Гм!.. Да... Я б взагалі поїхав...— зам'явся Бреклі.— Але такий репортаж у нас не піде. Мені за нього не заплаять.

— От тобі й на. От тобі й свобода! — засміявся колгоспник.— Погане про Радянський Союз писати можна, а про хороше — ні! Оце свобода! Га-га-га!..— по-запорозькому, розкотисто засміявся колгоспник.

Бреклі дурнуватو кліпав очима. Виходить, проговорився. Розуміючи, що поправити діла не можна, він безнадійно махнув рукою, і, насунувши капелюха на очі, побіг з вокзалу.

А через кілька годин Бреклі вже можна було бачити в Парку культури й відпочинку. Похитуючись, мов той гусак, пихкаючи люлькою, він зневажливо поглядав навколо і по волі, але цибасто крокував алеєю.

Згодом Бреклі підійшов до великого червоного стенда, на якому красувалися фотопортрети чоловіків і жінок, літніх і молодих. Несподівано його зір затримався на фотопортреті дівчини-смуглянки. Її усмінені очі чимось нагадали Бреклі першу наречену — Мері... Саме першу... бо зараз у нього — двадцять перша. Бреклі задоволено усміхнувся: становище вічного жениха його цілком влаштовує.

Від стенда Бреклі повернув вліво і пішов боковою алеєю. І раптом його погляд прикипів до смуглявої стрункої дівчини, зодягненої в шовкове світло-голубе плаття.

Бреклі зміряв її постать з ніг до голови, і перше, що прийшло йому на думку, було: «О!.. Ця леді з темпераментом!»

Біля вільної лави дівчина зупинилася. Пильним зором обвела навколо, піднесла ліву руку, глянула на свій мініатюрний годинник, ще раз оглянулася навкруги, і лише потім сіла.

«Хто вона? Студентка? Робітниця?» Бреклі рішуче рушає до дівчини.

«О! Та це ж та, яку він тільки-но бачив там, на стенді,— впізнав містер Бреклі дівчину і опустився на лаву.— Чорнява, косички... Безумовно, вона! Хороша! Жаль, що він не звернув уваги на її ім'я та прізвище... це було б чудесно для початку знайомства. Піти зараз? Але вона це може помітити і вийде досить недоладно.»

З хвилину сидів мовчки, а коли сюди долинув басовитий заводський гудок, Бреклі поправив свій строкатий самов'яз, підсунувся ближче і спитав:

— Часом не знаєте, який це завод такий горластий?

Дівчина так стрільнула очима, що Бреклі аж засовався на лаві і враз оговорився:

— Я хотів спитати, чи не знаєте ви, котру годину він сповіщає?

Дівчина поглянула на годинник і коротко відповіла:

— Восьму.

— Дякую,— Бреклі наділив дівчину медовим поглядом.— Значить, вісім вечора.

Дівчина байдуже глянула на незнайомця і, нічого не відповівши, відвернулася. «Шукає знайомства! — вирішила вона.— Теж мені гуляка. Де працюєш, там і шукай собі друга!..» І тут вона прикусила губу, бо сама себе впіймала: адже вона з Георгієм познайомилася на міській нараді новаторів, і працюють вони на різних підприємствах...

Бреклі помітив збентеженість дівчини і прийшов до висновку: вона не проти познайомитись, але чекає іншого підходу. І він вирішив, як то кажуть, зразу ж козирнуть. Не без хвастощів об'явив, що він моряк, який збороздив десятки морів, побував у багатьох країнах і може сміливо твердити, що в Росії дівчата найкращі. (Між іншим, в Туреччині він сміливо твердив, що найкращі дівчата це — туркені). Далі він сповістив, що найкращі панчохи виготовляються у Вашингтоні. Дуже хвалив їх, розхвалював і, нарешті, несподівано вирік:

— У мене є пара таких, чудових... хочете, я їх віддам вам. Даром.

«Це вже занадто! Це якийсь чужоземний нахаба! — вирішила дівчина і оглянулася.— Треба йти, негайно йти звідси! — думала вона.— Та куди? Щоб не розминутися з Георгієм». Але й сидіти з цією заокеанською «квіточкою» вона не могла. Дівчина рішуче підвелася, і раптом на її лиці розплилася чарівна усмішка.

До них поквапливою ходою наближався стрункий руський юнак у синьому костюмі.

Юнак і дівчина з радістю потискують одне одному руки.
Юнак пригортає милу до грудей.

— Що ти!.. Що ти робиш? — пручається дівчина.

— Цілий тиждень не бачив!

— Ой, пусти, не треба!

З уривків схвильованої розмови Бреклі дізнається, що не бачилися вони через те, що врізної випали їхні зміни.

— Ага, вони, виявляється, обоє працюють, — зрадів Бреклі. — Цікаво, цікаво!.. За ними слід буде походити...

І дійсно, не зробивши й півсотні кроків слідом за молодою парою, він почув запитання дівчини:

— Ну, розкажуй, як у тебе діло з патрончиками?

— Патрончики!.. — ввесь аж затрясся Бреклі і включив апарат звукозапису. — Нарешті, ввіймав потрібне...

— О, патрончики, будь спокійна, — відповів хлопець, — ось уже тиждень даю не менше трьох норм.

— Ого! Це дуже добре!

— Та непогано, — стримано відповів хлопець і спитав: — А як у тебе, Любашо, справи?

— Все гаразд.

— Як же? Перейшла на чотири?..

— Ага... П'ятсот тисяч гільз, як з кулемета, вилітає.

— П'ятсот тисяч! Щозміни! Це чудово, — щиро радів юнак.

Бреклі, не будучи певен, що апарат справний і все нотує, намацав у кишені олівця і, не виймаючи руки, записав по чуту цифру до блокнота. В голові його вже вирували цілими роями думки. Звісно, мова йде не про звичайні патрончики, а для набоїв надзвичайної вибухової сили, і він почав добирати заголовки до своєї статті. «Радянський Союз готується до агресії...» «Агресивні плани Росії...» Ол-райт! Є сенсація! Є бізнес.

Бреклі невідступно, мов тінь, йшов за молодою парою. Він вирішив вивідати через них якомога більше таємниць, нарешті, навіть познайомитися, узнати точну адресу заводу, його військовий потенціал, резерви...

Біля червоного стенда, який на цей раз увесь виблискував в електричних вогнях, молода пара зупинилася.

Дівчина, вказуючи на портрет не по роках суворого руського юнака, тепло зауважила:

— Ти тут такий суворий, грізний... я такого тебе ще й не бачила...

Хлопець усміхнувся.

— Розумієш, Любо, це якраз фотографували мене під час мітингу, коли робітничий колектив нашого заводу засуджував американських паліїв війни.

— Розумію... Я все, все розумію... І в нас був мітинг. Я теж виступала. Але коли фотографували мене, я чомусь взяла й усміхнулася. За звичкою, чи що?

— От і добре, що усміхнулася... Тобі усмішка до лиця. Вона мені й уві сні ввижається...

— А я й не знала,— зауважила дівчина і зразу якось відчула, що не це слід було сказати. Ніжно подивилася в очі хлопця і промовила: — А ти звернув увагу, Жорик, твоє фото помістили поруч мого?

— А як же інакше!..— Хлопець міцніше притис лікоть коханої.— Усі знають... і бажають нам і в житті разом іти.

— Це хороше...— тихо призналася Люба, і вони, обмінюючись іскристими поглядами, поволі пішли в глибину шумливого й веселого парку.

Бреклі різко вимкнув апарат звукозапису.

— Гм!.. роблять набой, а війну засуджують,— невдоволено думав він.— І ні слова про свої агресивні наміри...

Як тільки щаслива пара відійшла на два десятки кроків, Бреклі тютцем підбіг до стенда.

— Так, ось вона! — схилився до дрібного напису, що був під портретом смуглянки і... очі його полізли на лоба... який жах! Який удар!..

Виявляється, дівчина була робітниця Одеської тютюнової фабрики і обслуговувала чотири гільзових верстати. А хлопець — токар заводу радіальних верстатів.

Бреклі знімає окуляри, кілька разів протирає від поту очі й чоло, ще й ще раз перечитує написи, оглядає фото-портрети...

Та помилки тут ніякої. Це були справді вони.

— Що ж, нам треба остаточно порозумітися,— вирішив Бреклі і кинувся наздоганяти молоду пару.

— Пробачте, шановні,— ледве переводячи дух, вимовив Бреклі і зняв капелюх.— Я американський кореспондент.

— Кореспондент? — здивувалася дівчина.— Друга ява прояви! Ви ж мені рекомендувалися моряком!

— Я... Я якраз і те і друге...— плутаючись, почав Бреклі.— Я вас дуже прошу відповісти мені на два запитання.— І, не дочекавшись відповіді, бо побоювався, що йому відмовлять в люб'язності, спитав: — Вам відомо, що на Заході деякі генерали і конгресмени закликають розв'язати атомну війну?

— Відомо! — твердо відповіла дівчина.

— Відомо. Хорошо, хорошо, так і запишемо, — пожвавився Бреклі. — Друге питання: що ви, радянські люди, з свого боку робите?

— Спокійно працюємо, — чемно відповів юнак і по паузі додав: — І якщо ви дійсно американський кореспондент, то передайте вашим оскаженим паліям, хай не сміють порушувати мир, хай не риють могилу людству, у нас говорять так: «Хто під ким яму копає, той у неї сам попадає».

Бреклі зупинився. Адже інтерв'ю закінчено.

А молодята поволі пішли собі осяяною яскравим світлом алеєю туди, де грав духовий оркестр, де танцювала й веселилася молодь.

* * *

Лише пізно увечері Бреклі повернувся на судно. О, це вже був не той бравий джентльмен, що вранці стрибав по трапу. Ні, ні! Зараз йому не до того. Мовчки пробрався він до своєї каюти і в безсиллі опустився в крісло. На ліжко жбурнув капелюх, а за ним жбурнув і фотоапарати. Простяг ноги, що гули від страшної втоми. Адже стільки сьогодні сходжено, стільки обнишпорено — і все дарма. Вдалось лише зафотографувати чергу біля кінотеатру та поламаний ящик для сміття в одному з дворів. Але за це, мабуть, і долара не дадуть! От тобі і бізнес! Тут, видно, дідька лисого заробиш! Непідходяща атмосфера!

Бреклі пригадав напучення шефа: «Шукай потрібні нам факти. Шукай і знаходь». Ну, звісно, він може знайти... факти можна знайти, не встаючи з цього крісла... «А що? Не я перший, не я останній. Аби заробити більше доларів!» — з цими думками містер Бреклі підсів до столика, дістав папір, авторучку і, знервовано кусаючи люльку, почав писати статтю для газети.

«...В Одесі я не бачив жодної добре одягненої людини... Настрій у людей пригнічений... Я не бачив ні в кого усмішки на обличчі...» — Тут містер Бреклі так надавив на ручку, що прорвав папір і поламав перо. Бо ніби на радіохвилі до нього долинув голос колгоспника:

— Погане про Радянський Союз писати можна, а хороше — ні?.. Оце свобода! — І знову, як і тоді, при розмові, залунав розкотистий, вбивчий сміх: га-га-га!..

КІНЕЦЬ КАР'ЄРИ

Памфлет

У пана Гепсона голова — як макітра. Велика голова, така, що коли б виростити такий гарбуз, ото б був хороший експонат для сільськогосподарської виставки! До того ж голова у пана Гепсона вже лиса, як бубон. Це, — як він сам пояснює, — від напруженої розумової праці в нього волосся на голові геть усе вилізло. Але головне достоїнство пана Гепсона — це його довгий язик, який працює на великих обертах. Власне, язик і годує пана Гепсона. Він виступає по всіх усюдах, як активний член акціонерного товариства «Флоріда — Юпітер», яке самочинно взяло на себе місію пропагувати переселення людей на інші планети.

Діло це, виявляється, чисто комерційне, по суті, звичайний бізнес, бо при мінімальних витратах дає прибуток. А містер Гепсон в гонитві за капіталом готовий з шкіри вилізти! От чому діяв він напористо, нахабно і досить прямолинійно. Вилізе ото, бувало, на стіл чи на якісь підмостки і пішов, пішов молоти:

— Ми в усьому перші! У нас наука!.. У нас техніка!.. Ого-го! Ми всіх переплюнули! Да-да! Повторюю: усіх переплюнули в переносному і в прямому розумінні. Бо наш співвітчизник містер Піркер плює далі всіх — на відстань двадцять метрів і шістьдесят сім сантиметрів. О! Спробуйте ви так далеко плюнути! Можу також повідомити, що Піркер дудлить віскі, мов верблюд воду. Він може хильнути шість з половиною літрів віскі одним духом. Або проковтне макаронину завдовжки вісімнадцять метрів сімдесят вісім сантиметрів і усміхається...

Оце досягнення! Незаперечне, неперевершене!

Та що казати, з нами нікому не зрівнятись! Ні на землі, ні на небі. Наші бомбардувальники можуть літати тисячі кілометрів без посадки. А новинка — ракети «Біс» і «Бізнес»? Їх оце нещодавно випробовували. Як запустили, як запустили, так вони залетіли чортзна-куди! Точніше не можу й сказати, бо поки що ніхто й не знає, куди вони залетіли! Щоправда, один адмірал у відставці запевняє, що бачив на власні очі, як ракети наші продріямили Місяць і, очевидно, лежать на тому боці Місяця, який нам не видно...

Словом, Місяць уже наш. Ми його поділили на штати і оце вже розпродуємо помаленьку... Образно кажучи... нам залишилось надутись і плюнуть. Отак плюнемо ракетопла-

ном,— пан Гепсон виразно плює в стелю,— і ми будемо там, в небесах...

Тут Гепсон робить артистичний жест і далі плете про перенаселення Землі... і про неминучість спустошливої атомної війни...

Таким чином, він підводить свою бесіду до потрібного знаменника. Мовляв, хто має грошові заощадження, хай, не гаючись, придбає в нього квиток на переліт на іншу планету. А в кого гаман тугіший, хай, не задумуючись, купує земельні угіддя на Марсі, Венері чи на Юпітері...

І що ви гадаєте, знаходились пани, які платили тисячі доларів і одержували папірця з кривими закарлючками та з місяцем-печаткою...

Бувало, якийсь пузань, вручаючи тремтливою рукою банківського чека Гепсон, запитував:

— А скажіть мені, душа мила, червоних там не буде?

— Не турбуйтеся,— заспокоював Гепсон.— Наші Штати йдуть в авангарді. В науці й техніці Росія відстала від нас на п'ятдесят років! Отож, якщо ми вже в майбутньому році запустимо в космос ракетоплан, то вони зможуть цього досягти лише в майбутньому столітті. А на той час їм і ноги нікуди буде там поставити! Все буде наше! Поділене, розпродане. Отож не шкодуйте, а платіть швидше й одержуйте ордер на земельну ділянку і квиток на Юпітер, з пересадкою на Марсі...

— А собачку мою, мопсика, можна буде взяти з собою? — цікавився інший майбутній міжпланетний пасажир.

— Собачку? — перепитав Гепсон і від радощів потер долоню об долоню, бо, звичайно, з такого пана клієнта можна добре здерти.— Щодо собачки, то справа тут, бачте, така... Гм!.. Гм!..— прокашлявся Гепсон і сказав: — Для собачки треба купувати два квитки, і полетите, як двічі два!..

Того пам'ятного осіннього вечора пан Гепсон вирішив перевірити свою роботу в одному з приморських парків Нью-Йорка. Забрів він у літній павільйон ресторану, сів за столик під кипарисом, замовив пляшку віскі і, не поспішаючи, почав смоктати крізь соломинку веселоградусну рідину. Як тільки він відчув, що в голові його злегка загуло, ніби почав працювати моторчик вентилятора, Гепсон підійшов до музикантів і звичним рухом сунув у кишеню капельмейстера новеньку асигнацію.

— Що замовите? — поштиво вклонився капельмейстер.

— Зробіть мені достойний акомпанемент. Я зараз виступатиму.

Гепсон виліз на стіл і голосно звернувся до присутніх:

— Увага! Леді і джентльмени, сенсація! Я повідомляю вам радісну, приємну і хвилюючу новину.— Тут Гепсон зробив ефектну паузу і продовжив: — Не сьогодні-завтра наша ракетна система «Авангард» виплуне в небо перший у світі штучний супутник Землі. Отакий, розумієте, металевий м'ячик.— Гепсон склав два кулаки до купи, наочно показуючи розмір супутника.— Вага його — близько півтора кілограма. О! Оце м'ячик — і я скажу! Він літатиме над нашою планетою, і всі будуть бачити, що у нас наука й техніка йде в авангарді! Ми в усьому перші!

Капельмейстер, який до цього часу стояв і ламав голову, як же йому акомпанувати, раптом здригнувся і різкими руками руки вказав барабанщикаві, і той забив так сильно, що аж у вухах залящало. Гепсон схвально кивнув головою, підніс руку і, коли настала тиша, гукнув:

— А потім плююем ракетопланом — і ми на Місяці...

І знову барабанщик: бум, бум, бум, бум!..

— Плююем ще раз — і ми на Марсі... Плююем — і ми на Юпітері...

Словом, тут пан Гепсон так розійшовся, розхвалився, що вже почав плювати і на сузір'я Лева, і на Великий Віз... Нарешті Гепсон об'явив, що він — представник акціонерного товариства «Флоріда — Юпітер» і що всі, у кого є гроші, хай, не гаючись, придбають квитки на переліт на Венеру чи навіть на Полярну зірку...

На диво, до нього ніхто не підійшов, крім двох хлопчаків, які, діловито копирсаючись пальцями у своїх ніздрях, очевидно, обдумували питання, чи можна буде зайцем полетіти на іншу планету.

«Хм! Дав маху,— майнуло в голові пана Гепсона.— Перегнув, про Полярну зірку ляпнув, а не сказав головного!» І Гепсон почав страшити присутніх неминучістю нещадної ядерної війни... Мовляв, єдиний вихід і порятунок — це політ у Всесвіт. Далі Гепсон сповістив, що квиток можна придбати і в розстрочку. Давайте, мов, зараз грошей скільки є, а решту — потім...

Це вплинуло, засовались стільці, до Гепсона повалили люди.

Оркестр грянув бравурний марш, Гепсон аж сіяв від задоволення. Душа його співала, адже зараз він гробоне немало!..

Та раптом, розштовхуючи всіх, до нього пробрався захеканий довготелесий, як дишло, пан у циліндрі і, простягаючи Гепсону папірця, закричав:

— Нате ваш квиток на Марс, а мені поверніть мої гроші!

— Що, що трапилось?

— Тільки що передали по радіо: Москва запустила в космос перший у світі штучний супутник Землі.

— Не може бути! Це вигадка! Це пропаганда комуністів!

— Яка тут пропаганда! Наша ж, вашінгтонська, радіостанція передала, що через кілька хвилин супутник пролетить над нами.

— Так, значить, це наш! Я ж казав, що от-от мають запустити «Авангард». Вага півтора кілограма? Так?!

— Ні, вісімдесят три.

— Вісімдесят три! О-о! Та вага всієї моєї нутроби вісімдесят три кілограми. Ви щось наплутали.

— Не наплутав я, а точно кажу — вісімдесят три і висота орбіти дев'ясот кілометрів. Отож досить дурити. Поверніть гроші!

— Заждіть, заждіть. Така поспішність потрібна тільки при ловлі бліх, — замимрив Гепсон, тривожно озирюючись навкруги.

— Дивіться на небо! Он він, летить! Летить! — почувлися вигуки.

Пан Гепсон глянув на темно-синє небо, в якому велично пливла червона зірка, і остовпів.

З усіх боків лунали захоплені вигуки:

— Невже ця маленька зірка зроблена в Москві?

— Неймовірно, але факт. Тільки що по радіо передали.

— Це фантастично!

— Браво, Москва!

— Здорово! Оце досягнення!

І як зойк самолюбивої душі:

— Та диви, нас обігнали!..

У голові пана Гепсона гуло і дзвеніло, ніби його гепнули п'ятипудовим мішком. Все! Кінець кар'єри! Адже такий яскравий факт — ні оббрехати, ні змовчати про нього не можна!

— Що ж робити?! Що-о-о?! О-ох!.. — застогнав пан Гепсон і не довго думаючи, істерично заволав: — Збити!.. Негайно збити його. От я зараз, ра-а-аз!

Гепсон з силою крутонув і жбурнув у небо свого портфеля разом з пустопорожніми акціонерними ордерами і квитками. Навіщо вони тепер йому? Хто їх тепер купить?..

Під вигук: «Два!» — навздогін портфелеві він ловко запустив свого капелюха. А під вигук: «Три!» — пан Гелсон хотів було схопити свою голову, очевидно, щоб жбурнути її в небо і збити радянський супутник, але... голови на плечах не виявив...

1960 р.

КАЗКА ПРО КОРОЛЯ І ЧОРНЕ ЗОЛОТО

За морями, за горами, не так щоб далеко, але й не близько, жив собі, був собі король Ахті-Махті. Звичайний король, як і інші королі, які тепер уже не королі, а колишні королі. Розуму в нього було обмаль, зате землі, чорного золота і підданих було багацько. Від підданих Ахті-Махті вимагав, щоб працювали вони на благо короля, не шкодуючи сил і життя, щоб воювали хоробро і вмирали, не питаючись за що, щоб вчасно платили податки та його величності низенько вклонялись. А перед іноземними концесіонерами король сам схилявся... В дугу згинався, аби тільки одержати від них хоч трохи грошенят — мізерну подачку за те, що дозволяв грабувати народне багатство своєї держави.

Треба сказати: земля у тім королівстві така багата, така багата, що пальцем отак ткни у ґрунт — і враз заб'є фонтаном нафта. Підставляй жбан — і матимеш чорного золота ого скільки!

І от таку землю, таке багатство король продавав концесіонерам за мізерну плату. Тих грошей йому ледве-ледве вистачало на пишні бали та банкети, які він часто влаштовував у своїх розкішних палацах. А люди в той час бідували, хліба й солі не мали! Зрозуміло, народ ремствував, а король кричав, і лаявся, і обіцяв з усіма неслухняними розправитись!

Народ того короля ненавидів, та й король народу свого не любив. Зате любив дядька Джона Буля та заокеанського дядька Сема, які його вивчили, випестили і на трон королівський посадили. Вони ж вряди-годи дарували своєму годованцеві різні цяцьки: то літака-бомбовоза, то швидкохідну танкетку, то гармату-самохідку, то всілякі бомбочки, розмальовані, як іграшки.

І був у Ахті-Махті сусід, теж король, Бузамед Тринадцятий. Жорстокий, самолюбивий, мудрістю не багатий, проте

дуже багатий на чорне золото. Від того золота у короля Ахті-Махті завжди в носі крутило, слина текла і долоні свербіли. Не спалося й не лежалося королю Ахті-Махті, все думав та гадав, як би йому звести з світу отого сусіда короля Бузамеда і самому закороловати на його землях.

Плакаючи отаку потайну думку, король Ахті-Махті безперестанку запевняв свого сусіда в непорушній дружбі. Бувало, увечері, перед сном, бере Ахті-Махті телефонну трубку і чемно так гукає:

— Алло! Сусід? Ваше вишество!.. Гуд бай! Алейкум! На добраніч! — А про себе думає: «Щоб тебе чорти схопили опівночі!»

Король Бузамед Тринадцятий на те відповідав:

— Вам також: гуд бай! Алейкум!.. — А собі під ніс мимрив: — Хоч би ти, сучий сину, до ранку не дожив!

Отака у них була дружба! Класична, традиційна, чисто королівська!

І раптом одного ранку доносять вірнії слуги, що минулої ночі не стало короля Бузамеда Тринадцятого. Ахті-Махті аж підскачов з радості. Ага, таки дочекався! І враз засвербіла у нього долоня. Почухав він долоню і, примруживши око, спитав:

— Де ж він у дідька подівся? Натурально, цікаво!

— Скинуто з престолу! Революція! Народ узяв владу в свої руки.

— Невже? — перепитав король і зігнувся в дугу: — Як вони сміли?! Хто їм дозволив?! — І, ніби шукаючи відповіді, король забігав, заметушився.

Про всяк випадок розпорядився виставити додаткові охоронні пости навколо свого палацу, посилити варту на кордонах.

— Ой, коли б чогось не сталося! — зітхнув король і тремтячою рукою схопив свою важку золоту корону і міцно притис до грудей. А далі, мов військову каску, натягнув корону на голову і досить жваво подріботів східцями в безпечніше місце, у свої підземні хорони.

Але, поговоривши по телефону з дядьком Джоном Булем, король Ахті-Махті враз підбадьорився, набрав войовничого вигляду і скомандував:

— Я, як головнокомандуючий королівським військом, наказую: перший літак у повітря! Хай летить і кидає бомби Джона Буля на столицю сусідів! Я їх скину!.. — погрозовиво

замахав король скіпетром.— Як вони посміли?! Сам Джон Буль мене в цьому ділі підтримує! Я їх скину!.. Хай негайно падають мені до ніг, поки не пізно!

Через деякий час король спитав по телефону свого вірно-підданого — начальника королівської канцелярії, що сидів на високій мечеті і пильно наглядав за тим, що відбувається навкруги:

— Літак злетів?

— Злетів, ваше вишество!

— Узяв правильний курс?

— Так точно!

— Скільки часу минуло?

— Двадцять п'ять хвилин.

— Ну, аллах благослови!

Король став навколішки і молитовно звів руки вгору.

— Зараз загуркоче так, що земля з небом змішається.

Зітру сусідів, і моя буде земля і все багатство мое!

Та минає година, друга... а навколо зловісна тиша.

— Ти диви, не гримить! І повідомлень ніяких немає.

В чім річ? — питається король.

А через якийсь час йому доповідають:

— Радіостанція сусідів передала, що наш літак скинув бомби в озеро і приземлився на їхній території. І що льотчик наш заявив, що він за мир — проти війни.

Король Ахті-Махті аж потемнів від гніву:

— Негідник! Зітру на порошок! Підняти в повітря другий літак з бомбою дяді Сема. У цього пілота не здригнеться рука. Він не підведе.

Та от минула година в чеканні, король знову питає:

— Злетів?

— Злетів!

— Узяв курс?

— Узяв!

— Ну, аллах благослови!

А ще через деякий час:

— Що-що? І цей пілот перелетів на бік ворогів?! — Король скопився руками за голову.— О аллах, чи бачиш ти, що тут діється на землі?! Піддані мене перестають слухатись!

Король затупотів ногами, затряс погрозово обома кулаками і закричав:

— Арештувати всіх неблагонадійних за списками, мною затвердженими! Підняти в повітря всю мою королівську ескадрилью. Скинути на сусідів усі бомби! Все спопелити,

все! Я силою примушу всіх тремтіти переді мною — королем! І вклоняться низенько! Я примушу текти до мене дороге чорне золото.

В напруженому чеканні година, друга минула. Але щось ні гуркоту, ні повідомлень ніяких немає. Король і питає:

— Усіх арештували?

— Ще ні...

— Бомби скинули?

— Ще ні...

— Дивись же, мій наслідний принце, не прогав моменту, — давав настанову король. — Як тільки скинуть бомби, негайно двинь у навальний наступ усе моє військо: самоходи, всюдиходи, танки і мотопіхоту... І щоб за одним махом завоювали мені землі сусідів!

В напруженому чеканні деякий час минає, король знову питає:

— Ну як, скинули?

— Та щось зашуміло, загуло, і зовсім близько. От я зараз злізу з мечеті та подивлюсь, дізнаюся, що то за люди зібрались. Що воно значить?

Король аж засяяв і пихато мовив:

— Перемога! Звісно, перемога! Прийшли на поклін до мене. Я одним нещадним ударом покінчив з революцією у сусідів і з'єднав два королівства в одне! Та таку блискучу перемогу без вина й оцінити важко.

Король лиш простягнув руку, і в ній враз опинився келих, повний іскристого вина.

— Хай падають ниць! Хай б'ють чолом! — вигукнув король тост. Але не встиг спорожнити келиха, як несподівано в підземелля, прямо йому під ноги, упав на смерть переляканий наслідний принц — начальник королівської канцелярії Шалай-Балай.

Вигляд у нього був прямо тріумфальний: без ніяких відзнак, без фески й піджака, навіть без черевиків, і блідий як полотно.

Король до нього:

— Що трапилось — скинули?!

— Та бачите ж, скинули! Чого ж іще питаєте?! І мене, і вас ски... скинули!

— Що-о-о?! Хто-о-о?!

— Народ.

— Як так? Хто їм дав право?

— Самі взяли.

— Як це зрозуміти?!

— А так. Народ наш не схотів з своїми братами воювати і взяв владу в свої руки. Замість королівства оголошена республіка. І все наше багатство забирає тепер народ.

— Не віддам! Нізащо не дозволю! Все моє! Моє!..— істерично закричав король. І, щоб не дісталась народові золота корона, він зняв її з голови, роззявив рота, як ворота, і... га-а-ам! Проковтнув, як галушку.

Далі підбіг до бочки з золотом, перехилив її і почав жадібно ковтати дорогоцінний метал, водночас поспіхом даючи розпорядження:

— Радируй дяді Булю!.. Хай Буль!.. Буль!.. Негайно Буль, Буль, Буль!.. Рят!.. Рят!.. Р-р-р!.. Р-р-р-р! А-а-а-ау!!!

Та не вдалося зажерливому королю проковтнути все народне добро: живіт лопнув. Туди йому й дорога!

1960 р.

ЗАТІПАЛО-ЗАТРЯСЛО

Високий, як тичка, тюремник дивиться у «Справу № 089983681» і доповідає своєму шефові — огрядному, в два обхвати, містеру Живтруперу.

— Джон Гаррісон, 1948 року народження. Робітник, нежонатий... Обвинувачення. На призовному пункті заявив: «Війна у В'єтнамі — брудна війна! Їхати туди я не збираюся! І на весь голос кажу: соромлюсь, що я американець!»

Йому наказали замовкнути, а він у присутності маси призовників ще й ще заявив, що йому сором за націю, яка сповзає в безодню!

Гаррісону пригрозили арештом, на що він зухвало вигукнув:

«Я вільний американець! І ви не маєте права без суду кидати мене за ґрати!»

З наказу самого шефа Гаррісон негайно ж був арештований.

Сидить він у нас в одиночці. Їсти не даємо, навіть пити. А він сидить сумирно й нічого не вимагає. Проте як тільки до камери хтось підходить, він і гукає: «Соромлюсь, що я американець!»

— Чого раніше про це не доповіли?

— Сподівався, охляне — замовкне! Голод заціпить! А воно ні! Горлає й горлає. Розумієте: «Соромлюсь!..» А це ж і на інших впливає!

— Скільки разів він так вигукнув?

— Та більше тисячі! Можна підрахувати. Вартових змінюємо на добу дванадцять разів. Йдуть на зміну, йдуть із зміни, от і маєш вже 24 рази! За інструкцією, вартові заглядають у віконце камери по десять разів за зміну. Отож виходить, що горлопанить не менше 120 разів. А ще ж арештантів водять на сніданки, обіди, вечері та прогулянки, туди й сюди... Одне слово, як мінімум, він вигукнув оту крамолу: «Соромлюсь!..» — чотири тисячі разів. І біда в тім, що в'язні сприймають це як привітання. Одні лише радо усміхаються, а декотрі цю фразу вголос повторюють!

— Все ясно! Негайно стратити за антиамериканську діяльність!

— Так, але ж мені потрібен вирок суду!

— Швиденько оформіть усе як треба, без зволікань. Злоякісну пухлину на здоровому тілі видаляють хірургічним способом. Отож на електростілець — і все! Іще одному бовдурові капець!

Через годину шефові з тривогою доповіли:

— Не можемо стратити. Даємо казна-яку напругу, а він, сатана, сидить і горлає: «Соромлюсь, що я американець!»

— Досить! — скипів шеф. — Розстріляти! Негайно розстріляти як надзвичайно небезпечний підривний елемент!

Через годину шефові доповіли:

— Кулі не беруть! Стріляємо, а він стоїть і горлає своє: «Соромлюсь, що я...»

— Замовчати! — Шеф ударив кулаком по столу й гарикнув: — Розстріляти з гармати!

— Та на це потрібен указ!..

— О боже, ви, мабуть, недавно у мене працюєте? Не знаєте, як це у нас робиться? Оформіть усі належні папери, потім судді підпишуть, і все буде гаразд. За явного ворога ніхто не заступиться! Нам дякуватимуть, що ми оперативно знешкодили гідру!..

Через півтори години Живтруперу доповіли:

— Хух!.. Нарешті розстріляли. Як гахнули, так руки полетіли в один бік, ноги — в другий!..

— А голова?

— Голова полетіла в небо!

— Оце погано! — схопився за голову шеф. — Є підозра, що то робот! Тільки-но агенти Центрального розвідуваль-

ного управління повідомили, що розстріляний Джон Гаррісон не що інше, як робот! А справжній Гаррісон вплив аж у Польщі. Розумієте, в яку халепу ми втелюючись! Молодий нью-йоркський робітник-технік сконструював робота, який був як дві краплі води схожий на нього. І коли прийшла повістка з'явитися на призовний пункт для відправки до В'єтнаму, юнак послав на призовний пункт свого кібернетичного двійника, а сам — на рейсовий літак і в Канаду, а потім на авіалайнері гайда через океан, у Варшаву...

— Так,— погодився тюремник.— Він таки був схожий на робота. Сидів же місяць без води і їжі... Кулі не брали... Треба було багнетом йому в бік... Винний, каюсь, що особисто не перевіряв...

— Ой, робота, чортова робота! — заревів шеф Живтрупер.— Всіх роззяв порозганяю! А винуватців посаджу в тюрму!..

1971 р.

ПРОМІНЬ

Містер Бомбес схиляється над свіжим номером газети. Вилицювате обличчя його спочатку полотніє, потім червоніє і, нарешті, перекошується.

— Р-роззброєння захотіли! — щідить він крізь зуби і осатаніло мене газету.— Озброєння і ніякого роззброєння! Атомні і водневі бомби і ніякої заборони! — кричить, аж слина з рота летить.— Всі повинні тремтіти переді мною, атомним королем! — Грюкає по столу кулаком.— Тремтіти, і платити, й платити гроші за мої бомби! — Грюк, грюк, аж чорнильниця затанцювала на столі.

Спираючись руками на край столу, Бомбес важко сопє і тьмяним поглядом оглядає свій кабінет, щедро обставлений макетами атомних і водневих бомб. Нарешті він помічає: перед столом, немов свічка, стирчить особистий секретар. Бомбес ледь помітно киває головою: мовляв, слухаю.

— Там у прийомній чекають високошановні пани,— доповідає секретар.

— Хто вони?

— Ваші клієнти...— Секретар з готовністю розкриває великий журнал відвідувачів і гугнявим голосом зачитує: — Лісинманівець, його світлість Су Ки Син, представники угорської еміграції — барон Балдаш та кардинал Убийбрат,

від емігрантського польського уряду — міністр без портфеля ясновельможний пан Скоропадший, представник колишнього короля Румунії — боярин Ляспопеску, полковник франкіст — учасник неодноразових походів на Росію — дон Драпаніло, німецький генерал військ СС — фон Битморден, радіооглядач по російському питанню — містер Бредлайбрех, уповноважені від різних незалежних комітетів: Іван Бандюга, Калістрат Падлюга, Михась Іудацький, Гаврило Шкура, Данило Рило, Явтух Шкуролуп, Оверко Чорномордик, Лопух-Собакевич... А два пани, які щойно прибули, просяться поза чергою. Це сіоніст Мойше Буян та Боб Помпазон із ЮАР!..

Бомбес люто грюкає кулаком по столу:

— Досить! Діряві лантухи! Геть з моїх очей!

Секретар втягує голову в плечі і, мов примара, зникає за дверима.

В цю хвилину до кабінету вкочується, ніби величезна бочка, товстопузий уоллстрітівець Мордодер.

— Я більше не можу! — реве Мордодер, підтримуючи обома руками живіт. — Склади тріщать від зброї. Ринку збуту нема, в країні мільйони безробітних, безперервні страйки... Земля під ногами гойдається, бо міжнародне напруження спадає!

— Ясно! Треба щось десь сканарити, — мовив Бомбес, — і напруження знову поставити на ноги.

— О! О! Саме так! — зрадів Мордодер. — Я найняв радіостанцію, яка буде день і ніч галасувати про те, що Схід загрожує Заходові.

— Я теж не поскуплюсь! — тупнув ногою Бомбес. — Я найму вбивцю...

— Я теж! — аж упрів, гаркаючи, Мордодер і, потираючи руку об руку, просичав, мов змія: — Обстріляти, вбити, викрасти!.. Хто готовий хоч сьогодні йти і робити це?

— Секретар! — гукає Бомбес. — Хто там до мене на прийом?

Немов з-під землі виріс секретар і забубонів:

— Лісинманівець Су Ки Син, гітлерівець Битморден, хортист Балдаш, кардинал Убийбрат, франкіст дон Драпаніло, містер Бредлайбрех. Далі переміщені особи: Іван Бандюга, Калістрат Падлюга, Михась Іудацький, Гаврило Шкура, Данило Рило, Явтух Шкуролуп, Оверко Чорномордик, Лопух-Собакевич...

Подальший перелік переміщених осіб обірвався, бо не-

сподівано до кабінету вбіг довгов'язий генерал Трупер, який схвильовано й тривожно випалив:

— Панове! Вбивча новина! На Сході винайшли с-с-с...— засичав Трупер і, мов підкошений, звалився у крісло.

— Ви, може, про новий космічний корабель? — спитав уоллстрітвець. — То це ми вже знаємо.

— Нічого ви не знаєте! — прохрипів, мов недорізаний, Трупер. — То була квіточка, а ягідка — ось... Дайте випити, бо в грудях вогонь палає, голова розвалюється, в очах туманиться.

Секретар послужливо подав склянку з віскі.

— Ну то кажіть, кажіть, що там на Сході за новина?

Генерал одразу вихилив склянку і простогнав:

— Вони... вони винайшли с-суп... мені душно! Відчиніть вікно.

— Та не тягніть за печінки, кажіть що, що за суп?! — сердився Мордодер.

— Вони винайшли суперультрапромінь, — нарешті видавив Трупер.

— Що? Що ж воно таке?

— А от що! Коли той промінь навести, приміром, на вас, — генерал вказав на Мордодера, але той зманеврував і виставив наперед себе Бомбеса, — то в одну мить від вас лишиться лише такий собі кучерявенький димок і отакі-сінька купка попелу.

— Та ну?! — аж зігнувся Бомбес і став схожим на знак запитання.

— От вам і ну! Коли той промінь попадає на атомні чи водневі бомби, вони враз знешкоджуються і перетворюються на попільцець... навіть без диму.

— Ви збожеволіли! — закричав не своїм голосом уоллстрітвець Мордодер. — Ви розумієте, що ви верзете?

— Аби я з глузду з'їхав! Ге-ге-ге... — загегакав, як гусак, Трупер. — Тоді б становище було непогане... Але горе — Схід має такий промінь!

— Негайно закидати атомними! — загорлав Бомбес і схопив з підставки макет бомби і погрозово замахав ним.

— Оце вже і сміх і сльози! — гірко усміхнувся генерал Трупер і безнадійно похитав головою. Далі коректно зауважив: — У вас, пане, клепки не вистачає! Це все одно, що замахуватись на сонце! Я ж ясно казав, що в одну мить суперультрапромінь перетворює атомки на попільцець! Так що, уважай, оті твої бомби — не бомби, а просто попіл.

Безпорадно опустивши руки, містер Бомбес дивиться на Мордодера, той, кумедно роззявивши рота, скубе себе за чуба й очманіло зиркає то на Бомбеса, то на генерала. А Трупер, важко-важко зітхнувши, прохрипів:

— Якщо ж той промінь безпосередньо досягає сюди, тоді все! — Трупер відкинувся на спинку крісла, простягнув ноги і заплющив очі.

Тишу порушив містер Бомбес:

— О боже! — не втримався він і впав навколішки.— Що ж це воно робиться! Єдина зброя, на яку ми покладали всі наші надії, лопнула, як мильна булька! — Бомбес молитовно звів очі до стелі і враз помітив, що в кабінеті посвітлішало. Глянув у вікно, і очі його полізли на лоба. Він побачив, як із сходу темне небо прорізав потужний промінь світла. Містера Бомбеса затрясло, затіпало, як у пропасниці. І він несамовито заверещав:

— Все, кінець! Я бачу промінь!

Почувши цю страшну звістку, Мордодер і секретар аж присіли, мов громом ошелешені. Генерал Трупер, як ошпарений, скочив на ноги і, вхопившись руками за голову, залементував:

— Він! Комунізм наступає! Рятуйтеся хто як може!

В одну мить Мордодер і секретар опинились під столом. Генерал Трупер засунув голову під крісло. Містер Бомбес, перемагаючи зрадницьке безсилля, порачкував у темний куток...

І раптом він провалюється... падає... і болюче гепається об щось тверде. Розплющує очі і — який жах! — од самого вікна аж до дверей кімнату перетнув широкий яскравий промінь. Не розгубившись, містер Бомбес вмить підкотився під ліжко...

Аж згодом до нього повернулась здатність мислити.

— Що, що це? Сон чи дійсність? — запитував він сам себе.— Якщо дійсність, то де ж містер Мордодер і бравий генерал Трупер? І чому це я... гм, Бомбес, вдома, в піжамах лежу під своїм ліжком?..

Бомбес ущипнув себе за вухо. «Еге! Боляче! Значить, не сплю! — прийшов він до філософського висновку і поспішно виліз з-під ліжка. Дивиться: звичайний сонячний промінь перетинав спальню.— Тьху! І присниться ж отаке, га! Добре, що жінки вдома немає, а то б засміяла!» І Бомбес полегшено зітхнув. Та враз насторожився, бо з вулиці долинав якийсь навальний, все зростаючий шум, подібний

до гірського водопаду. Навшпильках Бомбес підійшов до вікна, і волосся у нього стало щіткою.

На всю широчінь вулиці нестримним потоком ідуть демонстранти: чоловіки і жінки, юнаки і діти... Над головами цієї барвистої людської ріки видніються плакати з чіткими написами: «За роззброєння!», «Заборонити атомну зброю!», «За мир і дружбу!».

Обличчя у Бомбеса помітно темніє і перекошується. Він осатаніло махає руками і кричить:

— Розігнати! Ареш!.. Ареш!.. Ареш!.. — Та несподівано голос у Бомбеса зірвався, йому відняло мову. Тіпаючись всім своїм тілом і гаркаючи незрозуміле: «Ареш!.. Ареш!..» — містер Бомбес, мов пес, прибитий голоблею, задкує до свого ліжка...

А могутній і грізний потік шумить, клекоче.

Чути дужі багатоголосі вигуки:

- Знищити атомну зброю!
- Загальне і повне роззброєння!
- Дружба!
- Мир!

ЗМІСТ

ЛІКУВАННЯ СМІХОМ

Початок	6
Весняна усмішка	13
На любовних орбітах	18
Досить квацяти!	22
Відступися, мадам старість!	26
Нерозроблена тема	32
Тюлярамба	35
Галя Ключ	40
Море, русалка і я...	43
Запізнений поцілунок	47
Ювілейний стрибок	51
Говорити було нічого	54
Так не личить!	58
Будяк	64
Про Василя та Сою	68
Небезпечна хвороба	74
Слава без слави	79
Невизнаний талант	84
Дякую вам	89
Чудодійні ліки	96
Леонорі скучно	100
Телефону слава!	104
І в ціль, і рикошетом	107
Надзвичайна подія	111
Звідкіль ти взялася?	113
А море сміялось	116

НА ПРИЦІЛІ

Перший постріл	120
Замашна мітла	123
Кінець нейтралітету	128
Щиголь у лоб	132
В комедію вставити!	137
Булька міняє думку	141
Свіжий вітер.	145
Вручіть адресатові	149
Один момент!	155
Винуватий знайшовся	159

Крутій-Наливайський	163
Недуйвітер	166
Гудзики	170
Чуйна душа (Сценка)	176
Яблуня і яблучко	179
Сатиричною мітлою	184

БЕЗ ПРОМАХУ

Баба Маланка	188
Він був з Одещини	192
Як я комісаром був...	197
Артист	201
Історичне село	205
Моментальні знімки	212
Незабутнє	218
Непідходяща атмосфера	224
Кінець кар'єри (Памфлет)	231
Казка про короля і чорне золото	235
Затіпало-затрясло	239
Промінь	241

НИКОЛАЙ КИРИЛЛОВИЧ МАЙОРОВ
НА ПРИЦЕЛЕ
Юмор и сатира

Издательство «Дніпро»
(На українском языке)

Редактор М. Я. Видиш
Художник В. М. Гринько
Художній редактор С. П. Савицький
Технічний редактор О. Г. Таливіна
Коректори Т. В. Іршанська, А. В. Кудряцева

Інформ. бланк № 855

Здано до складання 26.12.78.

Підписано до друку 31.05.79.

БФ 01237.

Формат 84×108¹/₃₂. Папір друкарський № 2.

Гарнітура академічна.

Друк високий. Умовн. друк. арк. 13,02.

Обл.-вид. арк. 14,333.

Тираж 50 000. Зам. 9-3. Ціна 1 крб.

Видавництво «Дніпро».

252601, Київ-МСП, вул. Володимирська, 42.

Харківська книжкова фабрика
ім. М. В. Фрунзе республіканського
виробничого об'єднання «Поліграфкнига»,
310057, Харків, вул. Донець-Захаржевська, 6/8.

Майоров М. К.
М14 На прицілі.: Гумор та сатира. К.: Дніпро.
1979.— 247 с.

В гумористичних та сатиричних оповіданнях порушуються злободенні питання моралі, побуту, розвінчуються негативні типи.

Водночас письменник з теплою і доброю усмішкою розповідає про чесних трудівників, про народних месників, що діяли в тилу ворога під час Великої Вітчизняної війни.

В ряді оповідань викриваються хижацькі закони капіталістичного світу.

М 70303—067
М205(04)—79 55—79. 4702590200

У2